

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MACAR MİLLİ KİMLİĞİNİN
BİR PARÇASI OLARAK
MACARİSTAN'DAKİ OSMANLI/TÜRK KARŞITI
HAFIZA MEKÂNLARI

VEYSEL CAN KARAKAŞ
15716003

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih:

Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

Tez Danışmanı
Jüri Üyeleri

Unvan Ad Soyad

İmza

: Doç. Dr. Aslı Beldele

: Prof. Dr. Elçin Mızur
Doç. Dr. Ateş Uslu

İSTANBUL
HAZİRAN 2019

ÖZ

**MACAR MİLLİ KİMLİĞİNİN
BİR PARÇASI OLARAK
MACARİSTANDAKİ OSMANLI/TÜRK KARŞITI
HAFIZA MEKÂNLARI
Veysel Can Karakaş
Mayıs, 2019**

Küresel dünya düzeninde, sahip oldukları şiddet araçları ve sınırlarının “seçici geçirgenliğiyle” (bazı ekonomik yetkilerini ulus-aşırı birimlere devretmelerine rağmen) hala en revaçta olan siyasal birim ulus-devletlerdir. Zira ulus-devletler siyasal alandaki hâkimiyetlerinin yanı sıra, uyruklarına sundukları kimlikle de gündemdedirler ve günümüzde (birkaç örnek dışında) hiçbir siyasal oluşum, milli kimliği imleyen sembollerden daha popüler semboller yaratamamışlardır. Yalnızca ulus-devlet kuran ya da etnik boğazlaşmalara sebebiyet veren bir ideoloji olarak algılanmaması gereken milliyetçilik, ulus-devletlerin ve milli kimliklerin içlerinde barındırdıkları onca eşitsizliğe rağmen günümüzde hala en geçerli olgular olarak canlı kalmalarını sağlayan yegâne görüngüdür. Dolayısıyla milliyetçilik, ulusların ve ulus-devletlerin yeniden üretiminde hayati rol oynayan bir konumdur. Ulusların yeniden üretiminde, standartlaştırılmış kamusal eğitim (özellikle tarih eğitimi), edebi eserler ile kültürel üretimler önemli roller oynasa da günümüzde bireyin hafızasına görsel katkılar sunarak ezbere dayalı tarih eğitiminin soyutluğunu somuta bürüyen hafıza mekânları (*lieux de mémoire*) da önemli paya sahiptirler. Bu çalışmada Macaristan’daki Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânları (Mohaç, Eğri, Sighetvar), Macar ulusunun kolektif hafızasında önemli bir yere sahip olan ‘Osmanlı/Türk hâkimiyeti dönemi’ göz önünde bulundurularak incelenecektir. İncelemenin sonuçları ile günümüzde Macaristan’ın en önemli siyaset gündemi haline gelen ve Macarların milli kimliğinin yeniden üretiminde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen göçmen karşıtlığı anlamlandırılmaya ve bu ikisi arasında bir bağ kurulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Ortaçağ Macar Krallığı, Milliyetçilik, Hafıza Mekânları, Kolektif Hafıza

ABSTRACT

ANTI-OTTOMAN/TURK REALMS OF MEMORY IN HUNGARY AS A COMPONENT OF HUNGARIAN NATIONAL IDENTITY

Veysel Can Karakaş

May, 2019

Despite having given up some economical authorities, nation-states are still the most powerful political forms due to having monopoly of violence and control over its borders. Besides, there is no other political form that could create more popular symbols than those implying national identity which nation-states provide. Nationalism is not only about building nation-states or giving reason for ethnic conflicts, but it is also the only phenomenon that can keep nation-states and national identities actual. Therefore nationalism has a vital role in the reproduction of nations and nation-states although both include inequalities and struggles. Although common history education and literary works have the biggest share in the reproduction of a nation, creating realms of memory (*lieux de mémoire*) which provide visual sources of remembrance, also play an important role. In this study, places of realms of anti-Ottomans/Turks in Hungary (*Mohács, Eger, Szigetvár*) referring Ottoman times are to be examined. Due to having an important role in Hungarian collective memory, images of Ottoman times are still actual as they are represented in places like Mohács, Eger and Szigetvár. Here, a probable connection between these images and the most important current political agenda in Hungary, namely anti-migration, is to be examined.

Key Words: Ottoman Empire, Kingdom of Hungary, Nationalism, Realms of Memory, Collective Memory

1. GİRİŞ

Budapeşte’deki “Terror Háza” (Terör Evi – House of Terror) adlı müzenin kurucu-genel müdürü ve iktidardaki *Fidesz – Magyar Polgári Szövetség* (Macar Yurttaşlar Birliği; Fidesz)’e yakınlığı ile bilinen tarihçi Mária Schmidt, Suriyeli mültecilerin ülkeye gelişine, aslında herhangi bir ülkeden Macaristan’a kadar gelen/gelebilen mültecilere karşı olduğunu şu cümleler ile belirtiyordu: “Türk istilacılarla savaştık ve sonucunda 150 yıl kadar işgale uğradık. Bu tip temasların sonucunu iyi biliyoruz.”¹ Mária Schmidt, Suriye’deki iç savaştan kaçıp sınırlar aşan mültecileri, sırf bunca sınır aşılar/aşabildiler (ki aşamayanların bir kısmı çeşitli şekillerde yollarda hayatlarını kaybettiler) diye, gönüllü olarak Macaristan’da bulundukları savıyla “mülteci” olarak değil de “göçmen” olarak değerlendiren bir figür. Bu çalışmadaki amaç “mülteci”, “göçmen” ya da “sığınmacı” ayrımını yeniden tartışmaya açmak olmayacak, ancak bu çalışmanın, ülkesinde önemli bir konumda bulunan bir tarihçiye yukarıda alıntılanan cümleyi kurdurtan motivasyona dair söyleyecekleri olabilir. Bu cümle, kıyaslanması imkânsız iki farklı nitelikteki ve zamandaki olayın aynı ya da en azından benzer olduklarını teşbih yoluyla anlatmaya çalışıyor: Birincisi, 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun yeni fetihler için Macar Krallığı’yla yaptığı savaşlar sonucu krallığın hâkimiyetindeki toprakların bir bölümünü 150 yıl kadar denetiminde tutması/işgal etmesi. İkincisi kimi güçleri aşinsa da tartışmasız bir biçimde ulus-devletlerin hüküm sürdüğü (örnek olayda sınırlarının kesinliği ve pasaport denetimleri ile), küresel siyasi atmosfere eksiğiyle gediğiyle modern anlamda “ulusların” hâkim olduğu bir dönemde Suriye’deki iç savaştan kaçan silahsız insanların yer değiştirmeye mecbur kaldıkları için sınırlar aşıp Macaristan’a kadar gelmeleri.

Mária Schmidt ülkesinde saygın bir tarihçi olarak elbette söz konusu iki olay arasındaki farklılığın bilincinde olamayacak biri değil. Ancak bu analojinin ardında yatan düşüncesini “işgal”le açıklayacak kadar kolaycı. Almanya’nın ya da Avrupa

¹ Oltermann, Philip. “Can Europe’s New Xenophobes Reshape the Continent?”, <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/03/europe-xenophobes-continent-poland-hungary-austria-nationalism-migrants> [14.04.2018]

Birliği'nin (AB), Macaristan'a yönelik mültecileri kabul etme önerilerine “Biz Macar'ız ve kültürümüzü muhafaza etmek istiyoruz.”² şeklinde itiraz ederken de aslında bu düşüncesinin ardında yatan motivasyonunu ele veriyor. Bu kolaycılığa karşılık Macaristan'da, Suriyeli, Iraklı ya da Afrikalı mültecilerin ülkeye gelmelerine karşı gelişen reaksiyonları, her ne kadar iktidar partisinin görüşlerini dile getirse de elbette sadece Mária Schmidt'in demeçlerine bakarak ya da 2015 yılında gündemi uzun süre meşgul eden Macar gazetecinin çelmesiyle³ açıklamak kolaycılığına da başvurulmamalı. Nitekim bu eylemi gerçekleştiren gazeteci Petra László, cezası ertelenmesine rağmen hapse mahkûm olmuş ve işinden el çektirilmiştir. Yani yaptığı fiil cezasız kalmamıştır. Ancak Macaristan'ın siyasi atmosferine mülteci/göçmen karşıtlığının hâkim olduğunu söylemek çok da yanlış olmaz. Zira 2015'in ikinci yarısından itibaren ülkenin en önemli gündemi haline getirilen mülteci göçü konusunda göçmen karşıtı politikaları ve önerileriyle bilinen iki parti, *Fidesz* ve *Jobbik Magyarországért Mozgalom* (Daha İyi Bir Macaristan Hareketi; Jobbik), 8 Nisan 2018 tarihindeki genel seçimlerde oyların hemen hemen %70'ini almış durumda. Dahası, mülteci/göçmen karşıtı politikalarını 2015'ten beri iyice sertleştiren Fidesz-KDNP (Hristiyan Demokratik Halk Birliği, *Kereszténydemokrata Néppárt*) koalisyonu, bir önceki dönemden farklı olarak parlamentoda nitelikli çoğunluk sayılan üçte iki çoğunluğu elde etmiş durumda. Bir diğer mülteci/göçmen karşıtı parti olan Jobbik ise bir önceki seçimde üçüncü parti iken artık ana muhalefet partisi konumunda.⁴

Bu çalışmanın odak noktası, Macaristan'ın siyasi atmosferine hâkim olan mülteci karşıtlığı meselesi de olmayacak. Bu çalışmada, yukarıda anlatılan olgularla bağlantılı olarak, milliyetçilik literatürüne yeni bir soluk taşıyan Michael Billig'in *Banal Milliyetçilik* adlı eserinde ustaca ifade ettiği üzere, “millet olma” halinin bu tip hadiselerde nasıl da bir anda gündeme geldiği tartışılacak: “Biz Macar'ız ve kültürümüzü muhafaza etmek istiyoruz.” Bu tartışma “millet olma” halinin ulusun geçmişinin anlatısı olarak kurgulanan ulusal tarihin, kolektif hafızaya bıraktığı miraslar aracılığıyla Macaristan örneğinde Osmanlı/Türk imgesine, hafıza mekânlarına bakılarak yürütülecektir. Bir ulusun kolektif hafızasında, bir diğer ulusa

² Oltermann, *age*

³ “Dünyanın Konuştuğu O Görüntü”, CNN Türk, <https://www.cnnturk.com/video/dunya/dunyanin-konustugu-o-goruntu> [16.04.2018].

⁴ Tarık Demirkan, “Macaristan'da Seçimler Viktor Orban'ın Ezici Zaferiyle Sonuçlandı”, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43694004> [17.04.2018].

yönelik imgenin araştırılmasında pek çok yöntem olduğundan (tarih kitapları araştırmaları, edebi eser araştırmaları, kültürel araştırmalar, dilbilimsel araştırmalar vb.) ve bu yöntemlerin tümüne burada yer vermenin çalışmanın kapsamını fazlasıyla aşacağından söz konusu imgeye yalnızca tarihsel olaylar ışığında bakılacak ve Macaristan örneğinde Osmanlı/Türk imgesinin kolektif hafızadaki yerinin nesiller boyu aktarılmasına hizmet ettiği düşünülen Osmanlı/Türk karşıtı “hafıza mekânları (lieux de mémoire)”⁵ mercek altına alınacaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ise Macaristan’da günümüzde yaşanan mülteci/göçmen karşıtlığının, Macarların kolektif hafızasındaki Osmanlı/Türk (olası bir “öteki” olarak) imgesiyle bağlantısının kurulmasına çalışılacaktır. Billig “kriz anlarında” ortaya çıkan milliyetçi dışavurumların ya da bir “tehlikeye” karşı genel ve yaygın bir tavır sergilemenin “normal zamanlarda” üretilen “ideolojik temellere” sahip olmaları gerektiğinden bahseder.⁶ Bu tür ideolojik temeller oluşturulmadan, “kriz anlarında” genel ve yaygın bir tavır sergilenemez. Macaristan örneğinde, toplumun büyük çoğunluğunun mülteci karşıtı siyaseti onaylaması (seçim sonuçlarında bariz bir şekilde görülebileceği gibi) ya da en azından iktidarın bu tutumuna sessiz kalması ile “millet olma” pratiklerinin arasında “Macar kültürünü muhafaza etmek” gibi ciddi bir bağ vardır. “Macar olmak”, Billig’in de iddia ettiği gibi, bir anda ülkeye mülteci akınıyla hortlamaz. Mülteci/göçmen akınına karşı “vatanseverlik kartına oynayan” sağ partilerin gördüğü destek hazır bir zemine ihtiyaç duyar. Öncelikle akıllara Osmanlı/Türkler ile ilgi anılar veya imgeler getirilmelidir örneğin. Eğer ülkeye gerçekleşen mülteci akınını bir “kriz anı” olarak adlandıırırsak, Mária Schmidt’e bu “kriz anında” yukarıdaki analogiyi kurdurtan ya da Macar toplumunu mülteci karşıtı siyasetin aktif veya pasif katılımcısı olmaya yönelten fenomenin ideolojik temelleri daha derinlere kök salmıştır. “Kriz anlarında” ulusun kendini hatırlamasının kökleri, ulusun kolektif hafızasında saklıdır. Ernest Renan’ın belirttiği üzere “millet olma”nın “her gün yinelenen bir plebisit olması” bu bahisle gündeme gelir. Çünkü Renan’a göre “millet kendisini oluşturan bireylerin sürekli onayına dayanır.”⁷ Dolayısıyla, millet olma

⁵ “Hafıza mekânları”, Pierre Nora’nın ortaya attığı bir kavramdır ve özet olarak ulusal hafızanın ortaya çıktığı/çıkarıldığı ve ulusun sembolleri ile donatılmış bir uzamdır. Bu uzamlar anıtsal mekanlar olabildiği gibi, sözlükler ve arşivler gibi yazılı belgelere dayanan somut yerlerin yanında nesiller gibi soyut, ele gelmeyen olgular da olabilir. Hafıza mekânları bu çalışmanın kavramsal çerçevesinin açıklandığı bölümde detaylı şekilde ele alınacaktır.

⁶ Michael Billig, **Banal Milliyetçilik**, çev. Cem Şişkolar, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002) 16.

⁷ Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları**, 5. bs. (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 56.

halinin anlaşılması için “kriz anlarına” değil “normal zamanların” ideolojik kökenlerine ve temellerine bakılmalıdır.

Macaristan’ın “hafıza mekânları” elbette “Osmanlı/Türk karşıtı” mekânlardan ibaret değildir. Sovyet döneminin hatıralarını ironik bir şekilde canlandıran Memento Park⁸ ve Macar faşist partisinin NYKP (*Nyilaskeresztes Párt* –Ok Haç Partisi-) etkili olduğu dönemde kurşunlanarak Tuna nehrine atılan Yahudileri simgeleyen “Yahudi Ayakkabıları Anıtı”⁹ bunlardan yalnızca iki tanesidir. Ancak bu çalışmada, Macar milliyetçiliği söz konusu olduğunda Macarların kolektif hafızasında önemli yer edindiği düşünülen Osmanlı/Türk karşıtı imgenin bir parçası olan “Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânları”na (*Mohács, Szigetvár, Eger*) bakılarak, bugün yükselen göçmen/mülteci karşıtlığına anlam verilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Pierre Nora’nın tartışmalarından yararlanılarak, “hafıza mekânları” ile kolektif hafıza ve milli kimlik arasında önemli bir bağın bulunduğu iddia edilecektir.

⁸ Anı/hatıra parkı anlamına gelen “Memento Park”, Macaristan’ın 1945-1989 yıllarında Doğu Bloku’nun parçası olduğu dönemde Budapeşte sokak ve meydanları için yapılan ve komünist ideolojiyi simgeleyen heykellerin, Macaristan’ın Doğu Bloku’ndan ayrılması ve Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra, bulundukları yerlerden toplanarak bir araya getirildiği açık hava müzesinin ismidir.

⁹ Tarık Demirkan, “Birçok Akrabama Mezar Oldu Bu Nehir!”, http://www.bbc.co.uk/turkish/fooc/story/2005/05/050513_fooc_budapest.shtml [20.04.2018].

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM

2.1. Milliyetçiliğin Güncelliği ve Milliyetçilik Literatürü

Milliyetçilik sahiden de yalnızca savaşlarda ya da kriz anlarında ortaya çıkan bir fenomen olmaktan uzak görünüyor. O “normal zamanların” da gözde olgusu.¹⁰ Milliyetçilik, yarattığı ulus-devletler düzeniyle “küreselleşme” karşısında hala çok güçlü. Bazı küreselleşme ve post-modernizm teorisyenleri, ulus-devletlerin egemenliklerinin aşınıyor oluşuyla ilgili öngörülerinde fena halde yanılmış durumdalar.¹¹ Ulus-devletler, siyasal egemenliklerini herhangi bir üst federal yapıyla ya da ulus-aşırı güçle paylaşmaya niyetli değil. Uluslararası örgütlerin, kendi üyeleri üzerinde bile, daha önce belirlenen ilkeler, çıkarılan yasalar doğrultusunda hareket edilmesini sağlamada yeterli etkileri olmadığı görülüyor. Örneğin, aralarında Macaristan’ın da bulunduğu kimi Avrupa Birliği (AB) üyesi devletler (Polonya, Çekya), AB’nin baskılarına rağmen sınırları içinde mültecilerin barınmasına izin vermiyor.¹² Hatta sınırlarından geçip gitmelerine dahi engeller çıkartıyor (örneğin Macaristan, Sırbistan sınırına mültecilerin ülkeye girişini engellemek için dikenli teller örüyor).¹³ Yani, ulus-devlet, sahip olduğu şiddet araçları aracılığıyla ve sınırlarının ‘seçici geçirgenliği’ ile bağlı bulunduğu yasal birliğin normlarına ve karşıt tutumuna rağmen kendi egemenlik haklarına başvurup yeni göçlerin önünü almaya çalışıyor. “Bütün devletler sınırları üzerinden geçen insan akışını denetim altında tutmaya çalışmaktadır.” der, Michael Billig ve ekler: “devlet göç ve vatandaşlık tanımı üzerindeki kontrolünü korumaktadır.”¹⁴ Böylece, diyebiliriz ki,

¹⁰ Billig, **age**.

¹¹ Milliyetçiliğe getirilen post-modern eleştirilerin bir özeti için bkz. Anthony Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, çev. Bilge Firuze Çallı, (İstanbul: Alfa, 2017), 24-26.

¹² “AB Komisyonu Polonya, Çekya ve Macaristan’ı Mahkemeye Verdi”, DEUTSCHE WELLE Türkçe, <http://www.dw.com/tr/ab-komisyonu-polonya-%C3%A7ekya-ve-macaristan%C4%B1-mahkemeye-verdi/a-41692311> [25.04.2018].

¹³ Marton Dunai, REUTERS, “Hungary Builds New High-Tech Border Fence – With Few Migrants in Sight” <https://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-hungary-fence/hungary-builds-new-high-tech-border-fence-with-few-migrants-in-sight-idUSKBN1692MH> [30.04.2018].

¹⁴ Billig, **age**, 163.

Billig'in yaklaşık çeyrek asır önce ortaya koyduğu, ulus-devletlerin egemenliklerinin küreselleştirici güçler karşısında çöküyor olduğu iddiasının (özellikle göç meselesi göz önüne alındığında) fazla abartılı olduğu görüşü geçerliliğini hala koruyor.

Ulus-devletin siyasal egemenliğini uluslararası örgütlere devretmeye direnmesinin yanında hukuksal alanda da uluslararası sistem, ulus-devlet egemenliği lehine düzenlenmiştir. Ulus-devletler imzacıları oldukları uluslararası hukuk sözleşmelerine (örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, AİHS) uygun bir şekilde iç hukukta düzenlemeler yaparlar belki ama iç hukuktaki yargılamalar sonucunda uluslararası mahkemelerde (örneğin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, AİHM) mahkûm bile olsalar, yargılamaların sonucunu değiştirmek zorunda değildir. Uluslararası mahkemelerin de bu yargılamaların sonucunu değiştirme yetkisi yoktur. Uluslararası mahkemeler en fazla, söz konusu yargılama sonucunda zarara uğrayan kişi ya da kişilere, ulus-devletler tarafından tazminat verilmesine hükmedebilirler. Dolayısıyla, imzacısı olunan uluslararası hukuk sözleşmesine rağmen, ulus-devlet tarafından kabul edilen hukuki normlar, belirli bir 'bedel' karşılığında ihlal edilebilir hale gelir. Bu konuda uluslararası örgütlerin ya da mahkemelerin ulus-devlete karşı nihai bir yaptırımını olsa da (onları birlikten men etmek gibi) bu yönteme başvurulduğu pek görülmemiştir. Adeta, küreselleşmenin motor gücü olarak lanse edilen uluslararası örgütler tarafından ulus-devlet egemenliği dokunulmaz addedilmiştir. Ulus-devletin egemenliğini;

“sınırlı bir bölge ya da bölgeler içerisinde yasa yapma ve bunların yürütülmesini etkin bir biçimde uygulama; şiddet araçlarının üzerinde tekel oluşturma; dâhili siyasi veya idari hükümet biçimiyle ilgili temel siyasetleri kontrol etme; ve gelirinin temeli olan ulusal ekonominin meyvelerini harcama kapasitesi olan bir siyasi organizasyon”¹⁵

olarak tanımlayan Anthony Giddens, *Birleşmiş Milletler (BM)* ve o zamanki adı *Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)* olan AB örnekleri üzerinden uluslararası örgütlerin ulus-devletler üzerindeki yaptırımını tartışır. Buna göre, Giddens, BM'nin egemen ulus-devletlerin hükümetlerinin oluşturduğu bir toplam olarak, ulus-devletlerin egemenliklerine müdahalede bulunma yetkisinin zaten olmadığını ve hatta BM'nin varlığının ulus-devletlerin egemenliklerini sınırlamak yerine genişletmek anlamına geldiği yorumunda bulunmuştur. AET ise ekonomik bakımdan üye ulus-devletlerin bir takım işlevlerini kendine transfer etmiş olabilir ancak

¹⁵ Anthony Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, çev. Cumhur Atay, (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008), 366.

örneğin yasa yapımında veya askeri alanda hala üye ulus-devletlerin egemenlikleri üstün durumdadır. Çünkü topluluğun yetkili mercilerince çıkarılan yasalar ancak ulusal parlamentolarda onaylanınca yürürlüğe girer ve topluluğun herhangi bir askeri gücü olmadığından üye devletlere bu noktada nihai olarak yaptırım uygulayamaz.¹⁶

Ulus-devletin küreselleşen dünyada hala revaçta ve hâkim bir form olduğu yalnızca görece eski tespitlerle ileri sürülebilecek bir iddia değildir. Bu olgu, yeni gelişmeler ışığında da dile getirilebilir. Örneğin 2017 yılı, biri Batı Avrupa’da biri ise Ortadoğu’da iki farklı ulusun, kültürel haklardan ekonomik haklara kadar sahip oldukları geniş siyasi özerkliğe rağmen bağlı bulundukları ülkelerden tamamen ayrılma teşebbüsleri ile ulus-devlet kurma taleplerine sahne oldu. Katalanlar ve Irak Kürtleri, izledikleri farklı yollarla, bağlı bulundukları İspanya’dan ve Irak’tan ayrılıp ulus-devlet yolunda bağımsızlık ilan ettiler. Bağlı bulundukları ülkelerin şiddetli tepkileriyle karşılaşınca bu taleplerini fiilen gerçekleştiremedilerse de devletsiz ulusların günümüzde de nihai hedeflerinin ulus-devlet haline gelmek olduğunu bir kez daha gösterdiler (burada yalnızca 2014’teki referandumda %44.7’ye karşılık %55.3 gibi az bir farkla Birleşik Krallık’tan ayrılmayı reddeden İskoçya’nın karışık durumu için bir parantez açılabilir).

Bu tür teşebbüslerin, küreselleşme teorisyenlerinin ortaya attığı gibi ulus-devletlerin alttan “etnik topluluklar” aracılığıyla esnetilmesinden ziyade, söz konusu “etnik toplulukların” ya da ulusların yine “sınırları belirli yurt devletlerine sahip olmak istedikleri”¹⁷, dolayısıyla ulus-devlet mefhumunu güçlendirdikleri anlaşılıyor. Görünen o ki, birkaç istisna dışında¹⁸ ulus-devlet formu federalizme ya da özerkliğe hala galebe çalıyor.

¹⁶ **age**, 367-369.

¹⁷ Billig, **age**, 162.

¹⁸ Daha önce kurulmalarına rağmen Suriye İç Savaşı ile adlarını geniş çapta duyuran PYD - *Partiya Yekitiya Demokrat* (PYD – Demokratik Birlik Partisi; PYD) ve onların savaş gücü olan YPG – *Yekineyen Parastina Gel* (YPG – Halk Savunma Birlikleri; YPG) ile radikal İslamcı İD (İslam Devleti) bu istisnalara son örneklerdir. İD, bir din devleti kurmak adına hiçbir ulusal sınırı tanımadan yoluna devam etti ve uluslararası bir cihatçı örgüt haline geldi. Ana gövdesini Suriye Kürtlerinin oluşturduğu PYD ise Suriye ulusal sınırları içerisinde üç kantondan oluşan özerk bölgeler talep etmektedir. Ancak bu iki oluşumun ilki (İD) Suriye ulus-devlet sınırlarından büyük ölçüde atıldı ve amacını gerçekleştirmekten çok uzak bir görüntü sergiliyor. İkincisi (PYD-YPG) ise hala rüştünü ispat etmiş durumda değil ve egemenlik iddiasında bulunduğu topraklarda hala büyük itilaflar var. Ayrıca 90’lardan beri süregelen bir örnek EZLN ile özerk bir yapıya kavuşan Chiapas yerlileri için bkz. Gloria Munoz Ramirez, **Ateş ve Söz, 20. ve 10. Yılında EZLN**, çev. İlker Özünlü, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005)

2.1.1. Milli Kimlik ve *Banal Milliyetçilik*

Bütün bu örneklerin ortak noktası, iddia edildiği gibi, küresel dünya düzeninde hala en geçerli siyasal birimin eksiğiyle gediğiyle ulus-devlet olduğudur. Ancak milliyetçilik yalnızca siyasal alanda hâkim olana bakılarak açıklanamaz. Milliyetçilik sadece yarattığı ulus-devlet sistemiyle değil, tekil tekil (ve aynı zamanda kolektif olarak) insanlara vaat ettiği kimlikle de gündemdedir. Milli kimlik, günümüzde en başat kimliklerden biri olmaya devam eder. Billig, milliyetçilik söz konusu olunca “kimlik” olgusunun açıklayıcılığının sınırlılığına inansa da (çünkü milliyetçilik, bir milli kimlik meselesinden öte “dünyanın bir yorumu... uluslar dünyasında varoluşun bir biçimi”dir)¹⁹ ulus-devletlerin hakim olduğu bir dünyada milli kimliğin diğer sosyal kimliklerle denkmışçesine anılmasına karşı çıkar.²⁰ ‘Millet olma’nın bir siyasetçinin nutkunda, bir günlük gazetenin her bir yanında, bir kamu binasının önünde salınan bayrakla bilinçli ya da bilinçsiz olarak sayısız kez hatırlatıldığı bir ortamda (ulus-devlette sıradan bir günde) milli kimlik unutulmaz hale gelir.²¹ Böylece bilincimizin en derinliklerine kazınır. Craig Calhoun da milliyetçiliğin salt bir siyasal mesele değil, aynı zamanda bir kimlik meselesi olduğunda hemfikirdir.²² Calhoun, milliyetçiliğin yalnızca siyasal bir doktrinmiş gibi ele alınmasına itiraz eder, çünkü milliyetçilik (ulusal bilinç anlamında) konuşmamızdan hareket etme biçimimize, davranışlarımızdan dünyayı algılayışımıza kadar pek çok şeyi belirler.²³ “Milliyetçilik, başka şeylerin yanı sıra Michel Foucault’nun ‘söylemsel oluşum’ diye adlandırdığı ve bilincimizi de şekillendiren bir konuşma biçimidir...”²⁴

Billig’vari bir örnek ile devam edilecekse eğer, AB ülkelerindeki resmi binaların önünde dalgalanan AB bayrağının mı yoksa o ülkenin kendi milli bayrağının mı vatandaşlarda daha büyük duygusal reaksiyon uyandıracığını tahmin etmek için kâhin olmak gerekmez. Çünkü ulusu ve devletini hatırlatan her bir gösterenin üzerine kurulduğu zemin derindir ve “sembol, gelenek, mit, hatıra” gibi

¹⁹ Billig, *age*, 80.

²⁰ *age*, 80-81.

²¹ Özkırımlı, *age*, 241-243.

²² Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, çev. Bilgen Sütçüoğlu, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), 3.

²³ *age*, 16.

²⁴ *age*, 4.

unsurlar ile beslenen milli kimlik²⁵, “hafızası olmayan” küresel, kozmopolitan kimlikten her zaman daha ağır basacak, daha çok duygu ve his uyandıracaktır.²⁶ Andrew Heywood’un işaret ettiği gibi:

“-BM ve AB’den DTÖ’ye ve IMF’ye uzanan- milletlerarası örgütlerin küresel politika yapımı bakımından daha önemli bir hale geldiklerine kuşku olmasa da, bunların hiçbiri, (bir tür demokratik çerçeveye sahip tek örgüt olan) AB de dahil, sevgi bir yana, siyasi mensubiyet ve duygusal bağlılık odağı olabilmek bakımından ulus-devlete rakip olma noktasının yakınına bile gelmiş değildir.”²⁷

Böylece ulus-devleti imleyen sembollerin gücü hala aşılamadığından olsa gerek, ulus-devlete bağlılığı sağlayan milli kimliğin yerine henüz başka bir bağlılık türü konulamamış görünmekte. Peki, milli kimliğin günümüzde hala bu denli geçerli oluşunun sebebi nedir? Milli kimlik kavramı söz konusu olduğunda atıfta bulunulmadan geçilemeyecek Anthony D Smith’e göre milli kimliğin modern siyasal hayatta bu kadar temel bir konuma oturmasının üç sebebi vardır. Birincisi, milletin ve milliyetçiliğin küresel görüngüsü; yani her yerde hazır ve nazır oluşu (Smith bu yargısını dünyanın her yerinde vücut bulan etnik çatışmalara, milli direnişlere referans vererek temellendirir ama biz bu yargıyı Billig’in ortaya koyduğu şekliyle ulus-devletler ve milletler sisteminin yaygınlığı ve hâkimiyeti şeklinde okuyalım). İkincisi, milli kimlik sadece küresel değil aynı zamanda kaplayıcıdır da. Yani bireylerin ve toplulukların yaşamlarını kaplayan dil, hukuk, seremoniler, mitler, tarihsel anlatılarda referans noktası olan kültürel olgu yine milli bağlıdır. Üçüncüsü ise, milli kimliğin içeriğinin arz ettiği karmaşık yapı sayesinde diğer kolektif kimliklerle –sınıf, ırk, cinsiyet, din gibi- girdiği bukalemunvari ilişkilerde daha avantajlı oluşu.²⁸ Smith’e göre, diğer kolektif kimlikler, milli kimliklerin yönünü ve içeriğini etkileseler de onun altını oymakta nadiren başarılı olurlar.²⁹

Elbette buraya kadar anlatılanlardan, milletlerin, ulus-devletlerin ya da milli kimliklerin doğal veya kaçınılmaz siyasal görüngülermiş gibi ele alındığı anlamı çıkarılmamalı. Uluslar, milliyetçi ideologların ya da yazarların hayal ettiği şekilde

²⁵ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, çev. Bahadır Şina Şener, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 8, 31-32.

²⁶ Anthony D. Smith, **Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik**, çev. Derya Kömürcü, (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), 177-183.

²⁷ Andrew Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, çev. Prof. Dr. Levent Köker, (Ankara: BB101 Yayınları, 2016), 229-230.

²⁸ Smith, **Milli Kimlik**, 222-223.

²⁹ **age**, 221.

sorunsuz ve çatışmasız bir biçimde milli kimlikle hayatlarını sürdüren organizmalar değillerdir. Milliyetçilerin, aynı dili konuşan insanları tanımlayan tek ve en belirleyici kimliğin o insanların milliyeti olması rüyasının aksine uluslar emek-sermaye çelişkisini sürdüren sınıflardan oluşur ve diğer farklı uzlaşmazlıkları (kadınların, erkeklerin toplum içindeki avantajlı konumları karşısında, diğer bir deyişle ataerkil sistem karşısında konumlanması; homoseksüellerin ya da transların kadınlık ve erkeklik kalıplarına karşı mücadeleleri gibi) içlerinde barındırırlar. Ancak kabul edilmelidir ki, yaklaşık son üç yüzyılda, yani ulusların siyasal olarak tarih sahnesine girişlerinden sonra, kimi çok önemli ve değerli istisnalara³⁰ rağmen ulus-devlet formu ve milli kimlik rakipsiz durumdadır (kuşkusuz bu rakipsizliğin sağlanması adına pek çok maddi ve manevi kaynak seferber edilmiş ve hatta milyonlarca cinayet işlenmiştir). Günümüzün iletişim ve ulaşım olanaklarının ‘sınır’ tanımadığı çağda bile en azından kültürel çağrışımlar içerdiği, farklı kültürel oluşumlar olarak algılandığı için ulusların ayırt ediciliği, geçerliliğini korumaktadır. Milliyetçilik literatürü denildiğinde akla ilk gelecek isimlerden olan Benedict Anderson da bu noktaya dikkat çeker. Ona göre uluslar, her biri kendi ayrı özgüllüklere sahip olan, “özel bir kültürel yapım türü”dür. Anderson’a göre bu özel kültürel yapım türlerini (ulusları) anlayabilmek için “tarihsel varlıklarını nasıl kazandıklarını, zaman içerisinde anlamlarının nasıl değiştiğini ve niçin, bugün, böyle derin bir duygusal meşruiyet buyurdıklarını titiz bir şekilde incelemek”³¹ durumundayızdır. Her ulus kendi içinde “fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri” barındırmasına rağmen “daima derin ve yatay bir yoldaşlıkmiş” gibi tasarlanır.³² Anderson’un milliyetçilik literatürüne asıl kazandırdığı kavramsal önerme de zaten bu tasarlanma biçimini açıklarken kullandığı ulusun “hayal edilmiş bir cemaat” olmasıdır:

“Ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur –kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında

³⁰ Sovyetler Birliği’nin, döneminin çok ötesinde oluşturduğu federal cumhuriyetler sistemiyle kendi içindeki her millete tanıdığı geniş özerklikler, İspanya İç Savaşı’nda faşist rejime karşı savaşan sol-sosyalist/anarşist güçlerin çağrısıyla yaşanan büyük enternasyonal seferberlik vb.

³¹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), 18

³² *age*, 22.

hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder.”³³

Milliyetçilik literatürü göz önüne alındığında ağırlıklı tartışma konusu, ulusların ne zaman ve hangi koşullar altında ortaya çıktığı olmuştur. Ulusların ezelbet varolduğı yönündeki ‘ilkçi’ yaklaşım³⁴, son zamanlarda (özellikle 1980’ler ve sonrasındaki araştırmalar sonucu) yerini, ulusların ancak modern oluşumlar olabileceğı ve milliyetçiler tarafından icat edildiğı yolundaki ‘inşacı’ ve ‘modernist’ görüşe³⁵ terk etmişse de, ulusların modern yaratımlar olmasının yanında, ulus öncesine ait etnik toplulukların veya “etnik göbeklere” sahip olmalarının yanında bir nüfusu diğlerinden ayıracak bazı unsurların varlığının (dil, bölge, devlet gibi) ulusların oluşumunda önemli rol oynadığını ileri süren etno-sembolcü görüş³⁶ de tartışmalarda yerini almıştır.

Ancak, son zamanlarda, günümüzdeki esas meselenin ulusların ne zaman ortaya çıktıkları ve hangi koşullar altında oluştukları değıl, içlerinde bunca farklı ideoloji, aidiyet (sınıfsal, etnik ya da cinsiyet temelli) ve dolayısıyla çatışan çıkarlar barındırmasına rağmen nasıl hala tek bir bütün olarak var olabildiklerini, nasıl kendilerini yeniden üretebildiklerini araştırmak olduğunu belirten milliyetçilik yazarları dikkat çekici bir atılım yapmışlardır. Umut Özkırımlı’nın “milliyetçiliğe yeni yaklaşımlar”dan biri olarak nitelediğı söz konusu yeni tartışma hattı, Etienne Balibar’ın *Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji* adlı makalesinde şekillenir. Balibar bu makalesinde ulus formunun oluşumunda ideolojik kurgunun önemini şu sözlerle diler getirir:

“Bir toplumsal oluşumun kendini, ulus olarak yeniden oluşturabilmesi, ancak bireyin doğumundan ölümüne dek bir gündelik pratikler ve aygıtlar ağıyla bir *homo nationalis* olarak –aynı zamanda *homo economicus*, *homo politicus* ve *homo religious* olarak- kurulabilmesiyle mümkündür.”³⁷

³³ age, 20.

³⁴ İlkçi yazarlardan bazıları ve eserleri için bkz. Joseph R. Llobera, **The God of Modernity, The Development of Nationalism in Western Europe**, (Oxford: Berg Publishers, 1994); Adrian Hastings, **The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism**, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); Pierre van den Berghe, **The Ethnic Phenomenon** (New York: Elsevier, 1979).

³⁵ Modernist yazarlardan bazıları: Eric J. Hobsbawm, Ernest Gellner, John Breuily, Benedict Anderson, Tom Nairn, Michael Billig, Craig Calhoun vb.

³⁶ Smith, **Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik**, 13-36.

³⁷ Etienne Balibar, “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, **İrk Ulus Sınıf**, 3. bs. çev. Nazlı Ökten, (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 117.

Balibar, bu kurgunun, diğer bir deyişle ulus formunun ancak belirli bir halk tahayyülünde bulunularak kurulabileceğinden ve fakat “ne denli eşitlikçi olursa olsun, hiçbir modern ulus”un “sınıf çatışmalarının ortadan kaldırılmasına” denk düşmeyeceğinden bahseder.³⁸ Özkırımlı, Balibar’ın bu makalesinde, özet olarak “Millet sınıflar arası eşitsizliğin doğurduğu tüm çatışma potansiyeline karşın varlığını uzun yıllar boyu sürdürmektedir. Yapılması gereken bunu sağlayan koşulların belirlenmesidir.” önermesinde bulunduğunu belirtir.³⁹ İşte, Billig’in *Banal Milliyetçilik* adlı eseri, Özkırımlı’ya göre tam da bu tartışma hattının devamcısıdır ve “milliyetçiliğin yeniden üretimini sistematik olarak inceleyen” ilk eserlerden biri olma özelliği taşır.⁴⁰ Çalışmanın bu bölümünde “*Banal Milliyetçilik*” adlı eserin literatüre getirdiği çığır açıcı yenilik incelenenektir.

Michael Billig’in milliyetçilik literatüründe önemli bir yere sahip olan eserinin bu kadar ses getirmesini sağlayan, “milliyetçilik teriminin muhtevasının, millet devletlerin yeniden üretiminin ideolojik araçlarını kapsayacak biçimde genişletilmesi üzerinde ısrar ediyor”⁴¹ oluşudur. Milliyetçilik yalnızca ulus-devlet kuran veya etnik boğazlaşmalara sebebiyet veren bir olgu değildir. Çünkü ulus-devletler kurulduktan sonra, milliyetçilik çekip gitmez; örneğin yerleşik ulus-devletlerde milli kimliğin, sembollerle, mitlerle ritüellerle her gün yeniden üretilmesiyle gündeme gelir.⁴² Billig, etnik milliyetçi hareketler/siyasal partiler ile merkezde yer alan siyasi partilerin milliyetçilik anlayışlarında fark olduğunu teslim eder, ancak birinin diğerinden daha masum, daha zararsız olduğu ön kabulünü reddeder. Zira, yerleşik ve radikal sapmalara yer vermiyor gibi görünen müesses, diğer bir deyişle batılı devletlerin milliyetçilikleri de radikal hareketlerin milliyetçilikleri kadar kan dökülmesine sebep olabilir. Billig’in bu konuda örnekleri (Amerika’nın, Kuveyt’i işgal eden Saddam’ın Irak’ına açtığı savaş ya da Falkland Adaları için Arjantin ile Büyük Britanya’nın verdikleri askeri mücadele -ayrıca bu eser yayınlandıktan sonra gerçekleşen ve Billig’in örneklerinin arasında sayılabilecek, Amerika’nın Irak’ı işgali) yeterince ikna edicidir. Dahası, Billig’e göre, ulus-devletlerde milliyetçilik, sadece savaş ya da kriz anlarında ortaya çıkan bir fenomen değildir. Milliyetçilik anlaşılacak isteniyorsa, içeriğinin millet (ulus-)

³⁸ agm, 118.

³⁹ Özkırımlı, age, 240.

⁴⁰ age, 240.

⁴¹ Billig, age, 16.

⁴² Özkırımlı, age, 241.

devletlerin ve millet olma halinin her gün yeniden üretilmesini de içerecek şekilde genişletilmesi gerekir⁴³:

“Millet devletleri, millet devlet yapan şey krizler değildir. İki kriz arasında, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Birleşik Krallık ve diğerleri mevcudiyetlerini sürdürürler. Günlük olarak, kendileri, milletler ve uyrukları da bir milletin mensupları olarak yeniden üretilirler ve bu milletler daha üst seviyede, bir milletler dünyasında da yeniden üretilirler. Böylesine günlük bir yeniden üretimin gerçekleşebilmesi için, bütün bir inançlar, faraziyeler, alışkanlıklar, tasarımlar ve ameliyeler kompleksinin yeniden üretilmesi gerektiği varsayılabilir.”⁴⁴

Billig batılı, müesses devletlerin yerleşik ve diğeri kadar görünür olmayan milliyetçiliğine “banal milliyetçilik” adını verirken (yazar burada Hannah Arendt’in “banal” kavramından esinlendiğini belirtir), bu milliyetçilik türünün kriz anları söz konusu olduğunda milliyetçi seferberlik yaratabilmek için işlenmek üzere normal zamanlarda oluşturulan hazır “imgelere” ve “klişelere” ihtiyaç duyduğunu belirtir.⁴⁵ Aslında Billig bütün bu ikna edici argümanlarla ana akım sosyal bilimcilerin iddia ettiği gibi, milliyetçiliğin yalnızca, doğuda devlet olma süreçlerini tam gerçekleştirememiş merkez dışı ya da radikal hareketlerin etkisinde kalan uluslara özgü bir olgu olmadığını, demokrasiyi benimseyerek aşırı sapmaları marjlarda bırakmış gibi görünen batılı devletlerde de yerleşik bir olgu olduğunu gözler önüne serer.

Ayrıca, Billig’in Anthony D. Smith’in sözlerini hatırlatır: “Bir ulusun yaratılması ‘sürekli olarak yeni yorumlar, yeni keşifler, yeniden inşalar’ ile ‘tekrar tekrar yeniden başlanan bir etkinliktir’”⁴⁶. Diğer bir deyişle, “ulus inşası”, her ulus için değişmekle beraber, yalnızca on sekizinci yüzyılda başlayıp yirminci yüzyıla uzanan ulus-devletlerin oluşumu esnasında yaşanıp biten bir süreç değildir. Michael Billig, bu her gün “yinelenen plebisiti”, göz önünde olmayan, diğer bir deyişle “dalgalanmayan bayraklara”, (ana-akım, liberal ya da sol) medyada oluşturulan haber içeriklerinin ulusu her an “tahayyül edilebilir” olarak yeniden üretmesine, günümüzde attıkları her adım sanki bir “rock yıldızı”ymışlarcasına haber olan siyasetçilerin “ulusa hitaplarına” ve milletliği imleyen klişelerine bakarak araştırır.

⁴³ Billig, *age*, 16-17.

⁴⁴ *age*, 16.

⁴⁵ *age*, 16-17.

⁴⁶ *age*, 168.

Çünkü milliyetçilik yerleşik batılı devletlerde banal (sıradan) bir biçimde bu şekilde yeniden üretilir.

Billig'in eserine hakim olan genel yaklaşım yukarıda özetlendi. Burada 'millet olma' halinin Billig'e göre nasıl yeniden üretildiğine bakılacak olursa, öncelikle Billig'in önemli bir tespiti dikkat çekecektir. Billig'e göre bütün bir uluslararası sistem milletliği imlemek üzerine kuruludur. Ulus-devletlerden oluşan küresel siyasal düzen sanki bütün siyasal çatışma ve mücadelenin ulusların birbirleri arasında olduğu izlenimini yayar. Billig burada, bir başka milliyetçilik teorisini Ernest Gellner'e ("ulusçuluk temelde siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir."⁴⁷) açıkça atıfta bulunur. Bu algılayış biçimi ise mevcut ulus-devletlerin devamlılığını sağlayan en önemli etkenlerin başında gelir.⁴⁸ Fakat bu algılayış biçimi milli kimliklerin yaşamasında ve devamlılığı konusunda yeterli bir etken değildir. Milli kimlikler, A.D. Smith'in de belirttiği gibi, günlük hayatlarımızda kaplayıcı bir yere sahiptirler. Peki, bu kaplayıcılık nasıl ve hangi araçlarla gerçekleşir?

Hiç kuşkusuz neredeyse her ulus-devlette, her toplumsal sınıftan bireye (çocukluk döneminden en azından ergenlik dönemine kadar) verilen zorunlu ve kesintisiz eğitim bunun bir aracıdır. Ancak 'millet olma hali', yalnızca okulda geçen zamanda verilen eğitimle sınırlı değildir. Olimpiyatlar, Avrupa ya da Dünya Kupaları gibi uluslararası müsabakalarda, her bir ulus için önemli olarak addedilen günlerde, ulusal bayramlardaki ritüellerde (ya da mesela ulusal hac ve ziyaret yerleri sayılabilecek "hafıza mekânları"nda) ortaya çıkar. Bu sayılanlardan her biri, milli kimliği hatırlatır ve onun kaplayıcılığını perçinler. Örneğin Billig eserinde, dikkatleri ritüellerin bir parçası olarak sallanan bayraklara değil de, göze sokulmadan her kamu binası önünde ya da hatta bir benzincide salınan bayraklara çeker. Böylece ulusun sembollerinin her yerde oluşunu (ayrıca siyasetçilerin konuşmalarında veya günlük gazetelerin haber içeriklerinde), yaygınlığını anlatır. Ortak sembollerin ulu ortalığı, Billig'e göre milliyetçi seferberlik için uygun zemini, diğer bir deyişle normal zamanların klişeleri ve imgelerini oluşturan bileşenlerden biridir: "İleri sürüleceği üzere, halihazırda müesses olan milletlerde milli kimlik her an hafızalardadır; çünkü

⁴⁷ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 19.

⁴⁸ Billig, **age**, 29-39.

bu kimlik durmadan milletliği anımsatan veya onu ortalık yerde ‘dalgalandıran’ günlük rutinlere yerleşmiştir.”⁴⁹

Bu tezde izlenecek hat, Balibar’ın ortaya attığı soru üzerinden Billig’in milliyetçilik literatürüne kazandırdığı tartışma hattına paralel bir hat olarak değeriendirilebilir. Çünkü bu çalışmanın araştırma konusu, her ne kadar Macar ulusal kimliğinin anlam dünyasına ve motivasyonuna değinecek olsa da Macar ulusunun inşa sürecinin incelenmesi olmayacak. Bu çalışma daha ziyade, “Balibar-Billig hattı” uyarınca, Macar ulusal kimliğinin yeniden üretimini (“hafıza mekânları” üzerinden) konu edinecek. “Hafıza mekânları” (lieux de memoire) kavramı ise burada kilit bir rol oynayacak. Fakat “hafıza mekânları”nı mercek altına almaya geçmeden önce bölümü, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger’ın, ulusların oluşumunda ve devamlılığının sağlanmasında büyük önem verdikleri “*ıcat edilmiş gelenekler*” kavramıyla bitirmek çalışmanın devamı ağısından yerinde olacaktır.

2.1.2. İcat Edilmiş Gelenekler

Ulus-devletlerin hakim olduğu günümüz dünyasında, milliyetçiliğın gündelik hayatın önemli bir bölümünde siyasal ve söylemsel matrisi belirlediğinden, bireylerin davranış kalıplarına yn verdiğinden ve kolektif olarak güçlü bağlılıklar üreterek milli kimlikler oluşturduklarından yukarıda söz edildi. Anthony D. Smith, milli kimliklerin nasıl bu kadar güçlü bağlılıklar oluşturabildiklerini anlatırken ulusal mitlere, efsanelere, sembollere ve ritüellere özel önem atfeder. Ancak bu şekilde millet tarihsel olarak sürekli hep olagelmiş gibi görünür. Bireyler lse de millet hep yaşamaya devam edecektir.⁵⁰ Dolayısıyla uluslar, ulusal bilincin oluşması ve milli kimliğin şekillenmesi için mitlere, sembollere ve ritüellere ihtiyaç duyarlar. Fakat ulusal mitler, semboller veya ritüeller ulusların oluşumundan bu yana hep hazır ve nazır mıydı? Tam bu noktada Hobsbawm ve Ranger’ın kavramsal çerçevesini çizdikleri “ıcat edilmiş gelenekler” (*invention of tradition* –geleneğın ıcadı-) devreye girer. Hobsbawm ve Renger, çok eskilere dayanıyor gibi görünen (dolayısıyla milletlerin tarihin ilk zamanlarından beri var olduğu algısını yaratan) ritüellerin aslında yakın zamanın ıcatları olduğunu ortaya koyarlar.⁵¹ Bu ritüeller, özellikle

⁴⁹ age, 50.

⁵⁰ Smith, *Milli Kimlik*, 35.

⁵¹ Eric Hobsbawm, “Giriş”, *Geleneğın İcadı*, ed. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, ev. Mehmet Murat şahin, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006), 1.

modern devletler tarafından, Aydınlanma'nın ve Fransız Devrimi'nin etkisiyle 'ancien régime'lerin (eskiye ait düzen) tasfiye olmasının ardından kitlelerin siyaset sahnesine çıkmaya başladıkları zamanlarda, onların uyacağı davranış kalıpları yaratmak amacıyla icat edilir.⁵² İcat edilmiş gelenekleri Hobsbawm tam olarak şöyle tanımlar:

“İcat edilmiş gelenek', alenen ya da zımnen kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıttırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılamaaya çalışan bir pratikler kümesi anlamında düşünülmelidir. Aslında mümkün olan her yerde bu pratikler, hemen kendilerine uygun düşen bir tarihsel geçmişle süreklilik oluşturmaya girişirler... Yine, belli bir tarihsel geçmişe referanslar bulunmakla birlikte 'icat edilmiş' geleneklerin özgüllüğü, bu sürekliliğin büyük ölçüde yapay ve uydurma olmasında yatar.”⁵³

Bu icatların en yoğun olduğu dönem ise Hobsbawm'a göre, aynı zamanda milliyetçilik çağı olarak adlandırılabilir, 1870-1914 Avrupa'sıdır.⁵⁴ Ulus fenomeni, “geleneğin icadı” kavramına gerekli önem verilmeden anlaşılamaz ve kavram anlamını “milliyetçilik, ulus-devlet, ulusal semboller ve tarihler” aracılığıyla kazanır.⁵⁵ Hobsbawm, 1880'de icat edilen Bastille Günü'nü örnek gösterir.⁵⁶ Fransız Devrimi esnasında yaşanan Bastille Hapishanesi baskınına halkın katılacağı festivallerle anmak akıllara 100 yıl sonra gelmiştir. Çünkü Fransa, ‘köylüden Fransız yaratma’⁵⁷ uğraşısında ders kitaplarının içeriğinin belirlendiği bir zorunlu eğitimin, toplumun yarısının konuşmadığı bir dili (Fransızca'yı) ortak dil haline getirmenin⁵⁸ ve “kamusal anıtların/heykellerin seri üretimi”nin yanı sıra “halka açık törenlerin icadı”ndan da medet ummaktadır.⁵⁹ Antonis Liakos, ‘ulusun’, farklı siyaset kuramcıları, siyasi tarihçiler tarafından nasıl algılandıkları ve onların milliyetçilik literatürüne getirdikleri yenilikleri anlattığı *Dünyayı Değiştirmek İsteyenler, Ulusu Nasıl Tasavvur Etti?* adlı eserinde, Hobsbawm ve Renger'in literatüre kazandırdığı kavramsal çerçeveyi yorumlarken, bu katkının, Hobsbawm'ın “1780'den Günümüze

⁵² age, 1-18.

⁵³ agm, 2-3

⁵⁴ Eric Hobsbawm, “Seri Üretim Gelenekler: Avrupa, 1870-1914”, **Geleneğin İcadı**, ed. Eric Hobsbawm, Terence Ranger, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006), 305-356.

⁵⁵ Hobsbawm, “Giriş”, **Geleneğin İcadı**, 16-18.

⁵⁶ Hobsbawm, “Seri Üretim Gelenekler: Avrupa 1870-1914”, **Geleneğin İcadı**, 315.

⁵⁷ Eugen Weber, **Köylülerden Fransızlara, Fransa Kırsalının Modernleşmesi, 1870-1914**, çev. Çağdaş Sümer, (İstanbul: Heretik Yayınları, 2017).

⁵⁸ Eric Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, 5. bs. çev. Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 80.

⁵⁹ age, 314-315.

Kadar Milletler ve Milliyetçilik” adlı eserinden daha önemli olduğunu belirtir. Çünkü bu kavramsal çerçeve sayesinde “icat” terimi literatüre girer ve “gelenekler geçmişle şimdi arasında devamlılık sağlayan şeyler, kalıntılar gibi değil, fakat şimdide yaratılan unsurlar gibi” algılanırken, “tarihin bugünden geçmişe dönük doğrultusunu gündeme” getirirler.⁶⁰ Liakos, söz konusu katkının milliyetçilik literatürüne yönelik akademik araştırmalar açısından da önemli bir etkisinin bulunduğunu belirtir:

“Sonuç olarak tarihyazımın panoraması değişti ve sosyal antropoloji ve kültürel çalışmalar alanlarının katkılarıyla, bellek politikalarını ve ulus inşasında geçmişin kullanımını ve temsilini konu alan yeni bir bilgi alanı ortaya çıktı. Eğer ulus bizi belli bir şekilde hatırlamaya (ve Renan’ın söylediği gibi unutmaya) zorluyorsa, bu artık mercek altına yatırılmıştı.”⁶¹

Umut Özkırmılı ise, Hobsbawm ve Ranger’ın çalışmasıyla ilgili olarak şunları söyler:

“Hobsbawm’a göre milli bilinç icat edilmiş geleneklerin en somut -aynı zamanda da en yaygın- örneğidir. Modern çağda üretilmelerine karşın bugünü ‘uygun’ bir geçmişe bağlayan bu gelenekler, toplumsal grupları oluşturan bireyler arasındaki birlik ve dayanışmayı artırma amacını güder.”⁶²

Bu çalışmada, “Macaristan’daki Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânları”, “icat edilmiş gelenekler” kavramı akılda tutularak incelenecektir.

2.2. Hafıza-Mekân İlişkisi

“Hafıza” ile “mekân” arasında nasıl bir ilişki vardır? Belirli bir yapıli çevre anlamında mekân, “anımsama” işlemine nasıl bir etkide bulunur? Kendimizi tekil olarak çok iyi hissettiğimiz bir anı anımsarken, zihnimize doluşan imgelerden biri o güzel “anı” hangi belirli sürede yaşadığımız anlamında zaman iken, diğeri imgelerden (kimlerle olduğumuz, ne yaptığımız vb.) bir başkası ise, o anı nerede yaşadığımız anlamında mekândır. Nerede o kadar mutlu hissetmiştik? Tam tersine çok mutsuz ve endişeli hissettiğimiz bir anı, örneğin sevdiğimiz insanların hayati denecek derecede yaralandığı bir olayın geçtiği mekânı da kolay kolay unutmayız. O mekândan her geçişimizde o anı hatırlar, yaşananların üzerine düşünmeden edemeyiz. Çünkü “mekân hem kolektif belleğin hem de kişisel belleğin kurgulanmasında yer (*locus*)

⁶⁰ Antonis Liakos, **Dünyayı Değıştirmek İsteyenler, Ulusu Nasıl Tasavvur Etiler?**, çev. Merih Erol, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 87.

⁶¹ **age**, 90.

⁶² Özkırmılı, **age**, 143.

görevi görür. Bu esnada bir taraftan mekânın da kendi belleği oluşur ki bu da şimdiki zamana ait gerçeğin tanımını yapmamıza yardımcı olur.”⁶³

Mekân burada kullanıldığı haliyle yalnızca fiziki veya mimari anlamda yapı bir çevreyi anlatmaz. Mekân, “mimarisinin mekânsal düzen ve üslubuna ilişkin özellikleri”, “teknik ve estetik yönleri”nin yanı sıra toplumsal hayatı ve iktidar ilişkilerini/mücadelelerini de içinde barındırır.⁶⁴ Örneğin üniversite kampüslerinden bahsedilirken akla, üniversitelerin çevrelerinden yalnızca mimari yapılarıyla değil, kampüslerdeki kadın-erkek ilişkilerinden farklı bireylerin sosyal alanlardaki karşılaşmaları ve etkileşimlerine, kampüse hakim egemen politik atmosferden her bir üniversiteye özgü zaman içinde oluşmuş farklı zımni adetlere kadar birçok değişik etmenle ayrıldığı getirilmelidir (üniversiteler çevrelerinden ayrılırlar, çünkü daha en başından kampüslerin girişinde bulunan bariyerler ve güvenlik görevlileri üniversiteye yalnızca o üniversitenin öğrencilerinin girebilmelerine olanak tanırırlar).

Kuşkusuz ki fiziksel özellikleri, (kampüs olanakları, yeşil alanlar, açık veya kapalı spor alanlarının olup olmaması vb.) ya da mimari dizaynı (kulüp odalarından kantinlere kadar kamusal buluşma alanlarının varlığı/yokluğu) bir kampüsün toplumsal yaşamına etki eder ancak mekânın tüm matrisini belirlemez. Çünkü kamusal alan olarak nitelendirilebilecek mekânların anlam dünyasının belirlenmesine yardımcı olan bir başka etmen vardır ki, o da mekâna dair “kolektif hafıza”da örtük ya da açıktan oluşan imgelerdir. Bu imgeler, mekânın tarihiyle şekillenirlerken aynı zamanda o mekânın toplumsal hayatını ve şimdisini de şekillendirirler.

2.2.1 Mekânın Hafızası

İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü, meşhur giriş kapısıyla, bulunduğu mekânda yer alan Beyazıt Camii ve Beyazıt Meydanı ile hoş bir İstanbul görüntüsü sunabilir, ama kendi içinde bir mekân olarak kampüsün bilgisi, ne Beyazıt semtiyle ne de mimari dizaynını borçlu olduğu Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemiyle⁶⁵ tam olarak anlaşılabilir. Beyazıt Kampüsü “öğrenci olayları” ile de anılan bir mekândır örneğin. Burada “öğrenci olayları” kelime grubu ile anlatılmak istenen, ülke gündeminin ya da üniversitenin kendi özerk gündeminin kampüsteki

⁶³ Serpil Özaloğlu, “Hatırlamanın Yapıtışı Mekânın Bellek ile ilişkisi Üzerine”, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, der. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu, 1. bs. (İstanbul: Koç Yayınları, 2017), 13.

⁶⁴ **agm**, 13.

⁶⁵ Feza Günergun, Sevtap Kadioğlu, “İstanbul Üniversitesi’nin Yerleşim Tarihçesi üzerine Notlar”, **Osmanlı Bilim Araştırmaları**, c. VIII, s. 1 (2006)

yansımaları oluşturan siyasal protestolar ve mücadelelerdir. İstanbul Üniversitesi öğrencilerinde kampüse dair bu imgenin oluşmasında kampüs içinde ve kampüsü çevreleyen alanda (Beyazıt Meydanı ve civarı) her dönem gerçekleşen yaygın öğrenci protestoları ve kampüs hafızasına kazınan Turan Emeksiz, Deniz Gezmiş gibi politik figürlerin varlığıdır. Nitekim Beyazıt Kampüsü içinde büstü bulunan Emeksiz, kampüste başlayan öğrenci protestoları esnasında öldürülmüştür.⁶⁶ İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü söz konusu olunca, kampüsün resmi tarihinde kendine yer bulamasa da, akla gelen bir diğer isim kuşkusuz Deniz Gezmiş'tir. İstanbul Üniversitesi'nde öğrenci olarak bulunduğu esnada öğrenci hareketinin sembol ismi haline gelen Deniz Gezmiş 1960'ların ortalarından 1972'de dönemin siyasal iktidarı tarafından idam edilmesine kadar (ve daha sonrasında da) ulusal çapta en çok tanınan siyasal figürlerden olmuş ve kampüs içindeki görüntüleri (fotoğraflar ve kısa video kayıtları) ile mekâna izini bırakmıştır. İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü'nde öğrenim gören farklı ideolojilerden, farklı siyasal eğilimlerden ya da siyasetle veya toplumsal olanla ilgilenmeyen farklı aidiyetlerden hemen her öğrenci bir zamanlar Deniz Gezmiş'in, yıllar önce aynı kampüste öğrencilik yaptığını bilir, bilmeyenler de bunu, eğitim süreleri içinde, okuldaki sosyal etkinliklerden, okul içine asılan afişlerden ya da okulda bulunan kamusal alanlardaki paylaşımlardan öğrenirler. Burada sorulması gereken soru, 'bu verinin kampüsün toplumsal hayatına dair her şeyi açıklayıp açıklamadığı' sorusudur. Kuşkusuz ki zaman içinde nesilden nesle aktarılan bu ortak hafızanın varlığı da mekâna dair hala pek çok şeyi açıklayamaz, ancak araştırana, yine de söz konusu mekânın fiziksel özellikleriyle sınırlı bir çözümlemeden çok daha geniş bir bilgi sunar. Fakat mekânın asıl bilgisi, Henri Lefebvre'in *Mekânın Üretimi* adlı eserinde belirttiği gibi, belirli bir mekâna dair egemen tahayyüllere ya da o egemen tahayyül ile yarışacak boyuttaki alternatif tahayyüllere rağmen, mekânı kullananların gündelik pratikleriyle tam olarak anlaşılabilir.⁶⁷ Lefebvre, *Mekânın Üretimi* adlı eserinde plancıların, teknokratların yarattığı egemen mekân anlamında "mekân temsilleri"nin, imgelerle ve sembollerle doldurulmuş sanatçıların mekânı anlamında "temsil mekânları"nın ve mekânda barınanların gündelik kullanımları anlamında "mekânsal pratikler"nin hepsi bir arada çözümlendiğinde ancak bir mekânın bilgisinin deşifre edilebileceğinden bahseder.⁶⁸

⁶⁶ Wikisosyalizm, https://www.wikisosyalizm.org/Turan_Emeksiz [08.08.2018].

⁶⁷ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 3. bs. çev. Işık Ergüden, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015)

⁶⁸ *age*, 67-68.

Diğer bir deyişle, bir mekânın bilgisi o mekâna yönelik toplum mühendislerinin tahayyülleri ne olursa olsun, son kertede mekândakilerin pratikleri ile şekillenir. Nitekim kampüs içinde bulunan Turan Emeksiz büstü artık birçok öğrenci için görünmez bir hale gelmiştir. Büstün etrafındaki banklarda zaman geçiren öğrenciler belki büstü algılarlar ama örneğin onunla hiç fotoğraf çektirmezler ya da etrafında sembolik toplanmalar gerçekleştirmezler. Buradaki araştırma ise hem kolektif hafızada “ulusal hac yeri” olarak işlev gören sembolik mekânların çözümlemesini konu edineceğinden hem de sınırlı imkânlar dolayısıyla bahsi geçen mekânlarda gündelik hayat pratiklerinin çözümlenmesine dair gözlemler içerebileceğinden, bu çalışmada Lefebvre’in yöntemine başvurulmayacak, daha çok mekân, kolektif hafıza ve milliyetçilik ilişkisine, görünenin çözümlenmesi aracılığıyla bakılacaktır.

Yukarıda aktarılan örnek, bir başka soruyu daha tetikler. Mekânların hafızaları var mıdır? Hafızanın “anımsarken” mekândan yardım aldığı açıklanmaya çalışıldı, ancak hafıza mekân ilişkisi bununla sınırlı gözüküyor. Paul Ricoeur “Hafıza, Tarih, Unutuş” adlı eserinde mekânların hafızası konusunda psikoloji filozofu Edward Casey’nin tartışmalarını hatırlatır ve Casey’nin “Mekânın kendisini işgal eden ya da daha doğrusu kendisini dolduran ‘şeye’ kayıtsız kalmadığını” söylediğini aktarır ve ekler:

“...mesken tutma eylemi bu bakımdan tarih ile mekân arasındaki en güçlü insani bağı oluşturur. Mesken tutulan mekânlar tastamam anılmaya değer mekânlardır. Anı bu mekânlara o denli bağlıdır ki beyan edici hafıza bunları anıp anlatmayı sever.”⁶⁹

Mekânın hafızasının kendisini oluşturan toplumsallığa olan sadakati bu toplumsallık (toplumsal grup olarak da okunabilir) sekteye uğrayınca da devam eder. Mekân, bir hafıza aktarım aracı olarak düşünülebilir. Bir toplumsal grup (örnek olarak ulus) içinde şekil aldığı mekâna işaretler ve izler bırakarak hem mekânı şekillendirir hem de bir sonraki nesle ortak bir hafıza devreder. İşaretleri bırakan her ne kadar toplumsal grubun kendisi olsa da mekân bu işaretlerin kalıcı olmasını sağlayarak devamlılığı sağlar⁷⁰. Toplumsal grup işte bu şekilde nesiller boyu “mekâna kök salar”. Hafıza ve mekân ilişkisini konu alan makalelerin bulunduğu derleme eserde Derya Fırat, sembolik uzamdan (mekândan) bahsederken tam da bunu anlatır:

⁶⁹ Paul Ricoeur, **Hafıza, Tarih, Unutuş**, 2. bs. çev. M. Emin Özcan, (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 61.

⁷⁰ Melike Işık Durmaz, “İşçi Sınıfı Belleğinin Uzamsal Çerçevesi Olarak Taksim 1 Mayıs 1977”, **Sokağın Belleği**, der. Derya Fırat, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2014), 103.

“Kolektif bellek kuramcısı Halbwachs’a göre uzam[mekân], kolektif belleğin toplumsal çerçevesinden birini oluşturmakla kalmaz ama aynı zamanda toplum veya topluluk güncel ihtiyaçları doğrultusunda belleğini yeniden inşa ederken söz konusu uzamı[mekânı] yaptığı sembolik yatırımlarla değiştirir, dönüştürür ve şekillendirir. Sembolik boyutta gerçekleşen bu müdahalelere uzamın[mekânın] sembolik örgütlenişi uzama[mekâna] yerleştirilen sembolik değere sahip çeşitli işaretler ve bunların değişimi, uzamın sembolik olarak işaretlenmesi örnek olarak verilebilir.”⁷¹

Şimdiye kadar verilen örneklerde “tarih”, “hafıza (/bellek)”, “anımsama (/hatırlama)”, “kolektif hafıza (/bellek)” ve “imge” gibi kavramlar hiçbir açıklamaya yer verilmeden kullanıldılar. Ancak bu kavramları açıklamak ve onların üzerine kuruldukları anlamsal zeminlere bakmak, çalışmanın devamı açısından elzemdir. Bahsi geçen kavramların her biri farklı tartışmaların ürünüdür ve kavramlar açıklanırken mümkün mertebe bu tartışmalara yer verilmeye çalışılacaktır.

2.2.2. Hafıza Süreçleri ve Kolektif Hafıza

Hafıza (bellek) nedir? Paul Ricoeur hafıza ile tarih arasındaki bağları, özellikle “geçmişin temsili sorunsalı” bağlamında beliren ortaklıkları ortaya sermek ve ayrıca bir “hafıza fenomenolojisi” oluşturmak için kaleme aldığı “Hafıza, Tarih, Unutuş” adlı eserinde öncelikle “hafızanın geçmişe erişimi sağlayan özgül işlevi”nden bahseder.⁷² Çünkü “bir şeyin anısını kafamızda oluşturmadan önce o şeyin olduğunu kanıtlamak için”, “hafızadan daha iyi bir aracımız yok”tur.⁷³ Ricoeur, Platon ve Aristoteles’ten aldığı hafıza tartışmalarını güncele taşıırken, Aristoteles’in yapmış olduğu “basit akla geliş (mneme)” ile “hatırlama çabası (anemnesis)” ayrımını takip eder. Bu ayrım ona göre hafızanın iki farklı türü arasındaki ayrımı ortaya koymuştur. Henri Bergson’un “Madde ve Bellek” adlı yapıtında işlediği “alışkanlık-hafıza” ile “anı-hafıza” arasındaki ayırmadan da güç bulan Ricoeur, fenomenolojisini, (Bergson’dan aldığı) hafızaya bir anda yerleşen (kendiliğinden gelen) “saf anı” ile hafızaya gelmesi için belli bir arama işlemi gerektiren ve ancak imgelerle çalışan “anı-imge” arasında ayrım yaparak oluşturur.⁷⁴ Peki, gerçekten de hafıza, anıları saf halleriyle muhafaza edebilir mi, yoksa geçmişe dönük her “anımsama” çabası öyle ya da böyle anıları deforme mi eder? Bu sorunsala

⁷¹ Derya Fırat, “Sunuş: Bellek, Uzam ve Mücadele”, **Sokağın Belleği**, der. Derya Fırat, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2014), 28.

⁷² Ricoeur, **age**, 24.

⁷³ **age**, 25.

⁷⁴ **age**, 21-74.

Bergson'dan sonra eğilen düşünürlerin ve yazarların çoğu Maurice Halbwachs'ın çalışmalarının da etkisiyle anıların saf halde muhafaza edilemeyeceğini iddia eder. Örneğin, Andreas Huyssen'e göre hafıza “bir depolama ve yeniden çağırma sistemi” olarak işlev görmez, o daha çok “şimdiki zamanda bir kültürel kurgu olduğu şeklindeki kuramsal kavrayış”la anlaşılabilir; zira bu kavrayış “son zamanlardaki nörofizyoloji ve nörobiyoloji araştırmalarınca geniş ölçüde desteklenmektedir.”⁷⁵ Huyssen hafıza (bellek) ve geçmiş ilişkisine dair şunları söyler:

“...belleğin kendisi bizi sahici bir başlangıca götürmek ya da gerçeğe doğrulanabilir bir erişim sağlamaktan çok, geç kalmışlığında bile ve özellikle de bu yüzden temsile dayanır. Geçmiş belleğin içinde yalın bir halde bulunmaz, anı haline gelebilmesi için dile getirilmesi gerekir. Bir olayı yaşamak ile onu bir temsil içinde anımsamak arasında bir yarığın oluşması kaçınılmazdır.”⁷⁶

Anı (hatıra) ise geçmişe dair zihnimizde oluşturduğumuz imgeler, anlar ve sahneler olarak tanımlanabilir.⁷⁷ Peki hafıza ile anılar arasındaki ilişki nasıldır? Ricoeur'e göre, hafızanın kafamızda “az çok belli, ayrık biçimler” halinde canlanan anılara “fon” oluşturduğu söylenebilir.⁷⁸ Halbwachs'a göre anılar hafızanın yeniden üretilmesine yardımcı olurlar.⁷⁹ Anımsama edimiyle harekete geçen hafıza, Halbwachs'a göre, geçmişteki anıları olduğu gibi yaşatmaz fakat onları yeniden kurar, inşa eder:

“Rüya hakkında yaptığımız inceleme, bilinçaltı durumda anıların kalıcılıkları tezine karşı epey ciddi argümanlar sunmuştu zaten. Ama rüyanın dışında, geçmişin gerçekte yeniden ortaya çıkmasının değişim geçirmeden olmadığını, muhafaza ediliyormuş gibi değil de şu andan hareketle yeniden inşa ediliyormuş gibi görüldüğünü göstermek gerekiyordu.”⁸⁰

Halbwachs'ın burada “rüyanın dışında” ifadesiyle anlatmak istediği şey bireylerin uyanık olduğu hallerdi. Ayrıca Halbwachs, “Hafızanın Toplumsal Çerçevesi” adlı eserinin bir bölümünü (“Geçmişin Yeniden İnşası”) yetişkinlerin çocukluk anılarını aynı şekilde, nam-ı diğer saf anılar olarak anımsayabilip anımsayamayacakları

⁷⁵ Andreas Huyssen, **Alacakaranlık Anıları**, 1. bs. çev. Kemal Atakay, (İstanbul: Metis Yayınları, 1999), 13

⁷⁶ **age**, 13.

⁷⁷ Ricoeur, **age**, 63.

⁷⁸ **age**, 41.

⁷⁹ Thomas Hirsch, “Takdim”, **Hafızanın Toplumsal Çerçevesi**, 1. bs. çev. Büşra Uçar, (Ankara: Heretik, 2016), 13.

⁸⁰ Maurice Halbwachs, **Hafızanın Toplumsal Çerçevesi**, 1. bs. çev. Büşra Uçar, (Ankara, Heretik, 2016), 18.

tartışmasına ayırmıştır. Bölümün bir yerinde bir yetişkinin çocukken okuduğu kitabı tekrar okumasıyla gelişen durumu şöyle ifade eder:

“Doğrusu bazen sayfaları çevirirken kendimize şunu deriz: ‘İşte, bildiğim ve unutmuş olduğum bir bölüm ya da resim.’ Burada, bunun kitaptan aklımızda kalan ve muhafaza ettiğimiz genel bir nosyonla uyduğuna ve bu kavramdan yola çıkarak belki de resmi ya da bölümü hayal edebilir olduğumuzu hatta şu ya da bu sebepten ötürü aklımızda her zaman mevcut kalmış ayrı bir anının bulunduğunu, bu anlamda onu yeniden üretme yetisini asla kaybetmediğimizi kastediyoruz. Ama yeniden üretme yeniden bulma demek değildir; daha ziyade yeniden inşa etmek demektir. Beden için doğru olan şey –yani bir anı elde edemeyecek oluşumuz – güncel temsil sistemi için doğru değildir. Bu eski kavramlarla – bu kavramların zengin bir deposu bize bizzat kitap tarafından verilir – sıraya dizilmiş olan temsiller, bazı durumlarda bir anıyı yeniden yaratmaya yetmese de, zihin için bu anının eşdeğeri olan şemayı çizmeye mahirdirler.”⁸¹

Halbwachs yalnızca çocukluk anılarının aynı şekilde tekrarlanamayacağından değil, aynı zamanda yetişkinliğe ait herhangi bir anının da hafıza tarafından birebir kopya edilemeyeceğinden bahseder. Bunu da Henri Bergson’un literatürde çokça atıfta bulunulan ve psikoloji alanında ödüllü eseri “Madde ve Bellek”teki bir ifadesinden yola çıkarak anlatır. Bergson bu ifadesinde, bir okuma eyleminin defalarca yapılması sonucu, her bir okumanın diğerlerinden ayırt edilmesi suretiyle (çünkü her bir okuma kendi ayrı koşullarını yaratacaktır) belki saf anı olarak değil ama “hala ona eşlik edip çerçeveleyen koşullarla birlikte” hafızaya geri çağırılabilceğini iddia eder. Ancak Halbwachs ona karşı çıkar ve tüm okumalardan birinin, şimdiki okumayla dış koşulları aynı olsa bile (aynı ortamda yapılmış olması, ortamda aynı kişilerin var olması, aynı yerde oturulması vb.) şimdiki okumada aynı koşulların varlığına eşit derecede dikkat edilmez ve her tekrarlama oluşun temsili imgeler “belirsiz bir mekân ve zamanda asılı kaldıkları” için birbirlerine girer. Kısacası anılar, Bergson’un varsaydığı gibi birbirinden tamamen ayırık, “birbirleri ardına bir kolyenin incileri gibi dizilmiş imgelere” indirgenemezler. Çünkü “birinden diğerine süreklilik elbette vardır.”⁸²

“Anımsama” (hatırlama) edimi ise, “bir anıya sahip olmak ya da bir anının peşine düşüp o anıyı aramak demektir.”⁸³ Ahenk Yılmaz’ın bir “hafıza mekânı” olarak Gelibolu’yu incelediği makalesinde Edward Casey’den aktardığına göre her

⁸¹ age, 127-128.

⁸² age, 136-138

⁸³ Ricoeur, age, 22

anımsama ediminin sonucunda oluşan anılara ve hafızaya (belleğe) dair tespit aşağıdaki gibidir:

“Psikoloji filozofu Edward Casey, *Remembering: A Phenomenological Study* [Hatırlama: Fenomenolojik bir Çalışma] adlı eserinde hatırlamanın bir süreç olduğunu, bu sürecin bir deneyimi başka bir deneyime dönüştürdüğünü iddia eder. Gerçekte yaşanan geçmiş bir deneyim ise, sonuçta ortaya çıkan anı olarak hatırlanan başka ve yeni bir deneyimdir. Bu sebeptendir ki, bellek hiçbir zaman kalıcı, sabit ya da değişmez değildir. Her hatırlama sürecinin sonucunda oluşan yeni bir anı ve dolayısıyla yeni bir bellektir.”⁸⁴

Halbwachs, Huyssen ve Casey, hafıza fenomenine dair temel referans eserler üreten yazarlar olarak, yukarıdaki alıntıların ortaya koyduğu üzere, hafıza süreçlerinin, geçmişin, temsiller oluşturmak kaydıyla -asıl yaşanan geçmişle uygun ya da değil- yeniden üretimi/yorumlanması olduğu konusunda hemfikirlerdir. Bu da bizi hafıza süreçleri açısından kilit bir kavrama götürür: İmge. “Tanımlanmasındaki zorluğun” ve “kendisine yüklenen anlamın değişkenliğinden” bahseden Serhat Ulağlı’ya göre imge, “ne bir hayal, ne bir tasavvur, ne bir yorum, ne de bir çağrışım şeklinin ifadesi değildir. İmge, gerçek ile hayal, yanlış ile doğru, öznel ile nesnel, geçmiş ile bugün, tasarım ile yaratı arasındaki ilişkilerin doğurmuş olduğu anlamlı yapılarıdır”⁸⁵ şeklinde açıklanabilir. İmgenin ele gelmez, kaygan yapısına rağmen yine de genel bir tanımını vermeye girişen yazara göre “imge bilinçaltının istemli ya da istemsiz olarak belirli çağrışımlar ile dışa vurumu olarak tanımlanabilir.”⁸⁶ İmge hem bir görsel imaj hem de duygu, düşünce olarak beliren soyut çağrışımlar olarak nitelenebilir. İmge özellikle edebiyat, tarih ya da sosyoloji alanında “öteki”nin tanınması yolunda seferber edilmiş bir kavram olsa da, son zamanlarda yeni bir bilim dalı olarak (imgebilim) kendi özerk gelişimini yaratmayı başarmıştır.⁸⁷ Ancak imgeye dair daha geniş açıklamalar ilerleyen bölümlerde yer alacak. Bu bölümde imgenin anılarla arasındaki bağa bakılacaktır. Paul Ricoeur sorar: “Anı bir tür imge midir? Eğer öyleyse nasıl bir imgedir?”⁸⁸ Ricoeur’un, Henri Bergson’ın “saf anı” ve “anı-imge” arasında yaptığı ayrımı devam ettirdiği yukarıda belirtilmişti. Dolayısıyla Ricoeur bu sorulara cevap verirken Bergson’dan hareketle, “saf anı”yı imgelerden

⁸⁴ Ahenk Yılmaz, “Bellek Topografyasında Özgürlük: Gelibolu Savaş Alanları ve Mekansal Bir Deneyim Olarak Hatırlama”, **Nasıl Hatırlıyoruz?**, ikinci Basım, der. Leyla Neyzi, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014), 189,

⁸⁵ Serhat Ulağlı, **İmgebilim “Öteki”nin Bilimine Giriş**, 1. bs. (Ankara: Sinemis, 2006), iii.

⁸⁶ **age**, 4.

⁸⁷ **age**, 22-32

⁸⁸ Ricoeur, **age**, 63.

arınmış, geçmişte yaşanmış bir anın aynı şekilde hafızaya geri çağırılması olarak değerlendirildiğinden, onun imgeyle pek de ilgili olmadığını iddia edecektir. Ona göre imgelerin anıya doluşması ancak anımsama edimiyle olabilecektir. Ricoeur'un aktarımıyla Bergson bu durumu şöyle betimler:

“Esasen potansiyel geçmişi geçmiş olarak anlamamız, bu geçmişin karanlıklardan gün ışığına çıkmasını, şimdiki zamandaki imgeler halinde sergilenmesini sağlayan hareketi izleyip benimsememize bağlıdır.”⁸⁹

Aslında Ricoeur de her anımsama ediminin imgelerle haşır neşir olmak anlamına geleceğini kabul eder. Bu kabule hafızanın işleyişinin ancak geçmişin temsili ile mümkün olduğu yönündeki anlayış da eklendiğinde imgenin hafıza süreçlerindeki merkezi rolü tam olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla sonuç olarak anımsama ediminin imgeler oluşturarak çalıştığı ve anı ile imgenin aynı şeyler olmasa da birbirlerinin içine geçmişmiş oldukları belirtilebilir.

Hafızayla ilgili buraya kadar yapılan açıklamalarda hafızanın öznesine dair bir şey söylenmedi. Ricoeur milenyumun başında “günümüzdeki tartışmada öne çıkan şey hafıza işlemlerinin gerçek öznesi sorunudur.” derken aslında literatürdeki ana tartışmanın da bu soru olageldiğini belirtir.⁹⁰ Hafıza, Maurice Halbwachs'ın çığır açan *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri* eserinin yarattığı yankılardan önce yalnızca psikoloji alanını ilgilendiren bir fenomen olarak algılanmıştır.⁹¹ Dolayısıyla hafıza süreçlerinin bireyin dünyasında olup bittiği düşünülmüş ve hafıza söz konusu olduğunda birey ile içinde bulunduğu toplum ya da aidiyet hissettiği toplumsal gruplar arasında bir ilişki kurulmamıştır. Halbwachs ise tam buraya müdahale etmiş ve her şeyden önce bireyin anlam dünyasının daha aileden ve ilkokul sıralarından itibaren toplumun değerleri ve çeşitli toplumsal grupların yönlendirmeleriyle belirlendiğini söyleyerek hafıza süreçlerinin her birinin –anımsamak, rüya görmek vb.- toplumsal olanla şekillendiğini göstermiştir. Çünkü “bizatihi düşünce çerçevelerimiz (zaman, mekân, vs. kavramları), felsefî dilde ‘kategoriler’, ait olduğumuz topluma bağlıdırlar.”⁹² Böylece Halbwachs “kolektif hafıza” kavramını teorize ederek, hafıza alanının psikolojist bireyci açıklamalarına meydan okumuş, hafıza literatüründeki bütün paradigmayı değiştirmiş ve bir yandan da parçası olduğu

⁸⁹ **age**, 71.

⁹⁰ **age**, 112.

⁹¹ Durmaz, **agm**, 97.

⁹² Hirsch, **agm**, 12.

sosyoloji biliminin yaşadığı çağda beşeri bilimler arasında iddialı bir yere sahip olmasına katkıda bulunmuştur.⁹³ Peki, kolektif hafıza nedir? Maurice Halbwachs onu nasıl formüle etmiştir? Hiç kuşkusuz anımsama edimi çoğu zaman her bireyin kendi başına yaptığı bir edimdir. Burada çoğu zaman denmesinin sebebi bunun, toplu anma törenleri ve yâd etme (“Birçok kişinin geçmiş zamanı aklına getirmesi. Bunu yaparken bu kişiler olayları ya da ortak bilgileri hatırlamada birbirlerine yardım ederler...”⁹⁴) tarzında birlikte icra edilen anımsamalar gibi bazı istisnalarının olmasıdır. O halde anımsama edimi çoğu zaman bireysel bir eylem ise, hafıza nasıl kolektif bir olgu olarak değerlendirilebilir? Halbwachs’ın ürettiği “hafızanın toplumsal çerçeveleri” kavramı işte burada anlamını bulur. O, “hafızayı doğrudan grup ya da toplum adını verdiği kolektif bir varlığa” bağlamıştır der Thomas Hirschs.⁹⁵ Halbwachs’a göre “hafızanın toplumsal çerçeveleri”, “toplumdaki baskın fikirlerle birlikte her döneme uyum sağlayan bir geçmiş imgesini yeniden oluşturmak için kolektif hafızanın faydalandığı araçlar”dır ve bireyler anımsarlarken her daim bu kolektif çerçeveleri kullanırlar. Böylece, “bireyin, kendisini grubun bakış açısına yerleştirerek hatırladığı ve grubun hafızasının da bireysel hafızalarda gerçekleşip görünür olduğu da söylenebilir.”⁹⁶ Çünkü Halbwachs’a göre bireyin geçmişinden kesitler sunan anılar “bizi yalnızca geçmişle ilişkiye sokmakla kalmazlar, aynı zamanda bize bir dönemi de hatırlatırlar; bizi etrafımızdaki toplum ile kendimizde keşfettiğimiz diğer izleklerin bulunduğu bir duruma yerleştirirler.”⁹⁷ Aslında Halbwachs bu yapıtında ele aldığı rüya ve anı analizinde özetle, bireyin hayatının her döneminde vazgeçilmez bir alan kaplayan toplumsal grupların, bireyin yalnızca yaşantılarına ve düşünce biçimlerine değil, geçmişine, anılarına ve hatta rüyalarına kadar her türlü zihinsel faaliyetine etki ettiğini, bunu da hafızayı “çerçeve”leyerek yaptıklarını belirtir. Bu “çerçeve”lerden kasıt nedir? Halbwachs çerçeve eğretilmesini şöyle anlatır: “Aslında iki hipotez oluşturabiliriz” der ve devam eder:

“Birincisi, çerçeve ile bu çerçeve içinde vuku bulan olaylar arasında yalnızca bir temas ilişkisi olur; ama nasıl ki bir tablonun çerçevesi ile bu çerçevede yer alan tuval aynı maddeden yapılmıyorsa bunlar da aynı maddeden yapılmaz... İkinci hipoteze göre, çerçeve ve olaylar arasında eşyanın tabiatı gereği bir özdeşlik vardır. Olaylar anıdır ama çerçeve de anılardan yapılmıştır. Birbirleri arasında şöyle bir fark vardır: Çerçeveler daha kalıcıdır,

⁹³ Ricoeur, **age**, 141.

⁹⁴ **age**, 52.

⁹⁵ **age**, 139.

⁹⁶ Halbwachs, **Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri**, 19.

⁹⁷ **age**, 44.

onları her an algılamak bize bağlıdır ve anıları yeniden bulup yeniden oluşturmak için bu çerçeveleri kullanırız. Biz bu ikinci hipotezi benimseyeceğiz.”⁹⁸

Böylece çerçeveler bu benzetmede, nasıl ki gerçekte bir tuvalin sınırlarını ve şeklini belirliyorsa, anıların sınırlarını çizen ve onlardan daha kalıcı olmasıyla da toplumsal olanı betimleyen olgular haline geliyorlar. Ahenk Yılmaz ise “hafızanın toplumsal çerçeveleri”ni anlamlandırmaya çalışırken “kolektif unutmaya” dikkat çeker:

“(Edward) Casey’e göre belleğin toplumsal çerçevesini sadece ‘kolektif hatırlama’ oluşturmaz. Onun kadar önemli ve hatta eşdeğer olan ise ‘kolektif unutma’dır. Bu iki kavram tıpkı bir madalyonun iki yüzü gibi kolektif belleği oluşturur. Bir olay belirli bir biçimde kolektif olarak hatırlanıyorsa, bu aynı olayın eşzamanlı olarak diğer yanlarının unutulduğu anlamına gelir.”⁹⁹

Kolektif unutma ile kastedilen, özellikle bir toplumsal grup olarak ulusların tarihlerindeki soykırım, katliam gibi işlenilen toplu cinayetleri ya da kaybedilen bir savaş, imzalanmaya mecbur olunan kötü bir anlaşma gibi ulusun tarihindeki “yüz kızartıcı” anları kabul etmeme ya da kabul etse de hasıraltı etme, onlardan çok bahsetmeme davranışlarıdır. Örneğin Türk tarihyazımında etkisini hala kaybetmeyen ve bir zamanlar tekerleme gibi söylenen “Birinci Dünya Savaşı’nda Almanlar yenildi diye biz de yenik sayıldık” anlatısı, Kafkaslarda Çarlık Rusya’sına kaybedilen, Hicaz-Yemen, Irak ve Sina-Filistin cephelerindeki yenilgi ile sonuçlanan savaşları perdeler. Macar tarihinde ise Macar Krallığı’ndan arta kalan güçler tarafından Osmanlı İmparatorluğu’na karşı kazanılan 1552’deki Eger (Eğri) Savunması destanlaştırılırken (nasıl destanlaştırıldığı ilerleyen bölümlerde gösterilecek), 1596’da yine aynı yerde Osmanlılara kaybedilen savaşın pek esamisi okunmaz. Ünlü tarihçi Ernest Renan, “ulus olmak biraz da unutmaktır”¹⁰⁰ derken tam da bu tür kolektif unutmaları kastetmiştir. Bu örneklerde kolektif unutma, tarihyazım, tarihsel anlatı, kısacası tarih yoluyla icra edilmişken, sembolik bir mekâna doğrudan müdahale etmek de kolektif unutmaya zemin hazırlayabilir. Reel sosyalizm çöktükten sonra, Orta Avrupa’daki meydanlardan kaldırılan Lenin, Stalin, Marx ve Engels heykelleri ve anıtları bu tarz bir kolektif unutmaya örnek gösterilebilir. “Hafızanın toplumsal çerçeveleri” kavramsal önermesiyle, bireylerin yaşadıkları

⁹⁸ age, 134-135.

⁹⁹ Yılmaz, **agm**, 189.

¹⁰⁰ İnci Özkan Kerestecioğlu, “Milliyetçilik”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, der. H. Birsen Örs, 8. bs. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 319.

olayları, kendilerini aitlik hissettikleri toplumsal grupların bakış açılarına yerleştirerek hatırladıkları ortaya koyuldu. Peki, bireyler, tarihin tozlu sayfalarında yer alan, kişisel olarak deneyimlemedikleri olayları hafızalarında nasıl canlandırırlar? Pınar Melis Yelsalı Parmaksız bu sorunsalı şu şekilde açıklar:

“Bireyler deneyimlemedikleri, deneyimlemeleri mümkün olmayan ancak kendilerine aktarılan, anlatılan ya da aktüel temsiline bir parçası oldukları olaylar karşısında paylaşılan bir duygudaşlık durumunun tarafı olurlar. Paylaşılan bir geçmiş etrafında duygudaşlık yaratmanın araçları arasında en önemlilerinden biri anımlardır.”¹⁰¹

Parmaksız’a göre bir geçmiş etrafında kenetlenmeyi yaratan en önemli araçlardan biri anımlar olarak değerlendirilse de bu çalışma, diğer önemli araçlardan birinin hafıza mekânları kurmak olduğunu vurgulayacaktır. Halbwachs ise *Kolektif Hafıza* adlı bir diğer kültleşmiş eserinde toplumsal grubu ulusla eşleyip bu sorunsala şöyle eğilir:

“Hayatımın seyri boyunca içinde yer aldığım ulusal grup, hatırladığımı söylediğim ama sadece gazetelerden ya da olaylara doğrudan karışmış olanların tanıklıklarından bildiğim bir takım olayların tiyatrosudur. Bu olaylar ülkenin hafızasında önemli bir yer işgal ediyor. Ancak ben bu olaylara bizzat tanık olmadım. Onları zihnimde canlandırdığımda, diğerlerinin, benimkini tamamlamak ya da güçlendirmek için hep yanımda olmayan fakat tekrar etmek istediklerimin yegâne kaynağı olan hafızasına yerleşmek zorundayım. Bu olayları çoğunlukla, ben doğmadan önce meydana gelmiş eski olaylardan ne daha iyi ne de daha başka bir biçimde hatırlıyorum. Yanımda, konuşarak ya da okuyarak büyütebileceğim, tarihsel hatıralardan oluşan bir bagaj taşıyorum.”¹⁰²

“Hafızanın toplumsal çerçeveleri”, “kolektif hafıza”nın bir bölümünü oluştursa da kavrama dair yeterli bir tanım vermez. Kolektif hafıza her şeyden önce “uzamda ve zamanda sınırlanmış bir grup” tarafından desteklenen bir olgudur.¹⁰³ Diğer bir deyişle, kolektif hafıza ancak sınırları olan ve ortak aidiyet duygusu geliştirebilmiş gruplara özgüdür. “Hafızanın toplumsal çerçeveleri” kavramı biraz daha bireyin hafızasının toplumsal olanla şekillenmesini anlatırken, “kolektif hafıza” kavramı, bireylerin kendilerinin yaşamadığı ancak yine de ait oldukları toplumsal grubun bakış açısına yerleşerek ortak imgeler oluşturabildiği hafıza süreçlerinin varlığı anlamında düşünülebilir.

¹⁰¹ Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, “Çanakkale Bellek Savaşı”, **Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları**, der. Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2012), 285-286.

¹⁰² Halbwachs, **Kolektif Hafıza**, 2. bs. çev. Banu Barış, (Ankara: Heretik Yayınları, 2018), 46.

¹⁰³ **age**, 82.

Peki, kolektif hafıza kendisini nasıl her daim canlı tutar, hangi yol ya da yollarla her dönem toplumsal grubun zihninde geçerli kılar? Melike Işık Durmaz’a göre, “resmi tarih anlatısının dışında, kolektif belleğin üç temel çerçevesini oluşturan uzam¹⁰⁴, zaman ve dil ile aktarılarak kendi içinde bir süreklilik kazanır.”¹⁰⁵ Halbwachs kolektif hafıza ile mekân arasındaki ilişkiyi Hristiyan hafızası üzerinden incelerken şunları söyler:

“Dinlere gelecek olursak; yalnızca tüm insanlara ve tüm gruplara benimsetilen bir koşul olduğundan değil, bir inananlar topluluğu da, düşüncesini devam ettiren en fazla sayıda fikir ve imgeyi uzamın çeşitli bölümlerine dağıttığından, dinler zemine sağlan bir biçimde yerleşiktir.”¹⁰⁶

“En fazla sayıda fikir ve imgeyi uzamın çeşitli bölümlerine dağıtmak” pek tabii dinsel bir topluluk yerine ulusa uyarlanabilecek cinsten. *Toplumlar Nasıl Anımsar?* adlı eseriyle literatüre iddialı bir giriş yapan Paul Connerton ise Halbwachs’ın kolektif hafıza kavramını anlatırken mekâna verdiği önemi şu sözlerle dile getirir:

“Gruplar bireylere, içine anıları bir yerlere yerleştirdikleri çerçeveler sunar; ve anılar bir tür haritaya işaretleme yoluyla yerleştirilir. Düşünüp anımsadığımız şeyi, grubun sağladığı uzamlar içine oturturuz. Fakat Halbwachs, bu zihinsel uzamların, söz konusu grubun maddi uzamlarından her zaman destek aldıkları ve dönüp maddi uzamlara başvurdıkları noktasında diretti. Bu konuda Comte’un, zihinsel dengemizin, her şeyden önce günlük ilişki içinde bulunduğumuz fiziksel nesnelerin pek az değişmelerine ya da hiç değişmemelerine bağlı bulunduğu; böylece bize, bir süreklilik ve de değişmezlik imgesi vermelerinin ürünü olduğu yolundaki görüşünden söz etti ve sürdürerek hiçbir kolektif belleğin var olamayacağını bize göstermeye kalktı. Bu, toplumsal uzamlarla ilgili imgelerimizin görece değişmezlik göstermesinden dolayı, değişmedikleri gibi bir düşe kapıldığımızı ve yaşanan anda geçmiş bulup ortaya çıkarma gibi bir sanıya yol açtıklarını söylemektir.”¹⁰⁷

Böylece mekânın, hem kolektif hafızaya şekil veren bir olgu hem de kolektif hafızanın aktarımında önemli bir araç olduğunu kavramış oluruz. Yukarıda hafıza ile mekân arasındaki ilişkiye bakılırken verilen bunca kavram ve tartışma, çalışmayı bir başka kilit kavramla karşı karşıya bırakır: “Hafıza mekânları (les lieux de memoire).” Halbwachs her ne kadar tartışmalarında kavramın temelini atsa da, kavram oluşumunu ve varlığını Pierre Nora’ya borçludur.

¹⁰⁴ Burada uzam “daha nötr ve sınırları belirsiz” bir yer anlamında kullanılmış, yine de “sembolik olarak yüklenmiş ve belirgin sınırlara sahip” bir yer şeklinde de anlaşılabilir.

¹⁰⁵ Durmaz, *agm*, 95.

¹⁰⁶ Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 153.

¹⁰⁷ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, 2. bs. çev. Alaeddin Şenel, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 66-67.

2.2.3. Hafıza Mekânları

Hafıza mekânları kavramını icat eden, tarihçi Pierre Nora'dır. Nora aynı adlı eserinde öncelikle, Fransa'da ulusal hafızanın kaybolduğunu çünkü zaten bizatihi hafızanın, "tarihin hareketiyle" yok olmaya yüz tuttuğunu belirtir. Nora'ya göre tarih, hafızayı itibarsızlaştırır, çünkü "hafıza, esas işi kendisini yıkmak ve geri plana atmak olan tarihin nezdinde daima şüphelidir."¹⁰⁸ Tarih (/tarihyazım), "analiz, söylem ve eleştiriye gerektiren" bir sosyal bilim haline geldikten sonra "duygulara dayalı" olan hafızayla arasına mesafe koymuş ve nesnel olmak adına hafıza tarafından kutsanan hatırayı "kapı dışarı etmiştir".¹⁰⁹ Tarih, hafızayı bilimsele olan tutkusu uyarınca, genellenemeyecek "özel bir görüngenüye" indirgemıştır.¹¹⁰ Ancak tarihin soğuk ve nesnel anlayışına karşı, coşkulu ve sembolik olan hafıza direnir. Direnirken de kendini mekânlara adama ihtiyacı duyar. Çünkü bu mekânlarda "simgesel yaşama ait bir şeyler hala titreşmektedir."¹¹¹ Tıpkı "engelleri aşmaya, meşakkatleri göğüslemeye muktedir iman teknesi bir grup haline gelen"¹¹² ulusa ait anıtların ve sembollerin bulunduğu bir mekânda olduğu gibi.

Hem hafıza hem de tarih/tarihyazım geçmişin temsili anlamında, aslında birbirlerine rakip iki olgudur. Fakat, Nora'ya göre hafıza, köylü toplumlarının çözülmesi, küreselleşme, demokratikleşme, medyalaşma ve kitleselleşme ile birlikte çöküşe geçer ve geçmişi temsil işinde ondan boşalan yeri yükselen tarih bilimi ve tarihyazım alır.¹¹³ Bu arada, toplumların "ulus katına ve seviyesine yükselmesi" ile birlikte tarih/tarihyazım, ulusun anlatısından ibaret olan bir söyleme dönüşmüştür artık.¹¹⁴ Hobsbawm bu gelişmeyi şöyle ifade etmiştir: "ulusun, devletin ya da hareketin ideolojisi veya bilgi sermayesinin parçası haline gelen tarih, aslında halkın hafızasında saklananlardan değil; işi bunu yapmak olanlarca seçilen, yazılan, resmedilen, popülerleştirilen ve kurumsallaştırılan bilgilerden oluşur."¹¹⁵ Ancak tarih, birey veya topluluklar için hafızaya göre dışsal bir konum arz eder. Nora'nın burada Halbwachs'ın tartışmasını devam ettirdiği gözlemlenir. Paul Ricoeur,

¹⁰⁸ Pierre Nora, **Hafıza Mekanları**, 1. bs. çev. Mehmet Emin Özcan, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2006), 19.

¹⁰⁹ **age**, 19.

¹¹⁰ **age**, 22.

¹¹¹ **age**, 24.

¹¹² Smith, **Milli Kimlik**, 35.

¹¹³ Nora, **age**, 18.

¹¹⁴ **age**, 22.

¹¹⁵ Hobsbawm, **Geleneğin İcadı**, 16.

Halbwachs'ın tarihin dışsallığını anlatırken kendisini bir öğrenci yerine koyduğundan bahseder. Halbwachs'a göre tarih dışsaldır çünkü "tarih öncelikle belirli tarihlerin, olguların, adların, önemli olayların, önemli kişilerin, kutlanacak bayramların ezberlenmesiyle öğrenilir."¹¹⁶ Dolayısıyla tarih, önceki kuşaklardan aktarılan hafızayla kıyaslanınca öğrenci tarafından henüz cansız ve soğuk ezberden oluşan geçmişin bir temsili olarak algılanır. Öğrencinin hafızası, tarih eğitimi görene kadar ailesinin ve çevresinin aktardıklarıyla yaşarken, bir anda paradigma değişir ve "başlıca gönderme çerçevesi ulus olan" tarih eğitimi, hafızaya 'ulus adına' bir miktar şiddet uygular.¹¹⁷ Öğrenci tarih derslerinde ezberlediği isimleri, tarihleri veya yerleri hayatının ileriki aşamalarında yeniden keşfedinceye kadar tarihin bu dışsallığı devam eder. Çünkü Halbwachs'a göre insan, yaşamının çeşitli evrelerini ancak sonradan o zamanları düşündüğünde ulusal olaylara bağlayacaktır.¹¹⁸ Paul Ricoeur ise Halbwachs'ın söylediklerinden yola çıkarak "öğrenilmiş tarih ile canlı hafıza arasındaki geçişi sağlayan"ın kuşaklararası hafıza fenomeni olduğunu ve bunun da taşıyıcısının farklı kuşaklardan yakınlarımız olduğunu belirtir.¹¹⁹ Demek ki tarih/tarihyazım bu şekilde hafızanın toplumsal çerçevelerinden biri olarak bireysel ya da kolektif hafızada yerini alır. (Ancak Halbwachs, tarihin gönderme çerçevesinin ulus olduğunu belirtirken, kolektif hafızanın içeriğinin ulusa gönderme yapmak zorunda olmayan, farklı grup motivasyonlarından oluşabileceğini göz önünde tutar. Çünkü Halbwachs, milliyetçi ideologlar ne derse desin, bir birey için "hayal edilmiş cemaatler"ın yalnızca ulus olmadığını teslim eder ve "birey ile ulus arasında" sınıflar, ideolojik gruplar veya mesleki gruplar gibi farklı aidiyetlerin olduğunu gözden kaçırmaz).¹²⁰

Tarih ile hafızanın ilişkisi Halbwachs için kabaca bu şekildeyken, Nora bu tespitlerle yetinmez. Öncelikle yukarıda belirtildiği gibi Nora'nın iddiası, hafızanın, tarih tarafından ele geçirildiği ve tarihin bir alt konusu haline getirilmeye çalışıldığıdır. Ayrıca hafızanın tarihselleştirilmesi "hafızanın psikolojikleştirilmesi" anlamına da gelecektir ki, böylece hafıza artık neredeyse kolektif yaşanmaz hale gelir.¹²¹ Fakat başta anma edimi olmak üzere hafızanın kendi kolektifliğini tarihten

¹¹⁶ Ricoeur, *age*, 437.

¹¹⁷ Ricoeur, *age*, 437-438.

¹¹⁸ Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 48-49.

¹¹⁹ Ricoeur, *age*, 438.

¹²⁰ Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 75.

¹²¹ Nora, *age*, 24-31.

geri alma hamlesi başlar. “Anma hafızası ulusal tarihin saldırısına sığınak işleviyle karşılık verir.” der Paul Ricoeur.¹²² Paul Connerton’a göre ise anma törenleri, “bir grubun kolektif anıları, o toplumsal grup içinde bir kuşaktan ötekine nasıl geçirilir?” sorusuna verilebilecek yegane yanıtlardan biridir.¹²³ Dolayısıyla hafıza yalnızca, (tarihyazımın ve yazının hakimiyetinden önce) geleneksel toplumların başvurduğu bir olgu olmaktan çıkar ve tarihin/tarihyazımın, yazılı belgenin boyunduruğu altındaki günümüz toplumlarında da hala bir kuşaktan diğerine anı ve bilgi aktarmanın yollarından biri olarak belirir. Nora’ya göre ise tarihin hafızadan gasp ettiğini hafızaya iade etmenin tek yolu (anma törenlerini ve anma edimini de içerecek şekilde) hafızanın içinde ortaya çıktığı ve “mayalandığı”, aynı zamanda tarihin soğuk ve nesnel anlatısına kıyasla bir “taşkınlık mekânı” olan hafıza mekânlarına başvurmaktır.¹²⁴

Hafıza mekânları: “riti olmayan toplumların ritleridir; kutsallığı olmayan bir toplumdaki geçici kutsallıklardır; yerel ya da bölgesel özellikleri bertaraf eden bir toplumun farklılaşmalarıdır; sadece eşit ve benzer bireyleri tanımaya yarayan bir toplumda gruba aitlik işaretleridir.”¹²⁵ Bu tanım öncelikle, hafıza mekânlarının bir toplumun (ki aslında Nora bütün eserinde bu toplumun artık ulusla özdeşleştiğini teslim eder) kendisini sanki “eşit ve benzer birey”lerden oluşuyormuş gibi görmesinde rol oynadığını anlatması bakımından öneme haizdir. Bu tanımın içinde barındırdığı ikinci önemli öge ise, hafıza mekânlarının ulusu kutsama vasıtasıyla ulusun devamlılığını sağlamaya ve (Billig’in tartışmaları hatırlanırsa) ulusun imlenmesine yönelik araçlar olduğuna dair imadır. Bir başka deyişle, hafıza mekânları aslında birbirlerini hiç görme ve tanıma fırsatı olmayacak, ancak yine de birbirlerinin varlığından şüphe etmeyen insanlardan oluşan “hayali cemaat” inancını pekiştirmek için bir araç işlevi görür. Nora da bu durumu şöyle ifade eder: “Hafıza mekânları bizzat varlıkları ve gerçeklik etkileriyle, hem hafızanın, hem ulusun içerdği belirsizlikleri ve bunların doğurduğu karmaşık ilişkileri çabuk ve kesin bir çözüme bağlıyor gibi geliyordu bana.”¹²⁶

¹²² Ricoeur, *age*, 449.

¹²³ Connerton, *age*, 67.

¹²⁴ Nora, *age*, 9-38.

¹²⁵ *age*, 23.

¹²⁶ *age*, 9.

Peki hafıza mekânları nelerden oluşur? Nora'ya göre hafıza mekânları anıtsal mekânlardan okul kitaplarına, kuşak gibi çok soyut ve ele gelmez bir olgudan somut olan arşivlere, müzelere, sözlüklere kadar pek çok farklı soyut ya da somut varlıktan meydana gelir.¹²⁷ Ama yeter ki bunlar ulusun ortak simgelerinin etrafına yerleştirilsin, çünkü aksi halde ona göre buralar birer kimlik mekânına döner, ki bu da kavramın içeriğini fazlasıyla genişletir.¹²⁸ Oysa hafıza mekânlarında “farklı kimlikleri birbirlerine bağlayan bir ağ vardır; bilincine varmamız gereken kolektif bir bilinçaltı organizasyonu vardır” ve hafıza mekânları “bizim ulusal tarihimize ait anlardır.”¹²⁹

Hafıza mekânlarının maddi, sembolik ve işlevsel olmak üzere üç anlamı vardır. Herhangi somut bir mekân kendisine ancak ve ancak sembolik ve işlevsel bir anlam yüklendiğinde bir hafıza mekânı haline gelir. Sembolik anlam ulusa, ya da ulusun mitlerine, efsanelerine veya kahramanlarına, yani ulusun anlam dünyasına referans vermesiyle, işlevsel anlam ise ulusa dair tarihsel olayları, figürleri hatırlatmasıyla açıklanabilir. Ancak anlamlar her döneme göre değişebilir, önceden kestirilemez.¹³⁰ Örneğin E. Zeynep Güler, bu değişebilen anlamları “Bir Ulusal Hafıza Mekânı Olarak Gelibolu Yarımadası” adlı makalesinde yazıya dökmüş ve bir hafıza mekânı olan Gelibolu Yarımadası’nın içeriğinin zaman içinde ulusal öğeler yerine dinsel öğelerle doldurulmasıyla nasıl “ulusal coğrafyadan”, “ümme coğrafyasına” kaydırılmaya çalışıldığı göstermiştir.¹³¹

Nora ve Halbwachs, tarih ile hafızayı birbirinden apayrı olgular olarak görürler de (hatta Nora'ya göre “onları birbirleriyle zıtlıştıran çok şey vardır”¹³²) zaman içinde tarihin ve hafızanın birbirlerine eklemlendikleri gözlenmiştir. Paul Ricoeur buna “tarih ile hafızanın zoraki ev arkadaşlığı”¹³³ der. Ricoeur’ün Le Goff’tan aktardığına göre hafıza, tarihin konularından biri olmasının yanı sıra, “tarihin hammaddesi”, “tarihçilerin beslendikleri kaynak” olarak nitelendirilebilir. Buna karşılık tarih ise “hafızayı besler, bireyler ve toplumların yaşadıkları hafıza ve

¹²⁷ age, 9-10.

¹²⁸ age, 12.

¹²⁹ age, 37.

¹³⁰ age, 31-32.

¹³¹ E. Zeynep Güler, “Bir Ulusal Hafıza Mekânı Olarak Gelibolu Yarımadası”, **Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, 3. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 307-344.

¹³² Nora, age, 19.

¹³³ Ricoeur, age, 441.

unutma diyalektiğine dâhil olur.”¹³⁴ Toplumsal hafıza alanında Türkçe literatüre geniş çaplı bir katkı yapmış olan Esra Özyürek de hafıza ve tarih arasındaki yakın ilişkiye dair şunları belirtir:

“Ünlü Fransız tarihçisi Pierre Nora (1996) tarih ve belleğin birbirinden ayrı şeyler olduğunu iddia ediyor. Ona göre bellek bireysel ve çoğul bir olguyken, tarih hem herkesin hem de hiç kimsenin sahip olmadığı evrensel otorite sahibi tekil bir fenomen. Ancak şimdilerde tarih ve bellek arasında böyle kesin bir ayrımı varsayanlar azınlıkta. Çünkü hem tarihçiler bireysel ve kolektif belleği şekillendiriyor (Sturken 1997), hem de kişisel hatıralar tarih yazımında önemli bir veri olarak kullanılıyor.”¹³⁵

Aslında günümüzde tarih de hafıza da gerek geçmişin temsilleri olarak (her ne kadar rakip konumda olabilseler de) birbirlerinden beslenmeleriyle, gerek siyasal iktidarlar ya da toplumsal gruplar tarafından manipülasyona açık olmaları ve dolayısıyla yeniden inşa edilme olasılıkları ile gittikçe birbirlerine yaklaşan olgular olarak ele alınabilir hale gelmişlerdir. Özellikle hakikat arayışı ve iktidar ilişkileri bağlamında hafıza ve tarihi masaya yatırmak gerekmektedir. Çünkü tarih ve hafıza birbirlerinden beslenirken ayrı ayrı hakikatin yegâne temsilcisi olma iddiası güderler. Ancak, Nora’nın iddiasının¹³⁶ aksine hafıza da tarih gibi manipülasyonlara ve yeniden inşalara açıktır:

“Artık biliyoruz ki, bellek geçmişte olmuş olayların zihinde yeniden canlandırılmasından ibaret değil. Geçmişten çok, içinde bulunulan anın dinamikleri tarafından belirlenen ve değişken bir süreç bu. Bir diğer deyişle geçmiş, bellek yoluyla şimdiki anın ihtiyaçlarına göre sürekli yeniden şekilleniyor.”¹³⁷

Cihan Tuğal ise “tarihsel gerçeklik söz konusu olunca”, tarih ile hafıza arasında kimi sosyal bilimcilerin oluşturmaya çalıştığı karşıtlığın geçerli olmadığını şu kelimelerle dile getiriyor: “Anılar kendi başlarına durmuyorlar ve ancak yürürlükte olan tarih yazımlarından biri onları belirli koordinatlara oturtunca anlam kazanıyorlar.”¹³⁸ Hatırlamanın aslında geçmişin, olduğu gibi hafızada canlanması değil de, şimdinin hâkim değerleriyle yeniden inşası olduğu yukarıda, hafıza süreçlerinin anlatıldığı bölümde belirtilmişti. Fakat hafıza ve tarihin hakikat

¹³⁴ J. Le Goff, *Mémoire et Histoire*, (Paris, 1986), 10’dan aktaran Paul Ricoeur, age. 430.

¹³⁵ Esra Özyürek, “Giriş”, *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*, der. Esra Özyürek, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 2006), 9.

¹³⁶ Nora, age, 19.

¹³⁷ Özyürek, *agm*, 8.

¹³⁸ Cihan Tuğal, “1915 Hatıraları ve Ermeni Kimliğinin İnşası”, *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*, der. Esra Özyürek, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 2006), 147.

arayışıyla ilgili sorunsalda aldıkları roller nelerdir? Foucault iktidarı anlatırken, her iktidarın kendi hakikatini/bilgisini ürettiğinden bahseder.¹³⁹ Modern anlamda iktidar, Foucault’ya göre eskinin (feodal düzenin) iktidarı gibi yalnızca sınırlandıran, yasaklayan bir iktidar değil, değer üretici ve pozitif anlamda kurucu bir iktidardır.¹⁴⁰ Bireyleri özne yapar, yani özneyi kendisine tabi kılarken aynı zamanda ona vicdani bir kendilik kazandırır.¹⁴¹ Bu özneliği kazandırmanın en temel yollarından bir tanesi de hakikat rejiminin kurulmasıdır. Foucault her toplumun bir hakikat rejiminin olduğundan bahseder:

“Her toplumun kendi hakikat rejimi, kendi genel hakikat siyaseti vardır: Yani her toplumun doğru kabul ettiği ve doğru olarak işlerliğe soktuğu söylem türleri; doğru sözceleri, yanlış sözcelerden ayırt etmeye yarayan mekanizmalar ve merciler ile doğru ve yanlışın teyit edilme yolları, hakikatin edinilmesinde tercih edilen teknikler ile prosedürler; doğru kabul edilenleri söylemekle yükümlü olanların statüsü.”¹⁴²

Foucault, hakikat rejimini ise; “keşfedilecek ve kabul edilecek hakikatler bütünü değil, doğru ile yanlışın birbirinden ayrıldığı ve doğruya spesifik iktidar etkilerinin yüklendiği kurallar bütünü” şeklinde tanımlar ve bu rejimin ideolojik ve üstyapısal olduğunu belirtir.¹⁴³ Ferda Keskin, “Entelektüelin Siyasi İşlevi” adlı esere yazdığı önsözde, Foucault’nun, hakikat anlayışını ortaya koyarken Nietzsche’nin geleneksel hakikat anlayışına yönelttiği eleştiriden beslendiğini ortaya koyar: Keskin, “Geleneksel anlayışa göre hakikat tektir ve alternatifi yoktur.” der ve Nietzsche’nin hakikat görüşleri etrafında geleneksel hakikat anlayışının; “...hakikat yoruma bağlı ve birden çoktur... hakikat bizim dışımızda bulunacak ya da keşfedilecek bir şey değil; yaratılması gereken ve bir süreci, daha doğrusu sonu olmayan bir ele geçirme istencini adlandıran bir şey, güç istencinin bir başka adıdır.” şekline dönüştüğünü belirtir.¹⁴⁴ Buradan hareketle her bir hafıza mekânı, yeni bir hakikat rejimi inşasının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Hafıza mekânlarında sergilenen görseller/imağlar/imgeler yoluyla dolaşıma sokulan söylemler, bilginin üretilme sürecine önemli bir katkıda bulunur.

¹³⁹ Ferda Keskin, “İktidar, hakikat ve entelektüelin siyasi işlevi”, Michel Foucault, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin, (İstanbul: Ayrıntı, 2011), sf. 23

¹⁴⁰ Michel Foucault, **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin, (İstanbul: Ayrıntı, 2011), sf. 69.

¹⁴¹ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, (İstanbul: Ayrıntı, 2005), sf.

63

¹⁴² **age**, 81.

¹⁴³ **age**, 82-83.

¹⁴⁴ Ferda Keskin, **agm**, 19-20.

Hafıza, tarih ve hafıza mekânları ile ilgili bütün bu tartışmalardan çıkarılacak sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Birincisi; mekân, hafıza üzerinde taşıdığı etkiyle hafıza süreçleri için önem teşkil eden bir olgudur ve bireyin hatırlama süreçlerinde “hafızanın toplumsal çerçevelerinin” en önemli bileşenlerinden birisini oluşturur. Bunun yanında toplumsal grupların izini bıraktığı ve sembolik yatırımlarla dönüşüme uğrattığı mekân, nesiller arası bir hafıza aktarım aracı olarak da işlev görür. Tahayyül edilmiş bir toplumsal grup olarak ulusun devamlılığını sağlama yöntemlerinden biri de ulusun kendisini kutsadığı mekânlar yaratmasıdır.

İkincisi; tarihin soğuk ve ezbere dayalı kuru dışsallığıyla kıyaslandığında, daha doğrudan ve daha canlı olarak beliren hafıza, geçmişin temsili meselesinde tarih ile rakip olarak konumlanır. Fakat nihayetinde hafıza da tarih gibi manipüle edilebilir bir olgu olduğundan aslında geçmişin temsiliinde tarih ve hafıza birbirlerini besleyen iki olgu konumuna gelmiştir. Bu birbirinden beslenme hali, özellikle günümüzde, tarihe referans verme suretiyle ulusun kolektif hafızasını manipüle etmeye uğraşan ulusal iktidarlar söz konusu olduğunda, görünürlük kazanır. Bu da bizi üçüncü sonuca götürür.

Üçüncüsü; tarih ve hafıza ilişkisinden yararlanan modern siyasal iktidarın bir toplumun doğrusunu ve yanlışını belirleme arayışında başvurduğu hakikat rejimi inşa etme edimi, siyasal iktidarın anlatısını özetleyen bir edim olarak belirir. Bu yeni anlatı, eskinin ulusal anlatılarına rakip olarak gelişebilir. Anlatı somutlanırken, kendisini bir takım mekânlara adayabilir. Adanan mekânlar, ya eskinin kutsal sayılan mekânlarının yeniden yorumlanmasıyla içerdikleri sembolik anlamları değişime uğrayan mekânlar ya da tarihten yeni yapraklar keşfedilerek bulunan yeni mekânlardır. Yukarıda bahsedildiği gibi E. Zeynep Güler’in ele aldığı Gelibolu Yarımadası eskinin kutsal sayılan ancak yeniden yorumlanmaya çalışılan mekânına verilebilecek bir örnek iken Malazgirt ise ikinci tip, yeni mekâna verilebilecek bir örnek teşkil eder. Zira Malazgirt, Gelibolu’nun Mustafa Kemal ile birlikte anılma zorunluluğundan, mevcut siyasal iktidar tarafından alternatif hafıza mekânı olarak yaratılmaya çalışılmaktadır.

3. MACAR KOLEKTİF HAFIZASINDA OSMANLI/TÜRK İMGESİNE BİR BAKIŞ

“Modern uluslar ve onların bütün levazımatı, yeninin zıttı oldukları, yani en uzak antikitede kök saldıkları ve kurgulanmışlığın zıttı oldukları, kendi iddiasının dışında hiçbir tanım gerektirmeyecek kadar ‘doğal’ insani cemaatler oldukları iddiasındadırlar.”¹⁴⁵

Uluslar, kendi anlatılarını tarihsel olarak ezel-ebetlermişçesine kurarlar ve böylece, ulus-devlet olgusunun son birkaç yüzyıllık geçmişine rağmen, tarih boyu hep şimdiki bilinçleri ile var olagelmışler ve sonsuza kadar da var olagelecekler gibi algılanırlar.¹⁴⁶ Bu öyle bir anlatıdır ki, sanki tarihte birbirlerinden ayrı, kolektif hareket eden insan toplulukları her daim ulusal bilinçle donanmış ve hareketleri ulusal motivasyonlarla güdülenmiştir. Sanki dünya, yeryüzünde var olan ilk insandan beri uluslara bölünmüş ve insanlık tarihi en başından beri ulusların maceralarıyla ilerlemiştir. Uluslar kendi tarihlerini icat ederlerken (Nora’nın ve Halbwachs’ın vurguladığı gibi tarih artık, ulus anlatısına dönüşen bir bilim halini almış, gönderme büyük ölçüde ulus ile sınırlanmıştır) şuan üzerinde yaşadıkları toprak parçasında daha önceden yaşayan veya bu toprak parçasına sonradan göç eden insan topluluklarını kendi öncülleri (ataları) olarak kabul ederler. Örneğin Türklerin şimdiki yurtlarına (Anadolu’ya) Orta Asya bozkırlarından, Macarların ise (Karpas Havzası’na) Ural Dağları’nın batısından göç ettikleri rivayet edilir. Hatta bu göçlere dair farklı efsaneler, mitler üretilmiştir. Her ne kadar bu efsane ve mitler tarihsel anlatının merkezinde yer almasalar da ulusların kolektif belleklerinde gayri-resmi anlatı olarak yer edinirler. Ancak tarihsel anlatı bu efsane ve mitlerden daha “ciddi” olaylara ihtiyaç duyar. Örneğin Malazgirt Savaşı’yla (1071) “Anadolu’nun kapıları Türklere açılır” ya da 896 yılında Macarlar Karpas Havzası’na göç ederek “yurt tutuş”larını gerçekleştirirler.¹⁴⁷ İki ulus da belirtilen tarihlerden itibaren yavaş yavaş

¹⁴⁵ Hobsbawm, **Geleneğin İcadı**, 17.

¹⁴⁶ Anderson, **age**, 25.

¹⁴⁷ Ferenc Eckhart, **Macaristan Tarihi**, çev. İbrahim Kafesoğlu, 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), 8-17.

kendi anayurtlarını fetheder (ancak anayurdun sınırları o zamanlar belli değildir, bunu belirlemek belli bir zamandan geriye doğru bir bakışı gerektirir). Bu demek olur ki, artık belirtilen bu “kutsal topraklar”da yaşanan her olay ulusun tarih anlatısına öznesi belli bir biçimde dahil edilir. Diğer bir deyişle Anadolu’da 1071 yılından itibaren gelişen olaylar Türkler, Karpat Havzası’nda 896’dan beri gelişen her olay Macarlar tarafından icra edilmiştir. Dolayısıyla “kutsal topraklar”da kurulan her devlet, ya ulusların tarih anlatısında kendi kurdukları devletler olarak anılır ya da uluslar bu devletler üzerinde tarihsel olarak hak iddia eder. Hatta bununla yetinilmeyerek ulusal tarih anlatısının sürekliliği adına geriye dönük anakronik bir bakışla, mirasları sahiplenilen ulus-devlet öncesi devletler (krallıklar, imparatorluklar), içlerinde sonradan farklı milletleri oluşturacak topluluklar barındırsalar da, bu devletlerin resmi dilleri şimdiki ulusun dilinden farklı olsa da (örneğin, 1840’a kadar Macar Krallığı’nı oluşturan topraklarda yaşayan halklar, idari ve politik işlerini Latince ile görüyorlardı.¹⁴⁸ Macarcanın, Macarlar için resmi dil haline gelmesi için 1840 yılını, yani milli uyanışlar çağını beklemek gerekmiştir. Kaldı ki, yazılı Macarcanın dayanağı, çeşitli lehçelerin birleşmesiyle 16.yüzyılda ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹) devletler “milli tarihe” mal edilirken, sınırları içinde yaşayan herkes sanki her an şimdiye ait olan ulusal bilinçle hayatlarını sürdürmüşler gibi yansıtılır. Bu anakronik anlayış, tarihyazımdan ressamların tablolarına, tarihsel romanlardan mekânların şekillenmesine kadar izini bırakmıştır.

Eric Hobsbawm, ünlü “Milletler ve Milliyetçilik” eserinde bu anlayışa meydan okumuş ve diğer yazarlarla birlikte (Ernest Gellner, Benedict Anderson, John Breuilly vd.) milliyetçiliğin ve milletin ancak “modern çağa (son birkaç yüzyıla) ait” olgular olduğu, diğer bir deyişle “kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme” gibi süreçlerle anlaşılabileceğini savunarak tabuları yıkmış, paradigmayı değiştirmiştir.¹⁵⁰ Adı geçen eserinde Hobsbawm, milliyetçi ya da “ilkçi” yazarların milleti anakronik bir şekilde her çağın belirleyici ve hakim olgusu olarak lanse ettiklerini söyler ve bu yazarların savundukları argümanları bazı bilgiler ve veriler ışığında eleştirel olarak gözden geçirerek çürütür. Örneğin milletin dil birliği üzerine kurulu olduğu miti Fransa ve İtalya örnekleriyle çürütülür. İtalyan birliği sağlandığında, birliğin nüfusunu

¹⁴⁸ Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, 117.

¹⁴⁹ **age**, 74.

¹⁵⁰ Özkırımlı, **age**, 102-201.

oluşturan topluluğun yalnızca %2,5'i İtalyancayı günlük dil olarak konuşuyordur. İtalyanca, birliğin oluşmasında önemli rol oynayan “eğitimli elit kesimi oluşturan okur ve yazarları birleştiren unsur”¹⁵¹dur. Bu da demek olur ki İtalyanca, İtalyan birliğini oluşturan ve günlük hayatlarında İtalyanca bilmeyip çeşitli diller ve lehçeler konuşan insanların anadili haline sonradan (birliğin sağlandığı yıl olan 1860’dan sonra) getirilmiştir. Diğer bir deyişle, İtalyan’ı İtalyan yapan dili değil, birliğin güttüğü “İtalyanları yaratma” politikasıdır.¹⁵²

Hobsbawm, milletin, milliyetçiler tarafından icat ve inşa edilen bir olgu olduğu düşüncesini etkileyici ve iddialı bir biçimde ortaya koyarken bir yandan da (ardıllarının –özellikle Anthony D. Smith- kendisini çokça sıkıştıracağı nokta olan) tarihsel anlamda bu yeni “hayal edilmiş cemaat” formunun neden “millet gibi özgül bir tip” olduğu, başka bir biçim almadığı ve milletlerin oluş(turul)urken modernizm öncesi çağlardan aldıkları bazı olgular (kolektif aidiyet gibi) olup olmadığı gibi zor sorulara cevap arar. Bu zor sorulara cevap bulunmasının da zor olduğu, çünkü özellikle okuma-yazma oranının düşük olduğu dönemden (orta çağ veya erken modern dönemden, kitlesel zorunlu eğitime geçilen 18. ya da 19.yüzyıllara kadar) günümüze kalanın yalnızca okuma-yazma bilen azınlıkların düşüncelerini yansıttığını belirtirken Hobsbawm, elbette okuma yazma bilmeyenlerin bu düşüncelerden etkilendiğini ancak bunun ne derece genellenebilir olduğunun bilinemeyeceğini söyler. Günümüzde sıradan vatandaşların, siyasal elitlerin milliyetçi politikalarını/iddialarını destekleyip desteklemedikleri en basitinden oy verme davranışları ile ortaya koyulabilecekken, milliyetçi görüşlerin ileri sürdüğünün aksine, dönemin okuma-yazma bilmeyen ve politik millettten¹⁵³ dışlanan sıradan insanların (plebler, köylüler) siyasal elitlerin düşüncelerinden bağımsız olarak milliyetçi çağrılara seferberlik gösterip göstermedikleri ya da seferberlik gösterebilir bile bir ulusal bilinç sergileyip sergilemedikleri bilinemez.¹⁵⁴ Hatta burada sınıfsal bir bakış açısı geliştiren Hobsbawm, 16. ve 17. yüzyıllarda ya da modernizm öncesi dönemde köylülerin asıl huzursuzluk kaynağı olarak gördükleri soyluların

¹⁵¹ Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, 81.

¹⁵² **age**, 62.

¹⁵³ Eric Hobsbawm bu terimi, “ancien regime”lerin toplumsal formasyonlarında siyaseten karar almaya yetkili toplumsal sınıflar için kullanır. bkz. Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, 95-96.

¹⁵⁴ **age**, 66.

oluşturduğu bir ülkeyle özdeşleşmelerinin mümkün olmayacağını dile getirir.¹⁵⁵ Örneğin Ortaçağ Macar Krallığı'nda 1514 yılında, tam da Osmanlı saldırıları sırasında, krallığa bağlı Transilvanya (Erdel) bölgesinde György Dózsa liderliğinde büyük toprak sahiplerine karşı ciddi bir köylü ayaklanması çıkar.¹⁵⁶ Tarihçi Ferenc Eckhart, bu ayaklanma hakkında "...köylüler silahlarını Türkler yerine, efendilerine çevirmişlerdi"¹⁵⁷ diye yazar. Ayaklanmanın nedeni, yönetici sınıfların Osmanlı/Türk tehdidine karşı köylüleri askere alma hususunda seferber etmeye çalıştıkları dönemde köylülerin, eşitlikçi taleplerini duymazdan gelen yüksek sınıflara karşı ayaklanmasıdır.¹⁵⁸ Bu ayaklanma soylular ve özellikle daha sonra Osmanlı İmparatorluğu ile işbirliği yapacak Transilvanya (Erdel) voyvodası János Zápolyai tarafından acımasızca bastırılır.¹⁵⁹ Ancak Macar tarihiyle ilgilenen profesör Nándor F. Dreisziger'e göre ayaklanma, bastırılmasına rağmen yine de Krallık yöneticilerine, köylüleri Osmanlı/Türk tehdidi karşısında silahaltına çağırma hususunda korku salmıştır.¹⁶⁰ Elbette söz konusu ayaklanma toplumsal durumun bütününe resmini çizmeye yetmez, ancak ulusal tarih anlatılarının o dönemle ilgili kesin yargıları bu vesileyle bir kez daha düşünülmelidir. En nihayetinde Hobsbawm'a göre uluslar çağından önceki toplumsal formasyonlarda "on beşinci ve on altıncı yüzyıl Avrupası'ndaki gibi, bugün yabancı işgalcilere karşı özerk bir halkın milli savunma hareketi sınıfına sokacağımız bir durumla karşılaştığımızda, böyle bir hareketin ideolojisi milli değil, toplumsal ve dinsel bir içerik taşıyacaktır."¹⁶¹ Macar bir Türkolog ve Osmanlı tarih profesörü olan Pál Fodor, Macar toplumunun Osmanlı/Türk algısını (imgesini) konu edindiği makalesinde, Ortaçağ Macar Krallığı'nda yaklaşan Osmanlı tehdidinin toplumun bütün katmanları/sınıfları tarafından algılandığını savunsa da direnişin "Hıristiyan inancının düşmanlarına"

¹⁵⁵ age, 96.

¹⁵⁶ István Lázár, **An Illustrated History of Hungary**, çev. Albert Tezla, 1. bs. (Budapeşte: Corvina, 1990), 58; Eckhart, age, 109; Paul Lendvai, **The Hungarians 1000 Years of Victory in Defeat**, çev. Ann Major, 1. bs. (Londra: Hurst, 2003), 87.

¹⁵⁷ Eckhart, age, 109.

¹⁵⁸ Ignác Romsics, **A Short History of Hungary**, çev. Matthew Caples, (Budapeşte: Osiris, 2016), 54

¹⁵⁹ Lendvai, age, 87.

¹⁶⁰ Nándor F. Dreisziger, "Thousand Years of Hungarian Survival", **Hungarian Studies Review**, c. XXVIII. s. 1-2, (2001): 10.

¹⁶¹ Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, 96

karşı olduğunu belirterek söz konusu karşı koyuşun hâkim motivasyonunun ulusaldan çok dini olduğunu itiraf eder gibidir.¹⁶²

Hobsbawm'ın düşüncelerine geri dönülürse, milletin modern bir olgu olduğunda ısrarcı olan Hobsbawm, yine de milletin, modernizm öncesi dönemlerden herhangi bir olgudan beslenip beslenmediğini araştırır ve bu soruya cevap ararken başvuracağı bir kavram ortaya atar: “ön-milli bağlar”. Ona göre ön-milli bağlar, “dünyanın pek çok köşesinde yer alan devletler ile milli hareketlerin, zaten var olan ve sanki potansiyel olarak da modern devletler ve milletlere uygun düşebilecek makro-politik ölçekte etkili olabilen kolektif aidiyet duygularının bazı biçimlerini harekete geçiren”¹⁶³ bağlardır. Ön-milli bağlar asla modern milletin yerine geçemezken yine de ona bir nebze temel teşkil edebilir. Bir başka deyişle, devletler ve milliyetçiler, milleti inşa ederlerken bu bağlardan yararlanabilirler.¹⁶⁴ Bu bağlar Hobsbawm'a göre, “kutsal topraklar”daki devlet oluşturma pratikleri, ortak dil ve etnik köken olabilir. İşte tam burada Hobsbawm'ın eserinin, bu çalışma açısından diğer bir önemi ortaya çıkar. Bu eser, yalnızca yıktığı genel kabullerin varlığı ile değil, aynı zamanda Macarların ulusal bilincinin oluşumuna ve Macar milliyetçiliğine dair verdiği bazı ipuçlarını barındırmasıyla da önemlidir. Hobsbawm, eserinin Macarların ön-milli bilince sahip olabilme ihtimallerini değerlendirdiği kısımlarında Macar milliyetçiliğini hiçbir zaman eserinin odağına almasa da, verdiği örneklerde Macar ulusal bilincinin bazı motivasyonlarına değinir. Buna göre Hobsbawm, Macarların, “Orta Asyalı göçebe istilacıların soyundan geldikleri, çevrelerindeki halklara hiç benzemeyen bir dilin ağızlarını konuştukları, genellikle belirli bir ekolojik ortamda, kendi krallıklarında yaşadıkları ve elbette geçmişe dayanan çeşitli pratikleri paylaştıkları ya da bütün bunları iddia ettikleri”nin yadsınamayacağını belirtir.¹⁶⁵ Diğer bir deyişle Hobsbawm, Macarlarda ön-milli bilince dair bulguların var olabileceğinden bahseder ve bunun yanı sıra böylesi örneklerin fazla olmadığını belirtir. Ancak yine de bu, Macarların bir ulus olarak milletlerin oluşum çağı öncesi dönemde var olduğu anlamına gelmez. Yine de ön-milli bağların varlığı her ne kadar modern ulusun varlığı ile eş anlama gelmese de, Macarlar örneğinde olduğu gibi, ilerleyen yüzyıllarda ulus oluşum süreçlerinde

¹⁶² Pál Fodor, “The View of Turk in Hungary”, *In Quest of the Golden Apple*, Pál Fodor, (İstanbul: The ISIS Press, 2000) 71-103.

¹⁶³ Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, 65.

¹⁶⁴ *age*, 65.

¹⁶⁵ *age*, 84-85.

milliyetçi ideologlara ve profesyonellere milletleri icat ve inşa etme hususunda önemli malzemeler sağlar.¹⁶⁶

Elbette bütün bu değerlendirmeler ve temel perspektif Osmanlı İmparatorluğu'nun asli/kurucu unsurunu oluştursalar dahi Türkler için de genel olarak geçerlidir. Ancak, Türk milliyetçiliği için açılacak herhangi bir parantez, bu çalışmanın sınırlarını aşacağından burada sadece Macar milliyetçiliğinin bazı öğeleri ve Macar ulusal bilincinin bazı etmenleri anlatılmaya çalışılacaktır.

Görece uzun bir girizgahtan sonra bu bölüme, Macar kolektif hafızasında Osmanlı/Türk imgesinin şekillenmesinde rol oynadığı düşünülen bazı öğelere, sırasıyla Macar tarihyazımına, Macaristan Milli Marşı'na ("Himnusz") ve bazı Macar edebi eserlerindeki (roman, efsane ve öyküler) Osmanlı/Türk imgesine bakılarak devam edilecektir. Zira yukarıda tarif edildiği üzere toplumların birbirleri hakkında olumlu ya da olumsuz algılarını konu edinen imgebilim araştırmalarında, Serhat Ulağı'ya göre, bakılması gereken alanlar, iki toplumun tarihteki karşılaşmalarını konu edinen *siyasi imgeler*, kültürel değerlerin oluşturduğu *sosyal imgeler*, edebi metinlerde ve edebi eserlerde üretilen *edebi imgeler* ve kolektif bellek tarafından üretilen *etno-psikolojik imgeler*dir.¹⁶⁷ Bu çalışmada mümkün olduğunca bu önerme izleğindeki materyallere bakılacak ve özellikle Ulağı tarafından "ideoloji ile milli bilinç ile oluşan" şeklinde tanımlanan *siyasi imgeler* üzerinde durulacaktır; çünkü Ulağı'ya göre "ötekileştirme süreci milli bilinç ve ideoloji ile şekillenmeye başlar".¹⁶⁸ Ulağı'nın buradaki cümlesinden, her ne kadar ötekileştirme ediminin sanki ulus öncesi dönemde var olmadığı gibi bir anlam çıksa da (ki bu, dinin etkisinin belirleyici olduğu zamanlara yönelik hatalı bir tespit olurdu), söz konusu tespit uluslar dünyası açısından düşünüldüğünde doğru bir tespittir.

3.1. Osmanlı İmparatorluğu ile Macar Krallığı Arasındaki Mücadeleler ve Macar Tarihyazımında Osmanlı/Türk Algısı

Her ne kadar günümüzde diplomatik ve ikili ilişkiler söz konusu olduğunda aralarında hiçbir problem yokmuş -hatta dost- gibi gözüken iki devlet Macaristan ve Türkiye aslında, sahiplendikleri ve tarihsel mirasları olarak gördükleri Ortaçağ

¹⁶⁶ age, 65.

¹⁶⁷ Ulağı, age, 65-69.

¹⁶⁸ age, 65.

Macar Krallığı ve Osmanlı İmparatorluğu zamanlarında, önce bölgesel hâkimiyet hususunda rakip, sonrasında ise doğrudan savaşlarla karşı karşıya gelen iki düşman devlet, diğer bir deyişle “doğal düşman” ya da “ebedi hasım”¹⁶⁹ (bu isimlendirme daha çok Macar tarihçiler tarafından Osmanlı İmparatorluğu anlatılırken kullanılır) idiler. Bu karşı karşıya geliş, Osmanlı tarihçisi Halil İnalcık’ın ifade ettiği üzere, daha 14.yüzyılda, Balkanların hâkimiyeti konusunda ortaya çıkar. İnalcık, Osmanlıların İstanbul’un fethinden önce Trakya’ya çıkışı ve Balkanlar’da fetihlere başlamasıyla devam eden ilerleyişinin nasıl bu kadar kolay olduğunu anlatırken “Avrupa’nın ilk daimi ordusu olan yeniçeriler”den ve bölgede kendini ispat etmiş bir güce sığınarak ayakta kalmaya çalışan Balkan’lardaki küçük krallık ya da despotluklarda “biri Macar ya da Latin Hristiyanlarıyla ittifaka, öbürü de Osmanlılarla işbirliğine hazır iki hizbin” varlığından söz eder. İşte Osmanlılar, daimi ordularının varlığının yanı sıra bu çelişkilerden yararlanıp kendilerine yakın olan hizbi kuvvetlendirerek Balkanlar’da yayılmaya başlar ve böylece bölgesel hâkimiyet konusunda Macar Krallığı ile rekabete tutuşurlar.¹⁷⁰ Hatta İnalcık’a göre: “O vakitler Osmanlıların en güçlü rakibi, Balkanlar’daki Osmanlı ilerlemesini, aşağı Tuna havzasında kendi hükmünü yaymak için kullanan Macar Krallığı”¹⁷¹dır. Bu kıyasıya rekabet, Macar Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yer alan Sırp Krallığı’nın 1389 yılında 1. Kosova Savaşı’nda Osmanlılara karşı savaşı kaybetmesinden sonra (böylece Macar Krallığı sınırları Osmanlı saldırılarına açık konuma gelmiştir)¹⁷², iki devletin ordularının ilk kez karşı karşıya geldiği ve kısmen diğer Hristiyan devletlerin ordularının da katıldığı 1396’daki Niğbolu (Nicopolis) Savaşı’ndan¹⁷³, 1526’daki (Ortaçağ) Macar Krallığı’na son veren Mohaç Meydan Muharebesi’ne (“Mohácsi Csata”) kadar doğrudan savaşlarla düşmanlığa dönüşmüştür. Mohaç Meydan Muharebesi Osmanlı-Macar ilişkilerinde bir sonu teşkil etmez, aksine yeni

¹⁶⁹ Pál Fodor, **İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı**, çev. Özgür Kolçak, 1. bs. (İstanbul: Yeditepe, 2016), 13.

¹⁷⁰ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 16-17.

¹⁷¹ **age**, 18.

¹⁷² Romsics, **age**, 48.

¹⁷³ Metin Kunt, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, **Osmanlı Devleti 1300-1600**, (Cem Yayınevi), 51. Ferenc Eckhart, Ortaçağ Macar Krallığı’na bağlı birliklerin Balkanlarda ilk kez bir Osmanlı askeri gücüyle karşılaşma tarihinin 1366 olduğunu belirtirken (bkz Eckhart, **age**, 96.), Pál Fodor ilk karşılaşmanın 1375 yılında gerçekleştiğini söyler (bkz. Fodor, “The View of the Turk in Hungary”, **In Quest of the Golden Apple**, 71.). Ancak iki ordunun sistemli bir şekilde karşı karşıya gelmesinin tarihi olarak Niğbolu (Nicopolis) Savaşı’nın gerçekleştiği 1396 yılı alınabilir.

bir dönemi (“Macar topraklarında Osmanlı hâkimiyeti dönemi”¹⁷⁴ veya “Macaristan’ın üçe bölünmesi”¹⁷⁵) açar. Bu dönem (Mohaç Meydan Muharebesi’nin kazanılmasıyla) Halil İnalcık’a göre Osmanlı İmparatorluğu’nun bir dünya gücü haline geldiği dönemken Macar tarih anlatısında travmatik bir dönüm noktasını temsil eder. Bu dönem yıkılan Ortaçağ Macar Krallığı’nın üzerinde kurulu olduğu toprakların üç ayrı otorite tarafından paylaşılmasıyla Macar tarihyazımında ayırt edici bir yere sahiptir. Mohaç Meydan Muharebesi, Macar tarih anlatısına göre ulusun başına gelen en kötü olaylardan biri olarak addedilir. Bu dönem aşağıda detaylı bir şekilde açıklanacaktır, ancak öncelikle iki yayılmacı devlet arasındaki mücadelelere daha yakından bakmak icap eder.

Ortaçağ Macar Krallığı, Osmanlı İmparatorluğu’nu I. Kosova Savaşı sonrası Balkanlar’da karşısında bulduğunda, Pál Fodor’un ifadesiyle, “Avrupa’daki en büyük devletlerden biriydi.”¹⁷⁶ Ancak Krallığın bu mertebeye ulaşması kolay gerçekleşmemiş, yönetici sınıfın ve toplumun önemli değişimlerden geçmesi gerekmiştir. 896 yılında göçebe topluluklar olarak Karpat Havzası’na gelen kavimler bir süre, Avrupa’da yerleşik bir hayat süren Hristiyan devletlerin topraklarına yağmacı akınlar düzenlemişlerdir.¹⁷⁷ Bu yüzden yerleşik Hristiyan soylularınca “kâfir barbarlar” ya da “kana susamış Hunlar”¹⁷⁸ olarak görülen topluluk ancak 955 yılında Augsburg’da I. Otto’nun krallığına karşı belirleyici bir yenilgi alınca, Hristiyan toplumlarının kendi yağmacı ve göçebe topluluklarından daha üstün olduklarını kabul etmiştir.¹⁷⁹ Yaklaşık 1000 yılı civarında çevresindeki Hristiyan güçlerin arasında var olabilmek ve toplumunu koruyabilmek adına, kral István’ın vaftiz edilerek Hristiyanlığı kabulü ile eski çok tanrılı inanış ve pagan alışkanlıklarını bırakan yönetici sınıf, Papalığın da desteğiyle Hristiyan bir krallık yaratmaya girişmiştir.¹⁸⁰ Ancak eskinin adetlerini yanlarında getiren toplum için Hristiyanlığı kabul etmek kolay olmamış ve Hristiyanlığın, Krallık toplumuna

¹⁷⁴ Géza Pálffy, “The Impact of Ottoman Rule On Hungary”, *Hungarian Studies Review* c. XXVIII s. 1-2 (2001); Géza Dávid, Pál Fodor, “Hungarian Studies in Ottoman History”, ed. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi, *The Ottomans and The Balkans A Discussion of Historiography*, (Lieden-Boston-Köln: Brill, 2002), 310.

¹⁷⁵ Romsics, *age*, “Tripartite Hungary”, 55-68.

¹⁷⁶ Fodor, “The View of Turk in Hungary”, *In Quest of the Golden Apple*, 71.

¹⁷⁷ Romsics, *age*, 16.

¹⁷⁸ Lendvai, *age*, 1, 8.

¹⁷⁹ Romsics, *age*, 18.

¹⁸⁰ Naciye Güngörmüş, *Macaristan’da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, (Ankara: Köksav Yayınları, 2010), 26.

benimsetilmesi zor kullanmak suretiyle gerçekleşmiş, bu uğurda kanlı hesaplaşmalar görülmüştür.¹⁸¹ Ayrıca Augsburg’da alınan yenilgi sonrası, klan şeklinde olabildiğince gevşek bir biçimde örgütlenen topluluk, ayakta kalabilmek için çeşitli kurumlar ve tanımlı hiyerarşik bir yönetim aracılığıyla olabildiğince merkezi bir krallığa dönüşmesi gerektiğini anlamıştır. Bu önemli dönüşümlerin başlangıcı kral István (vaftiz edilip Hristiyanlığı kabul ettikten sonra azizlik mertebesine yükseltilir ve artık Aziz István diye anılır) zamanına uzandığı için, István Macar Krallığı’nın kurucusu olarak kabul edilir; kuruluş tarihi olarak da 1000 yılı uygun görülmüştür.¹⁸² Hristiyanlığa geçiş, yeni kurumların (kilise, dini hiyerarşi vb.) iktibasından, yeni bir sosyal düzen (toplumsal kurallar, yeni yasalar) oluşturulmasına kadar birçok noktada eskinin yaşayış biçimini değiştirmiş ve Hristiyanlık, Ortaçağ Macar Krallığı’nın önemli bir bileşeni olmuştur. Bu önemli bileşenin etkisi kendisini özellikle İslam dinine mensup Osmanlı İmparatorluğu ile savaşlarda göstermiş ve Ortaçağ Macar Krallığı’na bu savaşlarda önemli bir motivasyon kaynağı sağlamıştır. Ortaçağ Macar Krallığı, Osmanlı İmparatorluğu ile karşı karşıya gelişlerinde sıklıkla Papa’dan yardım istemiş ve “kâfir Osmanlı’ya karşı” Hristiyan devletlerinin ordularından oluşan bir Haçlı ordusu hazırlanmasını talep etmiştir. Bunun bir örneği olarak Osmanlı/Türk ordularına karşı mücadelede ün kazanmış Macar orduları komutanı ve sonrasında kral naibi olan Hunyadi János (János Hunyadi) adına, katibi János Vitéz’in Papa V. Nikolas’a yazdığı mektup gösterilebilir (aktaran, Pál Fodor):

“Hafızam beni yanıltmıyorsa, Türklerin hain silahları en az yüz yıldır Avrupa’nın etrafını sinsice dolaşıyor. Yunanistan, Makedonya, Bulgaristan ve Arnavutluk’a bir çırpıda boyun eğdirip... köleliğe mahkum ettiler; dinlerini ellerinden alıp yabancı bir itikat, yabancı adetler yabancı yasalar ve kafirlerin dilini dayattılar. Ne insanoğlunun ne Tanrı’nın hukukuna riayet ettiler... Bu tahripkâr illet oralardan komşularına yayıldı. Memleket ve vatanımızın dibinde sağlam bir yer edindiler; geçenlerde neredeyse Avrupa’nın kalbine giriyorlardı... Altmış yılı aşkın süredir tek bir milletin silahları ve elimizde avucumuzda olanla savaşın yıkıcı gazabına göğüs gerdik. Sayısız mağlubiyet, bitmek bilmeyen savaş ve mateme rağmen sebat ediyoruz... Meramımızı birkaç kelimeyle hülasa etmek gerekirse: Hiçbir düşmanın elinde bu kadar acı çekmemiştik ve defalarca o denli vahim hallere düştük ki, cesaret ve silahlarımızdan gayri özgürlüğün tatlı hatırası dışında hiçbir şeyimizi kalmadı... Çünkü tadına bakmadığımız gaddarlık kalmadı ve kazansak da kaybetsek de bu işin sonu yok:

¹⁸¹ Romsics, *age*, 27-30.

¹⁸² Romsics, *age*, 20-22.

Nefreti kuvvetinden bile fazla olduğundan düşman her daim ensemizde olacak. Şimdi bile hasmımız, ... zafer değil, intikam peşinde.”¹⁸³

17 Eylül 1448 tarihinde kaleme alınan bu mektup aslında 14.yüzyılın sonlarından o zamana kadar olan Osmanlı İmparatorluğu-Macar Krallığı mücadelelerini, Krallık ileri gelenleri açısından özetler bir konumdadır. Macar Krallığı adına Osmanlı İmparatorluğu’na karşı savaşanlar (en azından düşüncelerini bilebildiğimiz yönetici sınıflar ve soylular), akıbetlerinin Balkanlardaki devletlerin sonu gibi olacağından korkuyorlar ve “kâfir” olarak gördükleri Osmanlı/Türklerin kendi sınırlarını tehdit etmeleri onlarda tedirginlik yaratıyordu. Gerçekten de Osmanlı yayılmacılığına karşı verilen mücadele, Macar Krallığı’na Avrupa’da yeni bir ün getirmiş ve “kana susamış Hunlar” olarak horlanan krallık tebaası bir anda Avrupa’nın ve Papalığın gözünde “Hristiyanlığın son kalesi”, “Hristiyanlığın kalkanı”, “Hristiyanlığın savunucusu” mertebesine yükselmiştir.¹⁸⁴ Macar Kralları ise *defensor christianitatis* (“Hristiyanlığın savunucusu”) ya da *miles fidei christiane* (“Hristiyan inancının savaşçısı”) unvanlarına layık görülmüşlerdir.¹⁸⁵ Papa V. Nikolas’tan, Papa XI. Pius’a kadar Macar Krallığı *propugnaculum christianitatis* (“Hristiyanlığın burcu”) olarak anılmıştır.¹⁸⁶ Ayrıca İstanbul’un fethini gerçekleştiren Osmanlı padişahı II. Mehmet’in muzaffer ordusunu, 1456 yılında askeri yetenekleri sayesinde, Belgrad’da (Nándorfehérvár) kale savunmasıyla geri püskürten kral naibi János Hunyadi bütün Avrupa’ya nam salmış ve bu savunmayla (Ortaçağ) Macar Krallığı’nın ömrünü 70 yıl daha uzatmıştır.¹⁸⁷ İstanbul’un kaybedilmesinden sonra Belgrad’ın, İslam dinini benimsemiş bir devlet olan Osmanlı’ya karşı savunulması Hristiyan dünyası için o kadar önemlidir ki, o günden bu yana kiliselerden ögle vakti çalınan çanların Hunyadi’nin bu başarısına armağan edildiği rivayet olunur.¹⁸⁸ János Hunyadi, Osmanlı İmparatorluğu’nun durdurulamaz ilerleyişine karşı başarılı mücadeleler vermesiyle, günümüzde bile Macar ulusal kahramanlarından biri olarak sahiplenilir. Hunyadi bu üstün askeri başarıları sayesinde, Varna Savaşı’nda ölen kral Ulászló yerine -tahtın varisi henüz çocuk yaşta olduğu için- krallığı bir süre idare etmişse de

¹⁸³ Fodor, *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, 31-32.

¹⁸⁴ Lendvai, *age*, 75-76; Fodor, “The View of the Turk in Hungary”, *In the Quest of the Golden Apple*, 71; Tayyib Gökbilgin, “Macaristan’daki Türk Hâkimiyeti Devrine Ait Bazı Notlar”, *Türkiyat Mecmuası*, 201-204, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/172976> [18.12.2018].

¹⁸⁵ Fodor, “The View of the Turk in Hungary”, Pál Fodor, *In Quest of the Golden Apple*, 71.

¹⁸⁶ Gökbilgin, *agm*, 201.

¹⁸⁷ Lendvai, *age*, 75.

¹⁸⁸ Romsics, *age*, 45; Lázár, *age*, 53.

Belgrad kuşatmasının geri püskürtülmesinin hemen ardından salgın hastalık nedeniyle hayatını kaybetmiştir.¹⁸⁹ Onu diğer krallardan farklı kılan, kendinden önce ya da sonra hiçbir kralın Osmanlıları Avrupa'dan sürmeye ve atmaya onun kadar kararlı olmamasıdır. Bu kararlı tavır, Papa Nikolaus'a 1448 yılında yazdığı mektuptaki şu satırlarda kendini belli eder: “ [Osmanlılara karşı savaş] ancak, eğer yenilmiş düşmana acı verirse ve onları Avrupa'dan sürme umudumuzu gerçekleştirene kadar vazgeçmezsek tamamlanmış olacak.”¹⁹⁰ Ortaçağ Macar Krallığı onun zamanında Osmanlılara karşı yalnızca savunma savaşları değil, aynı zamanda birçok hücum savaşı da gerçekleştirmiş ve Hunyadi'nin Osmanlıları Avrupa'dan atma gayesi, Papalıktan da destek görmüştür.¹⁹¹ Macaristan'da János Hunyadi'nin anısı bugün tarih eğitimi dışında tablolar ve destanlar vasıtasıyla yaşatılırken, başkent Budapeşte'deki Kahramanlar Meydanı'nda (*Hősök Tere*)¹⁹² ulusun önde gelen 21 figürünün bulunduğu anıtta bir heykeli bulunmaktadır. Hunyadi efsanesi ve imgesi, sonradan açıklanacağı üzere Macar milliyetçiliğinin önemli bir malzemesi olmasının yanında, Macaristan'ın günümüz siyasetine de zaman zaman etki eder mahiyettedir.

Din farkı, Macar Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki düşmanlığın farklı boyutlarından ancak yalnızca birini oluşturur. Farklı dinlere mensup olmak, iki devlet arasındaki bu uzun soluklu ve kıyasıya mücadeleyi açıklamaya elbette yetmez. Çünkü her ne kadar o dönem din, toplumsal ve siyasal hayatta önemli bir yere sahip olsa da, farklı devletlerin bulunduğu siyaset sahnesinde güç istenciyle rekabet halinde olanlar yalnızca farklı dinlere mensup olan devletler değildir. Dönemin Avrupa'sında birçok Hristiyan devletin arasında husumet bulunurken, Osmanlı İmparatorluğu da dindaşı ama en büyük rakiplerinden olan Şah İsmail'in devletiyle

¹⁸⁹ Eckhart, **age**, 98.

¹⁹⁰ Fodor, “The View of the Turk in Hungary”, Pál Fodor, **In Quest of the Golden Apple**, 74.

¹⁹¹ Eckhart, **age**, 98.

¹⁹² “Hősök Tere” (Kahramanlar Meydanı) Budapeşte'de Milenyum Anıtı'nın bulunduğu meydan olup Budapeşte'nin en büyük meydanıdır. Milenyum Anıtı, Macarların Karpat Havzası'na geldikleri 896 yılının bininci yıldönümü olması hasebiyle yapımına 1896 yılında başlanan ve 1900 yılında yapımı tamamlanan anıttır. Bu anıtta Macarlar tarafından sahiplenilen ve ulus anlatısında önemli yerleri olan krallar ve politikacıların (diğer bir deyişle kahramanların) heykelleri bulunur. Heykeller arasında Ortaçağ Macar Krallığı'nın kurucusu kabul edilen kral St. Istvan (Stephen) ve yukarıda bahsedilen János Hunyadi gibi krallık dönemine ait olan figürlerin yanı sıra, Macar ulus-devlet oluşum mücadelesinde sembol bir değere sahip, monarşi ve krallık karşıtı olan Lajos Kossuth gibi politikacılar da yer alır. Anıt ve meydanla ilgili bilgi için bkz. Andrea Illés, **World Heritage Sites in Hungary**, çev. Márta Nagy, (Budapeşte: Scolar Kiadó, 2010), 30-31; Hungaria Stamp Exchange, <https://www.hungarianstamps.com/2011/12/heroes-square-and-millennium-monument/> [25.11.2018].

uğraşmaktaydı ya da aynı mezhepten dahi olsa Memlukların üzerine yürüyebiliyordu.¹⁹³ Yayılmacılık ve fetihler, dönemin güçlü imparatorlukları için adeta doğal bir refleksti. Söz konusu dönemde devletlerin genişleme ve fetih politikalarının altında yatan motivasyonu açıklamaya girişirken aynı zamanda dönemin ruhuna dair bazı ipuçları da veren Metin Kunt’a göre “tarihte bir siyasal birimin, bir devletin neden toprağını genişletmeye çalıştığını bir kere daha gözden geçirmek” bu çalışma açısından isabetli olacaktır:

“Yakın zamanlara kadar bir devletin gücü toprağıyla orantılı idi. Sanayi ve teknoloji çağına gelinceye kadar, yani yaklaşık 1800 yılına kadar toplumların başlıca gelir kaynağını tarımsal, bir dereceye kadar da ticari faaliyetler oluşturuyordu. Devletin askeri ve sivil gücünü, yönetim kadrosunu besleyen vergileri de tüccarlık, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan halk ödüyordu. Toplumun genel ekonomik sağlığında olsun, devletin vergi gelirlerinde olsun, ticaretin rolü çok önemli olmakla beraber toprağa, tarıma dayalı vergiler, sanayi ve teknoloji devrimi öncesi devletlerin başlıca gelir kaynağını oluşturuyordu. Bu yüzden Venedik, Cenova gibi ticareti temel uğraş ve temel kazanç kaynağı haline getirmiş şehir devletlerinin dışında, her devlet için geçerli kural toprak ne kadar geniş ve üretken ise devletin de o kadar güçlü olmasıydı... Tarihte her devlet gücünü arttırmayı amaçladığı ve bunu sağlamak için toprak fethine çalıştığı için, tarih yazımında da savaşlar, fetihler, zaferler, yenilgiler ve bunların sonucunda imzalanan antlaşmalar aslan payını alıyor.”¹⁹⁴

Yukarıda, Osmanlı İmparatorluğu’nun Macar toprakları üzerindeki yayılmacılığının anlatıldığı kısımlar, Ortaçağ Macar Krallığı’nın da yayılmacı, emperyal bir devlet olduğu gerçeğini örtmemelidir. Belli bir tarihten sonra Macar Krallığı kendi sınırlarını savunma pozisyonuna girmiş olsa da krallığın, Balkanlardaki ilk zamanlarında Osmanlı topraklarına yönelik yayılmacı tavrı ve bu tavrın sonucu çıkan birçok savaş görülmektedir (örneğin Varna Savaşı bunlardan biridir).¹⁹⁵ Ancak yine de, iki devletin arasındaki bu rekabet ve sonradan düşmanlığa dönüşen mücadele, Géza Pálffy’nin, Türkolog ve tarihçi Gábor Ágoston’dan aktardığı bilgiler uyarınca eşit iki gücü karşı karşıya getiren bir mücadele olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu özellikle İstanbul’un fethi sonrası dönemde bu rekabette açık ara üstünlük kuran taraftır. Bu bilgiler doğrultusunda iki devletin 1520 civarındaki vaziyetleri şöyle ifade edilebilir:

¹⁹³ Daha detaylı bilgi için bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya**, çev. Ayşe Berktaş, 2. bs. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 57-58.

¹⁹⁴ Metin Kunt, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan . **age**, 43.

¹⁹⁵ Gábor Ágoston, **Osmanlı’da Strateji ve Askeri Güç**, çev. M. Fatih Çalışır, 2. bs. (İstanbul: Timaş, 2015), 34-34.

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu ile Macar Krallığı'nın 1520 Yılı Civarındaki Vaziyetleri

	Osmanlı İmparatorluğu	Macar Krallığı
Yayıldıkları Alan (km²)	1.500.000	320.000
Nüfus	12-13.000.000	3.300.000
Yıllık Gelir (florin)	4-5.000.000	250-260.000
Ordu	100-120.000	30-40.000

Tablo, Géza Pálffy, "The Habsburg Defense System in Hungary Against the Ottomans in Sixteenth Century", **History of Warfare**, ed. Brian J. Davies, (Lieden-Boston: Brill, 2012), 35. (Tablo Géza Pálffy'ye aitken, tablonun içindeki bilgiler Gábor Ágoston'a aittir. Bkz. Gábor Ágoston, "Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power." **The Turkish Studies Association Bulletin** c. 22, s. 1 (1998), 126-141.

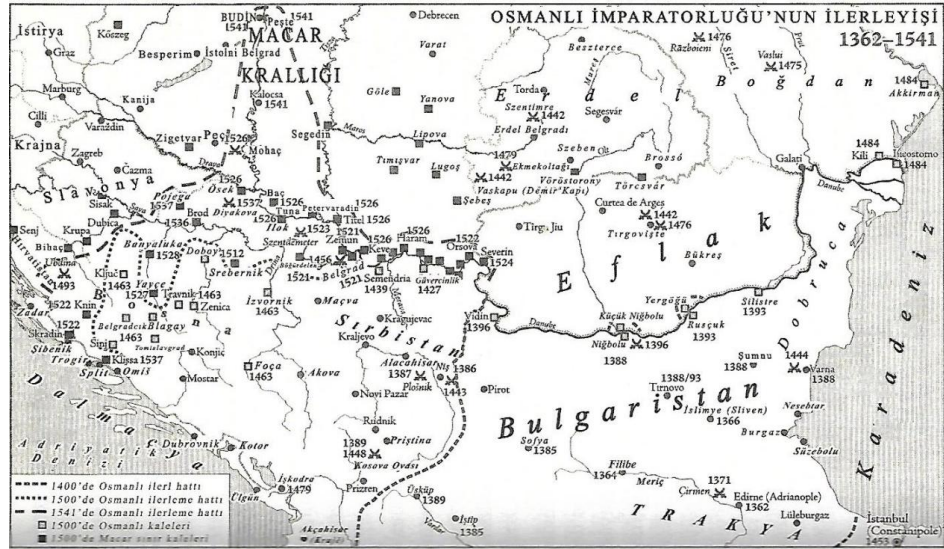
Yukarıdaki tabloya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun, çağdaşı Macar Krallığı'ndan toprak genişliği, nüfus, yıllık gelir ve asker sayısı bakımından en az 3-4 kat üstün olduğu görülür. Diğer bir deyişle, Ortaçağ Macar Krallığı, her ne kadar Avrupa'daki en büyük devletlerden biri idiye de, Osmanlı İmparatorluğu ile boy ölçüşebilecek bir kapasitede değildir. Bu yüzden de durum tam da askeri tarih uzmanı Géza Perjés'in takdim ettiği gibidir:

"Türlere karşı girişilecek bir muharebede para yokluğu ve kuvvetler arasındaki büyük dengesizlikler sebebiyle, bir taarruz harbinin tasavvuru dahi mümkün değildi. Bu yüzden, 150 yıldan beri ayakta duran hudut kaleleri boyunca, bir savunma muharebesine karar vermek gerekmiştir. Macarlar, düşmanı kendi arazilerinden mümkün olduğu kadar uzakta tutabilmek için, Macar hudutlarından 50-100 kilometre ilerde Balkan ülkelerinde savunma kaleleri inşa etmişlerdi ve bu savunma hattı Belgrad'dan Klissa'ya kadar uzanmakta idi... Bu savunma sistemi, Yagellonlar devrinde memleketin içinde bulunduğu sefalet ve kale erlerinin ücretlerinin ödenmemiş olmasına rağmen, Türklerin bu savunma sisteminin en mühim noktası olan Belgrad kalesini 1521'de ele geçirmelerine kadar, vazifesini hakkıyla yerine getirdi. Bu tarihten sonra, Macaristan'ın güney bölgesinin Türk hücumlarına karşı savunulması mümkün olmadı. Tuna ve Sava nehirlerinin birleştiği yerde inşa edilen Belgrad kalesi, bir kilit mevkide bulunuyordu. Belgrad'ın Türkler eline geçmesinden sonra Macarların şu iki şıktan birini seçmesi gerekiyordu: Ya bir açık ova (meydan) muharebesine girişecekler veya muharebeyi kabul etmeyeceklerdi."¹⁹⁶

Gerçekten de Ortaçağ Macar Krallığı ve onun yıkılmasından sonra ondan arta kalan güçler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki mücadeleye kale savaşları/savunmaları

¹⁹⁶ Géza Perjés, **Mohaç Meydan Muharebesi**, özetleyen Şerif Baştav, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 20-21.

damgasını vurmuştur. Özellikle güçlü ve/veya kalabalık orduları durdurmak için başvurulmuş sınır boyunca kaleler inşa etme ve yerleşim yerlerini güçlü duvarları olan kalelerle koruma taktiği, Ortaçağ Macar Krallığı tarafından kendi güçlerinden daha kalabalık olan Osmanlı ordusunu durdurmak için pek çok defa uygulanmıştır. Pál Fodor, Macar Krallığı'nın, Osmanlı ilerleyişini durdurmak için "Belgrad merkezli, iki hat üzerinde ilerleyen bir sınır kalesi teşkilatı" hazır ettiğini, "sınır kaleleri ve bunları besleyen artalandan oluşan savunma şebekesinin Osmanlı hücumlarını savuşturabildiğini" belirtir.¹⁹⁷ Güneyden gelen akınları engellemek için Tuna'nın batıdan doğuya aktığı Belgrad-Severin arasına dizilen kaleler ilk hattı, Titel ile Ösek arasına dizilen kaleler ise ikinci hattı oluşturur (bkz. Harita-1). Ancak 1521-1541 yılları arasındaki Osmanlı akınları sonrası bu savunma sistemi çöker.

Harita 1: Osmanlı'nın fetih hareketlerine karşı Macar Krallığı tarafından oluşturulan sınır kalesi teşkilatı

Pál Fodor, *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, çev. Özgür Kolçak, 1. bs. (İstanbul: Yeditepe, 2016), 57.

1526'daki Mohaç Meydan Muharebesi'nden sonra Ortaçağ Macar Krallığı'nın yıkılış süreci başlasa da Osmanlı ilerleyişine karşı direnen krallığın yerel ve kimi zaman Habsburg askerlerince desteklenen güçleri kale savunmalarına devam eder. Sonraları, ulusal kahramanlar olarak anılacak István Dobo ve Miklós Zrínyi de bu dönemde gerçekleşen sırasıyla Eger (Eğri) ve Szigetvár (Sigetvar/Zigetvar) kalelerindeki savunma savaşları ile ünlerine kavuşmuşlardır. Bu çalışmanın da ana konularını oluşturacak Eğri ve Sigetvar karşı koyuşlarından (kale savunmaları) önce,

¹⁹⁷ Fodor, *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, 58-59.

Macar tarihyazımında hiç tartışmasız çok daha önemli bir yere sahip olan Mohacs (Mohaç) anlatısına bakılacaktır. Macar kolektif hafızasında Mohaç imgesi, söz konusu Osmanlı/Türk dönemi olduğunda, önem sıralaması bakımından Eğri ve Sigetvar imgelerinden açık ara önde gelmektedir.

3.1.1 Mohaç Meydan Muharebesi (*Mohácsi Csata*)

Mohaç'ın Macar tarihyazımında bir dönüm noktası olarak kabul edildiği yukarıda belirtilmişti. Bu dönüm noktasının ne anlama geldiğini, Macar tarihi alanında uzman olan Prof. Dr. Şerif Baştav, “Mohaç, Kanuni ve Türklerle ilgili meseleleri” araştıran Macar tarihçi Géza Perjés'in “Mohaç Meydan Muharebesi” adlı eserini geniş bir özetini yaparak tanıttığı kitabının önsözünde şöyle izah eder:

“1526 Mohaç Meydan Muharebesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme devrinde Avrupa'da kazandığı son büyük zaferlerden biri olmasına karşın, Macar tarihinde bir dönüm noktasıdır ve Macarlar bu tarihi Macar Ortaçağı'nın sonu sayarlar. Bu muharebede sadece Macar ordusu imha edilmekle, Macar kralı öldürülmekle ve bağımsız Ortaçağ Macar tarihi sona ermekle kalmamış, Macaristan önce Türklerle Avusturyalılar [Habsburglar] arasında bölünmüş, müstakil bir Erdel Beyliği kurulmuş ve az sonra başlayan Macaristan'daki Osmanlı hakimiyeti 150 yıldan fazla sürmüştür. Birleşmiş Hristiyan Haçlı orduları tarafından Osmanlılar 1686'da Macaristan'ın başşehri Buda'dan ve 1699'da da Macaristan'dan çıkarıldıktan sonra bu defa Macaristan, Avusturya'nın hakimiyeti altına düşer... Bu yüzden Mohaç yenilgisi Macar folklorunda hala yaşayan, halk deyimlerinde canlılığını koruyan Macaristan ve Macarlar bakımından neticeleri çok ağır olan büyük tarihi hadiselerden biridir.”¹⁹⁸

Mohaç Meydan Muharebesi'ndeki yenilginin, Macar tarihi açısından bir felaketi nitelediği hususunda Macar tarihçiler adeta fikir birliğindedir. Örneğin, Ignác Romsics, Mohaç Meydanı'nda kaybedilen savaşı 1241'de Ortaçağ Macar Krallığı'nın Moğollara karşı kaybettiği Muhi Savaşı'na¹⁹⁹ benzetir ve Mohaç'ın

¹⁹⁸ Şerif Baştav, “Önsöz”, Géza Perjés, **Mohaç Meydan Muharebesi**, özetleyerek anlatan Şerif Baştav, 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), V.

¹⁹⁹ Muhi Savaşı, 1241 yılında Moğol istilasına –Macar kolektif hafızasında “Tatar istilas” olarak da anılır- karşı Karpat Havzası'nda yaşadığı alanı savunmak durumunda olan Ortaçağ Macar Krallığı ile Moğollar arasında Muhi ovasında yapılan ve Krallık ordusunun ağır yenilgisiyle sonuçlanan savaştır. Savaş sonrası Moğollar, krallığın dini önderlerini ve kralın kardeşini öldürmüşlerdir. Mohaç Meydan Muharebesi'nden farklı olarak kral (IV. Béla) zar zor kaçarak Dalmaçya kıyılarına sığınmış ve bu kaçış, Moğolların Karpat Havzası'ndan çekilmelerinden sonra, kralın yurda dönüp devleti yeniden toparlamasını sağlamıştır. Macar tarih anlatısında Muhi Savaşı ile Mohaç Meydan Muharebesi, sonuçları bakımından çokça birbirlerine benzetilir. Ancak yine de Krallığın sonunu getirdiği için Mohaç Savaşı'nın, Macar tarihyazımında çok daha olumsuz bir tınısı vardır. Ayrıca Moğol istilasından alınan dersler, Krallığı sınır boylarına korunaklı kaleler inşa etmeye ve anayurdu bu şekilde korumaya yönlendirmiştir. Bu kaleler, Osmanlılar ile yapılacak sonraki savaşlarda büyük bir önem teşkil

sonucunun felaket olduğunu belirtir.²⁰⁰ Gábor Ágoston’a göre “Macar askeri kuvvetleri, böylesine feci bir hezimete Moğollarla yaptıkları 1241 tarihli Muhi Muharebesi’nden beri uğramamışlardı”, böylece Macar Krallığı’nın güney sınırlarını Osmanlılara karşı 150 yıllık savunma mücadelesi sona eriyordu.²⁰¹ Osmanlılara karşı kaybedilen savaşı, Moğolların istilasına benzeten bir başka tarihçi ise Istvan György Tóth’dur. Tóth’a göre ülke, Mohaç sonucunda Moğol istilasından beri Hristiyanlığın ve feodal yönetimin kurumlarını reddederek tamamen başka bir ideolojik ve sosyal yapı kurmayı amaçlayan böylesi bir işgal hareketi görmemiştir.²⁰² Ortaçağ Macar Krallığı tarihi alanında uzman Macar tarihçi Géza Pálffy’e göre, Macar tarihinin en önemli olaylarından biri olan Mohaç Meydan Muharebesi, kesin ve tam bir yenilginin alınması ile kralın savaşta ölmesi sebebiyle Macar tarihi açısından belirleyicidir; ama Mohaç’taki yenilginin Macar tarihi için yeni bir dönem açması, yalnızca krallık gücünün çoğunluğunun yok olması yüzünden değil, aynı zamanda Macar Krallığı’nın topraklarının kaderinin artık İstanbul ve Viyana’nın alacağı kararlara bağlı olması sebebiyledir. Zira, yıkılan Ortaçağ Macar Krallığı’nın toprakları iki süper güç arasında savaş alanı haline dönüşmüştür.²⁰³ Bir başka tarihçi, Nándor F. Dreisziger’e göre ise Mohaç, Macar tarihinin en karanlık çağlarını başlatan hadisedir. Çünkü Mohaç, 150 yıl sürecek Osmanlı işgalinin habercisi ve başlangıcıdır.²⁰⁴ Keza Géza Perjés de Mohaç ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun Ortaçağ Macar Krallığı’na diz çöktürdüğünü ve krallığı bir veraset kavgasına (Osmanlı yanlısı Janos Zapolyai’yı destekleyen soylular ve Avusturya arşidükü Ferdinand’ı destekleyen soylular arasında) sürükleyip, iki güç arasında denge tutturmak zorunda kalan aciz bir varlık haline getirdiğinden bahseder.²⁰⁵ Ayrıca “Macar tarihinin en ağır facialarından biri olan Mohaç yenilgisi, neticeleri

edecektir. bkz. Ignác Romsics, *age*, 34; Naciye Güngörmüş, *Macaristan’da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, (Ankara: Köksav Yayınları, 2010), 33.

²⁰⁰ Romsics, *age*, 54.

²⁰¹ Gábor Ágoston, “Macaristan’da Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askeri Serhaddi”, *Osmanlı’da Savaş ve Serhad*, Gábor Ágoston, çev. Kahraman Şakul, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013. 183-184.

²⁰² Istvan György Tóth, *A Concise History of Hungary, The History of Hungary from Early Middle Ages to Present*, (Budapest: Corvina, 2005), 181.

²⁰³ Pálffy, “The Impact of the Ottoman Rule on Hungary”, 109-119.

²⁰⁴ Nándor F. Dreisziger, “Thousand Years of Hungarian Survival”, *Hungarian Studies Review*, c. XXVIII s. 1-2 (2001), 11.

²⁰⁵ Perjés, *age*, 25-43. Perjés, Osmanlıların yine de hiçbir zaman Macar Krallığı topraklarını işgal etmek niyetinde olmadıklarını, yalnızca Habsburgların Macar Krallığı tahtında hak iddia etmeleri sonucu krallığı işgal etmek zorunda kaldıklarını belirtirken Pál Fodor, sonradan yapılan araştırmaların ortaya çıkmasıyla Perjés’in bu iddiasını çürütür. Bkz. Pál Fodor, “Macaristan’a Yönelik Osmanlı Siyaseti”, 1520-1541, çev. Özgür Kolçak <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/102001> [25.11.2018].

bakımından Macar milletinin asırlarca ıstırabını çektiği bir olaydır.”²⁰⁶ Tarihçi István Lázár’a göre “Mohaç Felaketi”, Macar tarihsel bilincinde durmaksızın kanayan bir yaradır ve halk arasındaki inanış, Mohaç’ın Macarlar için iyi talihin tersine döndüğü savaş olduğudur. Lázár’ın görüşü, yukarıda bahsedilen 1514 köylü ayaklanması yüzünden köylülerin bu savaşa seferber edilememesinin savaşın kaybedilmesinde önemli rol oynadığıdır.²⁰⁷ Ferenc Eckhart da Mohaç’ı felaketle anar. “Mohaç ovasında Macar devletinin başına gelen”in bir felaket olduğunu söylerken krallığın içinde bulunduğu zor koşullarda bu sonucun tabii karşılanması gerektiğini belirtir.²⁰⁸ Miklós Molnár ise Mohaç Savaşı’nın tarihe Macaristan’ın en büyük ulusal trajedisi olarak geçtiğini söyleyerek, devletin eylem kapasitesini kaybetmiş ve dağılmış olduğunu, dolayısıyla Mohaç’ta bir savaştan daha fazlasının kaybedildiğini belirtir.²⁰⁹

Macar tarihyazım geleneğinde Mohaç anlatısı bu şekildedir. Ancak ulusal olayların çapı, yalnızca akademik tarihyazım tartışmalarıyla ve bu tartışmalardaki yoğunluk ve dolayısıyla görünürlük ile ölçülemez. Özellikle popüler tarihsel romanlar, epik şiirler ve hatta bazen daha çok televizyon dizileri de (örneğin Türkiye’deki “Muhteşem Yüzyıl” ile başlayan tarihsel dizi furyası) artık tarihyazımın bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu eserler (bir ulusun anlatısı anlamında) tarihte gerçekleşen olayları yeniden kurgulayarak (ve çoğunlukla basitleştirip bir hikâyeye bürüyerek) halk kitlelerinin tüketimine sunar. Dolayısıyla, Mohaç’ın etkisi yalnızca akademik camiadaki tartışmalarla sınırlandırılmaz, zira akademi dışı okuyucunun ilgisine sunulmuş popüler kitaplarda da Mohaç’ın izi sürülebilir. Bu kitaplardan biri gazeteci Stephen Sisa’nın milliyetçi tonlarda yazılmış eseri, *The Spirit of Hungary* (Macaristan Ruhü) dir. Macarların tarih boyunca yaşamış oldukları olayları, trajedileri ve efsaneleri derlediği bu eserinde yazar, Mohaç Ovası’nın yalnızca krala ve Macar askerlerine değil, aynı zamanda milletin ululuğuna da mezar olduğunu (yazar burada Macar şair Károly Kisfaludy’nin “Mohaç”²¹⁰ şiirine atıfta bulunur) belirtir. Yazara göre “Mohaç Felaketi (*Mohácsi*

²⁰⁶ Perjés, *age*, 61.

²⁰⁷ Lázár, *age*, 64.

²⁰⁸ Eckhart, *age*, 115.

²⁰⁹ Miklós Molnár, *A Concise History of Hungary*, çev. Anna Magyar, 1. bs. (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 85-86.

²¹⁰ Károly Kisfaludy’nin Mohaç şiirinin İngilizce çevirisi için bkz.

<http://mek.oszk.hu/03900/03966/html/poetry7.htm> [25.11.2018]

vész)” Macarlar için hep var olan bir anıdır.²¹¹ Bir diğer örnek ise akademik bir eser olmamakla birlikte akademik makalelerde çokça atıfta bulunulan gazeteci Paul Lendvai’nin *The Hungarians, 1000 Years of Victory in Defeat* (Macarlar, Yenilgideki 1000 Yıllık Zafer) adlı eseridir. Bu eserde Lendvai, Macar ulusunun yaşadığı olayları kronolojik bir biçimde anlatmakla yetinmemiş, aynı zamanda ulusun efsaneleri ve mitleri ile de ilgilenmiş ve bu mitlerin oluşturulduğu arka planı da resmetmeye çalışmıştır. Eseri Almancada kaleme alan Lendvai kitabın amacının Macarca okuyamayanlara Macarların tarihini anlatmak olduğunu belirtir.²¹² Lendvai, Macarların tarih boyunca yaşadıkları yenilgi zincirinin, savunmasızlık duygularını güçlendirdiğini söyler ve “1241 Moğol istilasını”, “1526 Mohaç felaketini”, 1848-9 yıllarında Habsburglara karşı kaybedilen “Bağımsızlık Savaşı’nı”, Birinci Dünya Savaşı sonrası kaybeden tarafta yer alan Macaristan’ın imzalamak zorunda kaldığı “1920 Trianon Anlaşması’nı”, İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkede vücut bulan Sovyet yönetimi ve varlığına karşı girişilen başarısız bir ayaklanma olarak bilinen “1956 Ekim Devrimi’ni” bu yenilgi zincirine dâhil eder.²¹³ Mohaç, Lendvai’ye göre, Macaristan tarihinin en dip noktasını anlatır. Çünkü Osmanlı işgalinin, eski Macar Krallığı toprakları üzerinde dramatik demografik, sosyal, etnik ve ekonomik sonuçları olmuştur. Hatta yazara göre, (Macar tarih yazımında bir başka ulusal trajedi olarak anılan) 1920’deki Trianon Anlaşması’nın²¹⁴ kökleri 400 yıl öncesindeki Türklerin zamanında aranmalıdır.²¹⁵ Lendvai için ayrıca “Mohaç”ın, sonraki kuşaklar için, Macaristan’ın bağımsız bir devlet olarak 400 yıl kadar Avrupa siyasi haritasından silinmesi” ile “ulusal felaket” eş anlamlı olmuştur.²¹⁶ Elbette Macarların hafızasında Mohaç’ın tam olarak neyi çağrıştırdığının bilinebilmesi için başkaca araştırmalarda bulunmak gerekir. Ancak aşağı yukarı, genel olarak “Mohaç”

²¹¹ Stephen Sisa, *The Spirit of Hungary*, 5. bs. (Toronto: The Rákóczi Foundation, 1990), 76.

²¹² Lendvai, *age*, 6.

²¹³ *age*, 2.

²¹⁴ Trianon Anlaşması Macarlar için, kimi tarihçilere göre Mohaç’tan sonra ulusun başına gelen en trajik olayken kimilerine göre ise en büyük ulusal felakettir. Bu anlaşma ile Macar Krallığı’nın hükmettiği topraklar esas alındığında bu toprakların %67,3’ü, nüfusun ise (çoğu Macar olmamakla birlikte) %58,4’ünün yeni Macar devletinin sınırları içinde olmaması anlamına gelir. Ancak bu anlaşma ile Macarca konuşan belli sayıda bir azınlık da çeşitli devletlerin (-bugünkü- Romanya, Sırbistan, Hırvatistan, Ukrayna, Avusturya ve Slovakya) sınırları içinde kalmış ve anavatanla ilişkileri kesilmiştir. Böylece Macar politik hayatı ‘sınır ötesi Macarlar’ kavramıyla tanışmış ve dahası bu anlaşma, her ülkede yükselen faşist partilerin etkisinin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı esnasında Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan bütün anlaşmaları yırtıp atmak niyetinde olan Nazi Almanyası ile işbirliği doğuran sebepler arasında sayılmıştır. bkz. Romics, *age*, 96-100; Güngörmüş, *age*, 67-69; Lendvai, *age*, 373-374.

²¹⁵ Lendvai, *age*, 98.

²¹⁶ *age*, 92.

denilince Macar toplumunun bu kelimeyi nasıl algılayacağı bir sözlük çalışmasında kâğıda dökülmeye çalışılmıştır: *Hungary & The Hungarians – The Keywords – Dictionary of Facts and Beliefs, Customs, Usage & Myths* (Macaristan & Macarlar - Anahtar Kelimeler – Olayların, İnanışların, Geleneklerin, Adetlerin ve Mitlerin Sözlüğü). Sözlük önce Macarlara yönelik çıkarılmış, sonrasında başka dillere çevrilmiştir. Sözlüğün Mohaç (*Mohács*) kelimesini nasıl ele aldığına bakmadan önce girişindeki ifadelerle yer vermek anlamlı olacaktır: “Dil yalnızca kelimeler ile gramer değildir; kültürel koda dair malumat olmadan çözülemeyen anlamlar oluşturan (ve saklayan) metaforlar ve imalar yoluyla işler... Diller popüler anılar, mitler, inanışlar, değişen adetler ve –onlarsız hayatımızın tadının olmayacağı- bir şeyler çağrıştıran kelimelerden oluşur.”²¹⁷ Sözlükte ayrıca, iki dilli sözlüklerin bir milletin dilinde söylenen sözcüğün, o millete mensup olmayan bir kişide, asıl anlamını çağrıştırmada yetersiz kaldığı, herhangi bir şehrin, bölgenin ya da bir festivalin hangi imgelerle ve kavramlarla anıldığını anlatmada yetersiz kaldığı belirtir. Bunun yanı sıra, bu sözlük çalışmasının iddiası, hem Macarların “gizli” kodlarına ulaşmak için bir rehber olduğu hem de Macarlığın kültürel ansiklopedisine girişi temsil ettiğidir.²¹⁸ Sözlükte Mohaç kelimesine şu şekilde yer verilmiştir:

“Tuna Nehri’nin kenarında (bugünkü) Macaristan’ın güney sınırındaki küçük bir kasaba ve Macaristan tarihinin muhtemel en trajik savaşının olay yeri; burası Muhteşem Süleyman’ın Balkanları fethettikten sonra 1526’da Macar ordusunu imha ettiği yerdir. Bununla Orta Çağ Macar Krallığı’nın orta bölümü Türk işgali altına girmiş, Transilvanya (Erdel) anayurttan koparılmış, Mohaç’ta düşen Macar kralının ölümünden sonra, ülkenin daha küçük olan kuzey ve batı kısımları Habsburg İmparatorluğu’nun parçası haline gelmiştir. Bu hadiseden sonra, Macaristan toprakları üzerinde 150 yıl süren ve bitmeyen bir savaşa tutuşan Habsburglar ve Türk İmparatorluğu ülkeyi insansızlaştırmış ve Avrupa’nın gelişim sürecinden geri bıraktırmıştır. Macarlar, Mohaç Savaşı’nı ve imhacı muzaffer ‘Doğu İmparatorluğu’nu trajedi sayarlar ve bu hadisenin sonuçları birçok hususta kendisini gösterir.”²¹⁹

Ayrıca her ne kadar adı anılan sözlük çalışmasında geçmese de, Macar toplumunda felaketle, travmayla bir anılan Mohaç imgesi günlük dilde kullanılan bir deyişe de ruhunu vermiştir. Kötü zamanlar yaşayan birine “üzülme, boş ver”

²¹⁷ István Bart, *Hungary & The hungarians - The Keywords – Dictionary of Facts and Beliefs, Customs, Usage & Myths*, çev. Judith Sollosy, 4. bs. (Budapeşte: Corvina Books, 1999), 5.

²¹⁸ *age*, 5.

²¹⁹ *age*, 118-119.

anlamında kullanılan bu deyiş şöyledir: “Több is veszett Mohácsnál” (“Mohaç’ta bundan fazlası kayboldu”).²²⁰

1526’da Ortaçağ Macar Krallığı’nın ordusunu imha edip tahtını varissiz bırakan Osmanlı İmparatorluğu²²¹, yönetimi kendi himayesini tanımak koşuluyla geçici olarak János Zapolyai’ya bırakıp krallık topraklarından çekilse de asıl amacını gerçekleştirmek (Macar Krallığı’nın topraklarının işgali ve Viyana’yı ele geçirmek) için krallık topraklarına defalarca dönmüştür. Sultan Süleyman, 1530’lardan beri krallık topraklarında hak iddia etse de, 1541 yılında (Zapolyai’nin ölümü sonrası) siyaset değiştirerek daha önce kendine “gevşek bağlarla” bağlı tuttuğu krallık topraklarını Budin’in (Buda) işgali ile imparatorluğuna ilhak etmiştir.²²² Böylece Ortaçağ Macar Krallığı, topraklarının orta ve güney bölgesini içine alan bölgede Osmanlı İmparatorluğu, doğusunda özerk ama Osmanlı’ya tabi ve vergi ödeyen bir Erdel Prenslığı²²³, batı ve kuzey bölgelerinde ise Habsburgların etkisindeki krallık güçleri olduğu haliyle üçe bölünmüştür (bkz. Harita-2):

Harita 2: Macar Krallığı topraklarının üçe bölünmüş hali

Ignác Romsics, **Short History of Hungary**, çev. Matthew Caples, (Budapeşte: Osiris, 2016), 56.

²²⁰ Çeviri: Lilla Varga. Metnin içerisinde burada ve daha sonra geçen Macarca ifadelerin hepsinin çevirisi Lilla Varga'ya aittir.

221 Perjés, **age**, 61.

²²² Fodor, “Macaristan’a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520-1541”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/102001> [25.11.2018]

²²³ Ágoston, **Osmanlı'da Savaş ve Serhad**, 184.

Bu üçe bölünmüş hal Osmanlı İmparatorluğu'nu durdurmamış ve bu tarihten itibaren imparatorluk, Macar Krallığı'nın Habsburg hâkimiyetinde kalan kısımlarına yönelik fetih siyasetine devam etmiştir.²²⁴ Ancak, Osmanlı taarruzlarının bir başka etkisi Protestanlar dâhil “Osmanlı heyulasının tüm heybetiyle gezindiği yerlerde”, insanların Osmanlı'ya karşı Habsburglara destek vermesi olur.²²⁵ Dolayısıyla söz konusu fetih politikası bazı kalelerde ciddi mukavemetlerle karşılaşmış ve bu durum bazen Osmanlı İmparatorluğu'na pahalıya patlamıştır. Örneğin 1532 yılında Viyana'ya kuşatma için giden ordu, Köszeg'deki uzun süreli kale direnişi yüzünden sonbaharın da gelmesiyle Viyana'ya ulaşmadan geri dönmek zorunda kalmıştır.²²⁶ Pál Fodor'a göre bu dönemdeki asıl amacın Viyana'nın zapt edilmesi olduğu halde Viyana'nın alınamamasının yanında fetihlerde “elde edilen kazanç, Macar topraklarının fethi için harcanan enerjiyle kıyaslandığında, hiç denecek kadar az.” kalmıştır.²²⁷ Habsburg-Macar Krallığı güçleri 1521-1566 yılları arasında on üç kalede Osmanlı ordusuna karşı 10 günden fazla direnirken on tanesinde 20 gün mukavemet etmiş, dört kalede (1532'de Köszeg, 1551'de Temesvár, 1552'de Eger, 1556'da Szigetvár) ise savunma savaşından galip çıkmış ve saldırıları geri püskürtmüştür.²²⁸ İlerleyen senelerde Köszeg hariç bu kaleler (Temesvár 1552'de, Szigetvár 1566'da, Eger 1596'da) Osmanlı orduları tarafından alınsalar da Osmanlı İmparatorluğu hiçbir zaman Macar Krallığı'nın üzerine kurulu olduğu toprakları tamamen ele geçirememiştir. Kale savunmalarından 1552'deki Eğri savunması ve 1566'da bu sefer Osmanlı zaferiyle sonuçlanan Szigervár kale savunmasının Macar tarih anlatısında ayrı yerleri vardır ve Osmanlı/Türkler zamanlarının efsaneleşen savaşları olmuşlardır.

3.1.2 Eğri (Eger) Kale Savunması

Eğri Kalesi (Egrivár), “Moğol istilasından sonra inşa edilmiş”²²⁹ Osmanlı hâkimiyetindeki bölgenin kuzey sınırında, Habsburg etkisinde ve savunmasında bulunan Macar Krallığı topraklarında yer alan bir sınır kalesiyken, onu Macar tarih

²²⁴ Eckhart, *age*, 119.

²²⁵ Fodor, *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, 96.

²²⁶ Eckhart, *age*, 119.

²²⁷ Fodor, “Macaristan’a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520-1541”, 24, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/102001> [25.11.2018].

²²⁸ Ágoston, “Habsburgs and Ottomans, Defence, Military Change and Shifts in Power”, 130.

²²⁹ Gábor Kiss, “Eğri Yıldızları'nın Türkçe ikinci baskısına önsöz”, *Eğri Yıldızları*, Géza Gárdonyi, çev. Dr. Erdal Şalikoğlu, İkinci Baskı, (İstanbul: Birleşik Yayınevi, 2015), 9.

anlatısında bu kadar önemli hale getiren kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'na karşı verilen direnişin yanında Géza Gárdónyi'nin Eğri Yıldızları ("*Egri Csillagok*") adlı romanıdır.²³⁰ Gárdónyi bu romanında 1552'de Macar Krallığı'ndan arta kalan güçlerin ve Eğri halkının István Dobó kumandasında kendisinden çok daha kalabalık olan Osmanlı/Türk ordusuna karşı verdiği başarılı direnişi destanlaştırmıştır. Bu destan tarihi anlamda gerçekten yaşanmış olaylardan beslenirken, bir yandan da Gergely Bornemisza ve sevgilisi (sonrasında eşi) Éva Cecey gözünden edebi anlamda kurgu unsurlarını içerir.²³¹ "Macar algısında Osmanlı/Türk imgesine" dair çok fazla malzeme barındıran romanın içeriğine ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak değinilecektir ancak yine de, bu roman olmasaydı, Eğri direnişinin diğer kale direnişlerinin arasından sıyrılıp bir ulusal mit haline dönüşmesinin mümkün olamayacağından burada bahsetmek gerekir. 1898 yılının Noel'inden beri bir gazetede (Pesti Hirlap) tefrika edilen hikâye, 1901 yılında kitap haline getirilmiştir.²³² Eser 1901 yılı gibi eski bir zamanda yayınlanmasına rağmen uzun yıllar boyunca büyük ses getirir ve 1968'de aynı isimli bir filme uyarlandıktan sonra 2005 yılında "Macarlar, en sevilen Macar romanı olarak Gárdónyi'nin Eğri Yıldızları" eserini seçerler.²³³ Kitabın bu kadar yaygın tanınırlığında, Macarlar tarafından en sevilen roman olarak seçilmesinin yanında, ilkokullarda zorunlu olarak okutulması da önemli pay sahibidir.²³⁴ Romanın bugüne kadar en tanınmış tarihi roman olduğundan bahseden Pál Fodor ve Tünde Császttvay, bu bahisle, eserin "yüz yirmi yıldan uzun bir süredir Macar ulusal kimliğinin oluşturulmasında pay sahibi" olduğunu iddia ederler.²³⁵

Eğri şehri gerçekten de geçmişte yaşanmış bu olayın destanlaştırılması üzerine artık belli başlı imajlarla anılır olmuştur. Örneğin, "Eger" (Eğri) kelimesi "Hungary and the Hungarians Dictionary" adlı sözlük çalışmasında şöyle tanımlanmıştır:

"Kuzey dağ sıralarının eteklerinde başpsikoposluk bulunan küçük bir barok şehir. Şehir sürekli olarak, değişen sınırlar üzerinde Türklere karşı yapılan 16.yüzyıl savaşları imajını çağrıştırır. Bu sebeple şehir, Macarların (1552'de çok kalabalık bir sayıyla şehir

²³⁰ agm, 9.

²³¹ Pál Fodor, Dr. Tünde Császttvay, "Geyza Gardonyi ve eseri", *Eğri Yıldızları*, Géza Gárdónyi, çev. Dr. Erdal Şalikoğlu, İkinci Baskı, (İstanbul: Birleşik Yayınevi, 2015), 15.

²³² agm, 13.

²³³ agm, 11.

²³⁴ agm, 11.

²³⁵ agm, 11-17.

kuşatan) Türk güçlerine karşı nadir kazandığı zaferin sembolü olmuştur. Gençler arasında çok popüler olan Eğri Yıldızları adlı roman bu kuşatmaya ve kuşatmada kahramanca dövüşenlere yazılmıştır.”²³⁶

Ferenc Eckhart, Eger kuşatmasından “Macaristan Tarihi” adlı eserinde şu şekilde bahseder:

“Bosna paşası Ahmet paşa ile Budin paşası Ali paşa Erdel’in teslim oluşunun intikamını almak üzere fütihat sınırlarını genişlettiler. Birincisi, tek başına kahramanca müdafaada bulunan Istvan Losonczy’yi öldürttükten sonra Temesvar’ı işgal etti. İkincisi de Veszprem’i, György Szondi’nin bir avuç kuvvetle son nefere kadar müdafa ettiği Dregely’i ve daha birçok küçük kale ile Szolnok’u kendine tabi kıldı. Bununla beraber Istvan Dobo, müdafaasına kadınların da iştirak ettikleri Eger’i bu iki paşanın birlikte hücumlarına karşı elde tutmağa muvaffak oldu (1552).”²³⁷

İslam Ansiklopedisi’ndeki “Eğri” (Eger) adlı maddenin yazarı, Osmanlı tarihçisi Géza David’e göre ise Géza Gárdonyi’nin adı geçen eseri Macarlarda Türk imajına olumsuz etkilerde bulunmuş ve eserde anlatıldığının aksine, Eğrili kadınların bu kuşatmadaki rolleri sanıldığından daha az olmuştur:

“Eğri’ye yönelik ilk ciddi Osmanlı hücumu 1552 yılında meydana geldi. İkinci vezir Ahmed Paşa ve Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa’nın Budin beylerbeyliğinin yerli askerleriyle birleşen kuvvetleri önce Temesvár’ı (Tımişvar), sonra da Szolnok (Solnık) şehrini alarak 9-11 Eylül’de Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa’nın teşvikiyle Eğri üzerine yürüdü. Kaledeki muhafızların sayısı 1800 civarında idi. Muzafferiyete alışmış Osmanlı kumandanları kaleyi kısa zamanda fethedebileceklerini sanırken kuşatma gittikçe uzadı. Yaklaşık kırk gün süren kuşatma, çoğunluğu Macar olan müdafilerin manevi birliği, disiplini ve canla başla karşı koymaları üzerine kaldırıldı ve Osmanlı kuvvetleri geri çekildi. Osmanlı kuvvetlerinin başarısızlığında, başta Dobó, Mekksey ve Gergely Bornemissza olmak üzere Macar kale kumandanlarının büyük rolü olmuştur. Zamanla efsaneleştirilen bu Macar zaferiyle ilgili olarak şehirdeki kadınların kahramanlığı sık sık dile getirildiyse de bunların sayısı oldukça azdı. Özellikle bu kuşatmayı konu alan Géza Gárdonyi’nin, arşiv kaynaklarını da kullanarak romantik ve duygusal vatanperverlik örneği verdiği Eger Yıldızları adlı romanı, her okulda okunması zorunlu olduğu için yetişen nesillerin Türkler’le ilgili menfi düşüncelerinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.”²³⁸

²³⁶ Bart, **age**, 46.

²³⁷ Eckhart, **age**, 119-120.

²³⁸ Géza Dávid, “Eğri”, **İslam Ansiklopedisi**, c. 10, (İstanbul: Diyanet Yayınları, 1994): 489-491, <https://islamansiklopedisi.org.tr/egri> [27.11.2018].

Eğri'nin Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmesi 1596'da gerçekleşmiş, o zamana kadar Eğri şehrine yönelik başka bir kuşatmaya girişilmemiş ve şehir, 1596'dan 1687 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalmıştır.²³⁹

3.1.3. Sigetvar/Zigetvar (Szigetvár) Kale Savunması

Macar kolektif hafızasında yer edinen Osmanlılara karşı verilmiş diğer önemli savaş ise Szigetvár (Sigetvar/Zigetvar) savunma savaşıdır. Ancak Sigetvar, yalnızca Macarlar için önem teşkil etmez; zira Sultan Süleyman'ın, nam-ı diğer, Kanuni'nin burada vefat etmesi, şehri ve kaleyi Türk tarih anlatısında da adı anılır bir yer haline getirmiştir. Sultanın vefatı, Macarlar için de önemli sayılır. Diğer bir deyişle, Sigetvar yalnızca, sonucu yenilgiyle de bitse, Miklós Zrínyi ve askerlerinin Osmanlı ordusuna “kahramanca direndiği” yer değil, aynı zamanda ‘dünya imparatorluğu hayali kuran’²⁴⁰, bağımsız ve egemen bir devlet olan Macar Krallığı’nı ortadan kaldıran sultanın öldüğü yerdir. Sultan Süleyman'ın Macar tarihi açısından önemi ilerleyen bölümlerde detaylı olarak açıklanacaktır. Ancak burada daha çok Sigetvar kuşatmasından/savunmasından bahsedilecektir. Géza David, İslam Ansiklopedisi'nde “Kanûnî Sultan Süleyman'ın Viyana'ya karşı yürütülmesi düşünülen son seferi sırasında 18 Muharrem 974'te (5 Ağustos 1566) Sigetvar'ın önlerine” vardığından ve kuşatmanın ancak bir aylık bir savaştan sonra başarıya ulaştığından bahseder; dahası kale ele geçirilmeden hemen önce Sultan Süleyman vefat eder.²⁴¹ Ancak bu önemli gelişme, kaleye son saldırı öncesi Osmanlı ordusundan saklanır ve hatta padişahın, saldırı esnasında, çadırından sanki tahtında oturur vaziyette savaşı izliyormuş gibi gösterildiği rivayet edilir.²⁴² Süleyman'ın vefatından birkaç saat sonra, Osmanlı ordusunun kaleye son taarruzunda artık kalenin düşeceğini ve umutsuz bir durumda olduklarını anlayan Miklós Zrínyi, kumanda ettiği askerlerle kalenin dışına fırlar ve kalabalık Osmanlı ordusunun

²³⁹ agm, 489-491, <https://islamansiklopedisi.org.tr/egri> [27.11.2018].

²⁴⁰ Fodor, “Macaristan’a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520-1541”, çev. Özgür Kolçak <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/102001> [25.11.2018]. Bu makalede Sultan Süleyman'ın fetihlerindeki motivasyonlar ve gayeler, gayet akla yatkın bir şekilde açıklanmıştır.

²⁴¹ Géza David, “Sigetvar”, **İslam Ansiklopedisi**, c. 37, (İstanbul: Diyanet Yayınları, 2009): 157-159, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sigetvar> [27.11.2018].

²⁴² Lázár, age, 70.

arasına dalarak hayatını kaybeder.²⁴³ Savaşın karşı saflardaki iki komutanı birkaç saat arayla hayatlarını kaybetmişlerdir. Pál Fodor’a göre:

“Sigetvar kalesi... hem Türkler hem de Macarlar açısından, başarı ya da yenilgi veren sıradan bir askeri bir olay mahallinden çok daha fazla öneme sahiptir. Osmanlılar açısından bu mahal, Osmanlı İmparatorluğu’nun en harika dönemlerinden biri olan ‘muhteşem yüzyılı’ temsil eden hükümdarın öldüğü yerdir. Kısa bir zaman dilimi içerisinde ziyaretgah olarak tanınmış olup dünyanın tarihinde önemli rol oynayan yerleri içeren listede bulunuyor. Öte yandan bu mahal, dünya egemenlik planlarının suya düştüğünün de simgesidir. Sultan Süleyman Viyana ya da Roma önlerinde değil, Güney Macaristan’da bulunan bir kale önünde hayatını kaybetti. Öte yandan Macarlar için Sigetvar, kahramanlık gösteren muhafızlarıyla başkalarına moral destek veren ve zor durumlarda takip edilmesi gereken örnek teşkil etmektedir. Birkaç on yıl içinde Sigetvar ve Zrínyi, Macar direnişinin sembolü, sonra da Macar tarihi bilincinin ve milli hüviyetinin en önemli taşlarından biri olmuştur.”²⁴⁴

Sigetvar’ın Macar tarih anlatısında bu denli önemli bir yere sahip olmasının da aslında Eğri örneğine benzer bir hikâyesi vardır. Sigetvar savunmasında kahramanlaşan Miklós Zrínyi’nin torunu olan aynı ada sahip şair ve asker Miklós Zrínyi (1620-1664), ilk kez 1651’de yayınlanan *Szigeti Veszedelem* (Sigetvar Tehlikesi) adlı epik şiirinde bu olayı destanlaştırmış ve bu savunmayı Macar tarihyazımının vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. Kendisi de komutan olarak Osmanlılarla/Türklerle savaştan torun Zrínyi aynı zamanda etkili şiirleri ve yazılarıyla, eserleri kendi döneminde yaygınlaşamadığı için çağdaşları tarafından bilinmese de 19.yüzyıl başlarında keşfedilmiş ve yazdıkları büyük bir popüleriteye erişmiştir.²⁴⁵ Eğri Yıldızları’na benzer bir şekilde Osmanlılar/Türkler ile ilgili negatif ifadeler barındıran şair asker Zrínyi’nin *Sigetvar Tehlikesi* adlı epik şiirinden pasajlar, bu çalışmanın “Macar Romanında, Destanında ve Halk Öykülerinde Türk İmgesi” adlı bölümünde incelenecektir. Ancak bu bölümde torun Zrínyi’nin eseri hem savaş halinde olunan Osmanlı işgaline karşı, hem de Osmanlı İmparatorluğu’nu Macar Krallığı topraklarından çıkartma mücadelesinde krallık topraklarında hak iddia eden Habsburglara karşı üçüncü bir yol aramak motivasyonu ile yazdığını belirtmek yeterlidir.²⁴⁶

²⁴³ age, 70.

²⁴⁴ Pál Fodor, “Önsöz”, *Kanuni Sultan Süleyman’ın Sigetvar’daki Hatırası*, ed. Norbert Pap, (Pécs, Mólnar Basımevi, 2014), 7-10.

²⁴⁵ Lendvai, age, 128.

²⁴⁶ age, 134.

Sigetvar savunması kahramanı Zrínyi, aynı zamanda Macar popüler kültür değişlerine de konu olmuştur: “Kirohan, mint Zrínyi” bugün Macaristan’da özellikle gençler tarafından esprili bir dille “nafile olsa ada bir işi yapmak için kararlı bir şekilde atılmak” bağlamında kullanılır.

3.2. Macaristan Milli Marşı (*Himnusz*)

Sözlerini, 1823 yılında Ferenc Kölcsey’in yazdığı, Macaristan Milli Marşı, 1844’te Ferenc Erkel’in bestesiyle bu tarihten itibaren törenlerde kullanılmaya başlanır.²⁴⁷ Latince kökenli, kelime anlamı “ilahi” olan Himnusz, 8 kıtadan oluşur ve törenlerde yalnızca ilk kıtası müzik eşliğinde söylenir.²⁴⁸ Ancak yine de ilkokul öğrencilerinin her kıtasını ezbere bilmesinin zorunlu olduğu Himnusz, Macarların tarihinin kısa bir anlatısıdır. Ancak bu anlatı dönem itibariyle Habsburgların baskısı altında yaşayan Macarların, Habsburg sansüründen kaçabilmek için o döneme ait ulusal sorunlardan çok geçmişte ulusun başına gelen felaketlerin yer bulduğu bir anlatıdır. Himnusz’da geçmişin felaketleri Moğol istilası ve Osmanlı işgali ile imlenir ancak bu ikisi arasında baskın olan imge, marşın 8 kıtasının 3’ünde yer alan Osmanlı/Türk imgesidir. Macaristan Milli Marşı’nın Türkçe çevirisi şu şekildedir (her kıtada 8 dize vardır ve her iki dize anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde düşünülmelidir):

“Ah Tanrı’m, Macar milletini kutsa
Neşe ve bollukla
Koruyucu kollarınla onu sarmala
Düşmanlarıyla mücadele ederken
Makus talihle uzun zamandır parçalanmış
Ona rahat zamanları bağış eyle
Bu millet acı çekti bütün günahlarından
Geçmişin ve geleceğin

Atalarımız senin sayende aşabildi
Karpatlar’ın kutsal doruklarını

²⁴⁷ Mihály Bihari, “National Anthem”, **Hungary Essential Facts, Figures and Pictures**, ed. Éva Molnár, çev. Pál Herskovits, (Budapeşte: Hungarian News Agency Cooperation, 2001), 94-95.

²⁴⁸ Pierre Robert Cloet, Bénédicte Legué, Kerstin Martel, **United in Diversity, Anthems and Flags of the European Union**, 32. <http://www.aede-france.org/Anthems-and-flags.html> [29.11.2018].

Güzel anayurdumuz senin sayende kazanıldı
Bendegúz'ün oğulları adına
Tuna ve Tisa nehirlerinin
Aktıkları her yerde
Árpád'ın kahraman torunları
Yerleşecek ve serpilecek

Bizim için Kumanların ovasında
Buğdayı olgunlaştıran sendin.
Tokaj'ın üzüm bağlarında
Sendin tatlı nektar damlatan
Sendin bayrağımızı diken
Vahşi Türklerin kalelerine
Gururlu Viyana çok acı çekti
Kral Mátyás'ın siyah ordusundan

Ah, günahlarımız yüzünden
Göğsünde alevlendi kızgınlık
Ve savurdun yıldırımlarını
Güröldeyen bulutlarından
Önce hırsız Moğol'un okunu
Fırlattın üzerimize
Sonra Türklerin boyunduruğunu
Omuzlarımıza yüklendik²⁴⁹

Kaç defa çınladı dudaklarında
Osmanlı'nın barbar milletinin
Ezilmiş ordumuzun kemik yığınları üzerinde
Zafer şarkısı
Kendi oğulların kaç kere saldırdı
Ey güzel vatanım, böğrüne
Çocukların yüzünden
Kendi çocuklarının tabutu oldun

²⁴⁹ Bu kıtanın çevirisi tamamen İsmail Doğan'ın çevirisinden alınmıştır. bkz. İsmail Doğan, "Macar Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Türk Etkisi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. 47, s. 2, (2007): 8.

Kaçak saklandı ve ona doğrultulan
Kılıç saklandığı mağaraya kadar ulaştı
Her yerde aradı ama bulamadı
Vatanında evini
Dağ tepe aştı
Çaresizlik ve hüznün yoldaşydı
Ayaklarında kan deryası
Üstünde alevden okyanus

Kaleler harabeye döndü
Keyif ve neşe eskide kaldı
Ölüm iniltisi ve ağlayış
Var şimdi
Ve Ah! Özgürlük serpilmez
Ölünün kanından
Acı veren köleliğin gözyaşları dökülür
Yetimlerin yanan gözlerinden

Tanrı'm Macar'a acı
Tehlike dalgalarıyla sarsılan
Koruyucu kollarını ona uzat
Deniz kadar ıstıraba karşı
Makus talihle uzun zamandır parçalanmış
Ona rahat zamanları bağış eyle
Bu millet acı çekti bütün günahlarından
Geçmişin ve geleceğin"²⁵⁰

Şiirin, daha marş olarak kabul edilmeden önceki başlığı *Macarların Fırtınalı Yüzyıllarından*'dir.²⁵¹ Bu da gösterir ki, birçok milli marşta olduğu gibi, Macaristan Milli Marşı'nda da tarihin düz çizgiselliği, diğer bir deyişle, ulusun tarihsel

²⁵⁰ Himnusz'un (Macaristan Milli Marşı) İngilizceden Türkçeye çevrilmesinde yararlanılan kaynaklar şunlardır: <https://en.wikipedia.org/wiki/Himnusz> [30.11.2018], <https://lyricstranslate.com/tr/hungarian-national-anthem-himnusz-magyar-n%C3%A9p-zivataros-sz%C3%A1zadaib%C3%B3l-macar-milli-mar%C5%9F%C4%B1.html> [30.11.2018]; Doğan, **age**, 8. Düzelti, Lilla Varga tarafından yapılmıştır.

²⁵¹ Mihaela Grancea, "The Anthem, A component of Nationalism As "Religion of Suffering", 994-995. <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A23456/pdf> [30.11.2018].

sürekliliği iddiası bulunur. Marş, Macarların başından geçen olayları hikâyeleştirmiş ve Tanrı'dan ulusun kötü kaderinin artık tersine dönmesini isteyen bir duacının ağzından yazılmıştır. Dolayısıyla marştaki dini içerik hemen kendini belli eder. *Macaristan & Macarlar - Anahtar Kelimeler – Olayların, İnanışların, Geleneklerin, Adetlerin ve Mitlerin Sözlüğü* adlı çalışmada Himnusz, dünyadaki dini içeriği en yoğun olan milli marşlardan biri olarak nitelenmiştir.²⁵² Ayrıca düşüncelerini bir Macar sosyologunun 120 milli marş arasında yaptığı bir araştırmanın sonucundaki bulgulara dayandıran Attila Pók, Himnusz'un dünyadaki emsallerinin arasında en benzersiz olduğunu, bunun nedeninin de marşın, kahramanlık ve gurur gibi duygular yerine melankolik, hüzünlü duygular uyandırdığını ve hatta kolektif günahlar için bir özür maiyetinde olduğunu belirtir.²⁵³ Zira marş olarak kabul edilen şiirde özellikle ulusun, süreklilik arz ettiği iddia edilen tarihindeki acı olayların vurgulandığı kolayca fark edilir.

Macarların, Habsburglara karşı verdiği 1848-1849 ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın²⁵⁴ hemen 4 yıl öncesinde milli marş olarak kabul edilen şiirin, dönemin duygu dünyasını ve politik ortamını yansıtmaya açısından simgesel bir rolü vardır. Naciye Güngörmüş bu dönemi (1790-1848) “ulusal uyanış dönemi” olarak isimlendirir ve bu dönemde başta Macar dilinin yönetimde yaygınlaştırılmaya çalışılması olmak üzere birçok alanda toplumdaki ulusal bilincin arttırılmasına çalışıldığını belirtir.²⁵⁵ 1780'lerde Habsburg İmparatoru II. Joseph'in imparatorluğun resmi dilini Almanca olarak belirlemesinin ardından buna tepki olarak gelişen Macar dil devrimi de bu döneme denk düşer. Macarca bu dönemde kültürel alandan yönetim alanına her yerde Latincenin yerini almaya başlamıştır. Macarcanın yaygınlaştırılmasıyla kol kola ilerleyen Macar milliyetçiliği meyvelerini siyasi

²⁵² Bart, *age*, 71.

²⁵³ Attila Pók, *The Politics Of Hatred in the Middle of Europe – Scapegoating in Twentieth Century Hungary: History and Historiography*, (Szombathely: Savaria University Press, 2009), 137.

²⁵⁴ Habsburg boyunduruğu altında yaşayan Macarların ulusal bağımsızlık ve özgürlük için 15 Mart 1848'de başlattıkları ayaklanma 1 yıl içerisinde birçok bölgeye yayılmasına rağmen 1849'da Habsburg güçleri ve ona destek veren Çarlık Rusya'sı tarafından kanlı bir şekilde bastırılır. Peşte'de ulusal bağımsızlık şiarıyla sokak gösterileriyle başlayan ayaklanma, Macarların kendiliğinden Habsburg yönetiminden bağımsız olarak ulusal hükümet ilan etmesiyle boyut değiştirerek büyür. Ancak bu, tabiri caizse tek taraflı ulusal bağımsızlık ilanını kabul etmeyen Habsburglar, ayaklanmanın sorumluları olarak gördükleri aralarında hükümet üyelerinin de bulunduğu, generalleri ve askerleri ya tutuklar ya da kurşuna dizerler. Hükümetin başbakanı olarak görev alan Lajos Batthyány kurşuna dizilirken, ekonomi bakanı olarak görev alan Lajos Kossuth Osmanlı İmparatorluğu'na sığınarak canını zor kurtarmıştır. bkz. Güngörmüş, *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, 55-57; Romsics, *age*, 82-85.

²⁵⁵ Güngörmüş, *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2009)*, 52-55.

arenada “Viyana’nın tayin ettiği valilerinden” kurtularak verdi²⁵⁶ ve 1867’de Habsburgları, Avusturya-Macaristan adıyla ikili monarşiye ikna etmiş oldu. Ferenc Kölcsey’in *Himnusz*’u da bu dönemin ürünlerinden biridir. Ferenc Eckhart ise bu dönemi şu şekilde betimler:

“XIX. asrın ilk yarısında Macar vatanseverlerinin fikrini işgal eden mesele: Macarlık kendi kuvvetiyle, yollarına kasten konmuş olan engelleri atlayarak ve bizzat kendini yenerek Batı’nın medeni milletlerinin bulunduğu inkişaf seviyesine ulaşabilir mi? meselesi idi.”²⁵⁷

Sözü geçen Macarlığın önüne “kasten konulmuş engeller” hem ulusal bağımsızlık anlamında Habsburglara karşı hem de dönemin yaygın liberal fikirleri uyarınca feodal toplum düzenine karşı bir mücadeleyi öngördüğü için milliyetçi propaganda, (hem siyasal hem de ekonomik anlamda) liberal bir propagandayla (zaman zaman birbirinin rakibi olarak) eş zamanlı yürütülmüştür.²⁵⁸ (Bu çalışmanın ilgilendiği mücadelenin, milliyetçi mücadele olduğu aşikâr olduğundan dolayı dönemin liberal ruh hali bu çalışmada tartışılmayacaktır). Ortaçağ Macar Krallığı’nın “altın çağlarından” beri Habsburglar ile girilen hegemonya mücadelesi, Osmanlı hâkimiyeti döneminde bile Krallık’tan bakiye kalan toplum için kafa karıştırıcı olmuş ve zaman zaman toplumun önde gelenleri (soylular, büyük toprak sahipleri) Habsburgları destekleyenler ve Osmanlıları destekleyenler olarak ikiye bölünmüştür (Ferdinand ve János Zápolyai arasındaki mücadele örneğinde olduğu gibi). Habsburgların öncülüğünde, Osmanlı İmparatorluğu’nun krallık topraklarından çıkarılmasıyla, krallık toprakları sanki bir Habsburg bölgesi gibi muamele görmüş ve bu durumdan rahatsız olan Ortaçağ Macar Krallığı’ndan arta kalan soylular Habsburg boyunduruğuna karşı mücadeleye girişmiştir. Hatta Ferenc Rákóczi öncülüğünde Habsburglara karşı 1703-1711 yılında bir ayaklanma gerçekleştirilmiş ama başarıya ulaşmamıştır.²⁵⁹ Ancak toplumdaki Habsburg karşıtı düşünceler Macar ulusunun bağımsızlığı adına günden güne artarak devam etmiştir. İşte böyle bir politik ortamda Ferenc Kölcsey tarafından yazılan *Himnusz*’un, ulusun acılarından bahsederken Habsburgları anmaması nasıl açıklanabilir? Pál Fodor ve Géza David, ortaklaşa kaleme aldıkları makalede ortaya koydukları düşüncelerle bu sorunun cevabının

²⁵⁶ Anderson, *age*, 119-120.

²⁵⁷ Eckhart, *age*, 175.

²⁵⁸ *age*, 175-198.

²⁵⁹ Rákóczi anti-Habsburg kalkışmasının başarısız olmasının ardından sığındığı Osmanlı İmparatorluğu’ndan kabul görmüştür. bkz. Pál Fodor, “Hungarian Perceptions of the Ottoman Empire”, 11.

bulunmasında ipuçları verirler. 1820’lerden itibaren 1848’te doruğa çıkmak kaydıyla gelişen güzel sanatlar, edebiyat ve kültür alanında milliyetçi karakteri baskın bir reform yaşanır. Açıkta Habsburg baskısına karşı sesini yükseltmeyen bu milliyetçi dalga, Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanan geçmişi keşfeder ve ulusal bağımsızlık his ve düşüncelerini geçmişe referansla Osmanlı karşıtı bir tonda açıklar. Bu dönemde ortaya konan romanlar, tiyatrolar, tablolar ve operalar çoğunlukla bağımsızlık için Osmanlılara karşı girişilen savaşları ve bu uğurda yapılan kahramanlıkları konu alır. Sultan ve ordusuna karşı girişilen savaşları işlemekteki amaç, geçmişe referans vererek Habsburg hâkimiyetine karşı toplumda politik ve ekonomik bağımsızlık hisleri uyandırmak ve bu uğurda mücadeleye çağrı yapmaktır. Habsburgların, 1848’deki Macar ulusal ayaklanmasını ezmeleri de bu talepleri ancak bir süreliğine bastırabilir.²⁶⁰ Dolayısıyla Himnusz, bu gelişmelerin yaşandığı dönemin etkisini taşıyan bir eser olarak değerlendirilebilir. O dönemde, geçmişte yaşananlardan ders çıkarıp düşmana karşı ancak birlik olunca kazanıldığı mesajı vererek toplumdaki anti-Habsburg hissiyatını besleme amacı güderken Osmanlı/Türk zamanlarını konu alan marşın bugünün Macarlarında nasıl bir etki bıraktığı merak konusudur.

3.3. Macar Roman, Destan ve Halk Öykülerinde Osmanlı/Türk İmgesi

Bu bölümde, aynı dili konuşan bir topluluğun kolektif hafızasının şekillenmesinde hiç şüphesiz rol oynayan edebi eserlere bakılacak. Çalışmanın asıl temasını edebi eserlerin incelenmesi oluşturmuyor, fakat bu eserlerin burada konu edilmesi iki sebeple gereklidir. Birincisi, Macarlar için Türk imgesinin oluşumunda ve nesiller boyu aktarımında önemli rol oynayan bu eserlere hiç değilse kısaca bir değinme gerekliliğidir. İkincisi ise bu eserlerin bir sonraki bölümde ele alınacak hafıza mekânlarıyla yakından ilgili olan eserler oluşudur.

“XIX Yüzyıla Kadar Macar Edebiyatında Türkler” adlı makalenin yazarı Vural Yıldırım’a göre Türkler Macar edebiyatında ilk kez ‘tarihsel şarkılarda’ boy gösterir ve 1476’dan itibaren “epik edebiyatın sürekli kişileri” olurlar.²⁶¹ Öncelikle Macar kolektif hafızasında Türk imgesinin olumsuz olarak şekillenmesinde etkisinin yadsınamayacağı, Eğri Yıldızları (Egri Csillagok) adlı roman incelenecektir. Sonra, Sigetvar’daki kale savunmasını Macarlar için önemli hale getiren *Szigeti Veszedelem*

²⁶⁰ Géza David, Pál Fodor, “Hungarian Studies in Ottoman History”, 307.

²⁶¹ Vural Yıldırım, “XIX. Yüzyıla Kadar Macar Edebiyatında Türkler”, (1981): 459.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1029/12467.pdf> [06.01.2019].

(“Sigetvar Tehlikesi”) adlı destana bakılacaktır. Daha sonra ise Gábor Liptak tarafından derlenen ve çevirisi Naciye Güngörmüş tarafından yapılan kimi halk öykülerindeki Türk imgesine bakılacaktır. Bu incelemeler, çalışmanın ana temasını oluşturmadıkları için mümkün olduğunca kısa tutulacaklardır.

3.3.1. Eğri Yıldızları (*Egri Csillagok*)

Hikaye, 1533-1552 arasında, Osmanlı işgali altındaki Macar Krallığı topraklarında geçer. Mohaç Meydan Muharebesi sonrası Türkler Macaristan’ın içlerine kadar yayılmış haldedirler ve Macarları köle pazarlarında satmak üzere esir alırlar.²⁶² Ayrıca geçtikleri yerleri yağmalayan Türkler,²⁶³ o sırada daha çocuk olan başkahraman Gergely Bornemissza tarafından şöyle resmedilir:

“Türkler insan değil, sadece ülkeyi yakıp yıkan canavarlardı. Çocuk kalbiyle bile onlardan nefret ediyordu.”²⁶⁴

Önceleri olumsuz tabirlerle genel bir portesi çizilen Türkler, romanın ilerleyen sayfalarında “Yumurcak” adlı bir yeniçeri şahsında ete kemiğe bürünecekti. Yumurcak, uzun yıllar Macar Krallığı topraklarında esir ticareti yaptığı ve ganimet/hazine peşinde koştuğu için Macarca öğrenmişse de onu pek hayırlı işler için kullanmaz ve fiziki özellik olarak da çok çirkin biri olarak betimlenmiştir:

“Türk’ün kemikli suratlı esmer bir adam olduğu artık iyice görülür. Omzunda ceviz renkli bir kepenek, başında sivri beyaz bir külah. Bir gözü mendille kapatılmış, diğer gözü şimdilik ağacın yanında bağlı olan boz atı yoklamakta... Türk duraksar ve sırtır. Amma da çirkin adamdır! Sırtışı tıpkı ısırma istemiş gibidir!”²⁶⁵

Elbette öteki’nin imgesi söz konusu olunca, mevcut durumda dini farklılığa göndermede bulunmak kaçınılmazdır. Aşağıdaki diyalog, Macar Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşlardan birinde Macarlara esir düşmüş ancak özgür kaldıktan sonra gönüllü olarak Macarlığı ve Hristiyanlığı kabul etmiş Tulipan adlı bir eski Osmanlı askeri ile başkahraman Gergely Bornemissza arasında geçer:

“‘Türkler şarap içerler’ diye cevap verdi Tulipan, ‘Ancak salonna’dan [domuz pastırması] öyle tiksiniyorlar ki, tıpkı biz Macarların sıçan etinden tiksindiğimiz gibi.’

²⁶² Géza Gárdonyi, *Eğri Yıldızları*, çev. Erdal Şalikoğlu, 2. bs. (İstanbul: Birleşik, 2015), 19-25, 37-47. Romanın birinci ve üçüncü kısımları özellikle Türklerin ele geçirdikleri Macarları betimler. O zamanlar oyun arkadaşı olan romanın ana karakterleri Gergely Bornemissza ve Éva Cecey de bu esirlerin arasındadır.

²⁶³ *age*, 77.

²⁶⁴ *age*, 76.

²⁶⁵ *age*, 21, 23.

Gergey güldü.

‘Oysa bir bilseler’, diye devam etti Tulipan, ‘salonna nasıl bir cennetlik yiyecektir! Ama sanırım Hz. Muhammed paprikalı salonnayı hiç tatmamıştı.’

‘O halde Macar olmak Türk olmaktan daha iyidir diyorsun’ [Gergey]

‘Macar olmayan delidir!’ [Tulipan]”²⁶⁶

Romandaki bazı bölümler ise Yedikule’de padişahın esiri olarak tutulan bazı krallık soylularını kurtarmak üzere harekete geçen Bornemissza ve arkadaşlarını İstanbul’a kadar getirir. İstanbul’un sokaklarında dolaşan kahramanlarımız şöyle bir sahneyle karşılaşılır:

“... Evde çocuk ağlamaktadır ve bir erkek sesi duyulur, sonra da öfkeli bir kadın sesi. Tabii ki pencerelerin hiçbirinde cam yoktur. Kadın bağırır.

‘Sesini kes! Bak Hunyadi geliyor!’

Çocuk susar. Yolcularımız aceleyle yola devam eder.”²⁶⁷

Romanda adı geçen Hunyadi, yukarıda bahsedildiği üzere Osmanlılarla mücadelede efsaneleşen komutan ve krallık naibi János Hunyadi’dan başkası değildir. Burada ‘Bak Hunyadi geliyor’ cümlesi, çocuğun susması için ‘öcü geliyor’ korkutma cümlesine denk olarak kullanılmıştır.

Ayrıca Géza Gárdonyi romanında, Macar topraklarını işgale gelen Osmanlı ordusunun, birçok farklı milletten oluştuğunu belirtir:

“Orada iki yüz bin adam var. Hiç kimse bütün zabitleri isimleriyle bilmez. Ayrıca hepsinin dili de aynı değil. İranlılar, Araplar, Kiptiler, Kürtler, Tatarlar; Sırlar, Arnavutlar, Hırvatlar, Yunanlılar, Ermeniler, bin bir türlü halk var. Ancak kendi tümenlerindeki zabitleri ismen tanırlar. Ama o isimler de zabitlerin değil, kendileri uydurmuşlardır.”²⁶⁸

Ordunun farklı dil topluluklarından oluştuğu teslim edilse de yine de romanda işgale gelenler Türk diye imlenir ve hikayenin sonuna kadar, Eğri Kalesi’ne akın yapan her bir Osmanlı askerinden “Türk” diye bahsedilir. Hikaye Eğri Kalesi’ni Osmanlılara/Türklere karşı başarılı bir şekilde savunan Macarların zaferiyle biterken, savaşlarda Macarlara karşı gösterdiği başarılarından ötürü bey unvanı alan Yumurcak (Derviş Bey), hikayenin sonunda “duvarın dibinde yarı ölü halde”²⁶⁹ bulunur.

Romanda Türklerden daha olumsuz resmedilen bir halk varsa, o da Tatarlardır. Daha önce bu çalışmada bahsedildiği üzere, tarihteki Moğol akınlarının

²⁶⁶ Géza Gárdonyi, *age*, 110.

²⁶⁷ *age*, 297.

²⁶⁸ *age*, 480.

²⁶⁹ *age*, 620.

Macar kolektif hafızasında Tatar istilası olarak da isimlendirilmesi ve Tatarların kolektif hafızada gayet olumsuz bir şekilde anılması bu durumla tesadüf teşkil eder mi bilinmez ama eserde, Tatarlar ile ilgili şu ifadelerle rastlanır:

“Ondan sonra sivri külahlı Tatarlar. Hepsi yağlı suratlı, deri dolamalı, ağaç eğerliydiler... Türkler de hoşlanmaz bunlardan. At kafası yerler... Keşke haşlanmış ya da kızarmış olsaydı [at kafası], ondan vazgeçtik çiğ çiğ yerler. Sonra bu köpekler, yeni doğmuş bebeğe bile acımazlar. Bakın, bunlar insanın karaciğerini çıkarıyorlarmış.”²⁷⁰

Aslında roman, Türkleri bu kadar olumsuzca betimlese de Habsburglarla ilgili de hiç iç açıcı ifadelerde bulunmaz ve iki tarafa da bir güvensizlik telkin eder:

“Kral Yanoş ölmüş, oğlu ise henüz bebek. Ulusun lideri yok. Ülke, aralarında kalan taç için öfkeyle birbirlerine saldıran kızıl akbabaların yer aldığı tablolara benziyor. Milletın kafası karışmış. Kâfir Türk egemenliğinden mi yoksa Hristiyan Alman egemenliğinden mi daha çok korkmaları gerektiğini kimse bilmiyor.”²⁷¹

Ancak yine de romanda yer yer Habsburglara karşı sitemkâr ifadelerde bulunulsa da (özellikle Eğri Kalesi’nin savunulduğu sahneleri anlatan “Eğri Tehlikesi” adlı dördüncü bölümde yer alan pasajlarda Osmanlı ablukasına karşı yardım göndermeyen Habsburglara yönelik) Habsburglar, Türklerin resmedildiği gibi “çirkin”, “yakıp-yıkan”, “yağmacı”, “esir alan”, “köle ticareti yapan” şeklinde resmedilmez, ancak yalnızca politik olarak eleştirilirler. Bu durum, elbette biraz hikâyedeki baş düşmanın Osmanlılar/Türkler oluşundan kaynaklanıyorsa da, yine de romandaki Türk imgesinin neden bu kadar olumsuz olduğunu açıklamıyor. Osmanlı/Türk imgesi böylece Macar kolektif hafızasında o dönemin “öteki”si olarak kodlanmıştır denilebilir.

3.3.2. Sigetvar Tehlikesi (*Szigeti Veszedelem*)

Sigetvár Tehlikesi, Osmanlı İmparatorluğu ile Habsburg destekli Macar Krallığı’ndan bakiye kalan yerel güçler arasında Szigetvár kalesinde 1566 yılında meydana gelen savaşı konu alır ve kalenin savunmasında hayatını kaybeden kale komutanı Miklós Zrínyi’nin torunu, şair ve aynı zamanda asker Miklós Zrínyi tarafından 1651 yılında yazılır. Eser Szigetvár Kuşatması’nın gerçekleştiği tarihe atıfla 1566 dörtlükten oluşturulmuş bir destandır.²⁷² Bu destanın incelenmesinde,

²⁷⁰ age, 108.

²⁷¹ age, 93.

²⁷² Alpertunga Altaylı, “Miklós Zrínyi ve Szigeti Veszedelem”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), III.

Alpertunga Altaylı'nın eserle ve şairiyle ilgili yazdığı "Miklós Zrínyi ve Szigeti Veszedelem" adlı titiz ve oldukça açıklayıcı tez çalışmasından yararlanılacak, Szigeti Veszedelem doğrudan incelenmeyecektir.

Destanların, yazıldıkları toplumların başından geçen (ya da geçtiği iddia edilen) önemli olayları ve gösterilen kahramanlıkları, sonradan gelen nesillere aktardığı için ulusal birliğe katkılarının yanı sıra o ulusun anlam dünyasına dair öğeleri de açıkladığını savunan Altaylı'ya göre Szigetvár Kuşatması, Macar ulusu için büyük bir önem teşkil eder; zira Macarcada bu olayla ilgili çok fazla kaynak ve edebi eser mevcuttur.²⁷³ Szigetvár Tehlikesi destanının ana sorunsalları ise Altaylı'ya göre "Habsburgların siyasi entrikaları, din savaşları ve Osmanlı tehdididir."²⁷⁴ Altaylı, destanın "temel düşüncesini" şöyle açıklar:

"Szigeti Veszedelem'in temel düşüncesine göre, Macaristan'da suç ve günah yayılmıştır. Bu suç ve günahları dini ayrımcılık, manevi çöküş, politik birliğin olmaması ve disiplinsizlik oluşturmaktadır. Macarlar bu nedenlerden dolayı Tanrı'nın gazabını hak etmişlerdir ve bu nedenle Osmanlı'ya karşı koyacak gücü ve beceriyi kendilerinde bulmamaktadırlar. Tanrı, Osmanlı'yı Macarlara ceza vermesi ve ülkeyi yakıp yıkması için gönderir; ancak aynı zamanda cezadan kurtulmanın yolunu da bildirir. Eğer Macarlar yukarıda bahsettiğimiz günahlardan ve suçlardan arınırlarsa Tanrı bu gazabı üstlerinden kaldıracaktır... Osmanlılar görünüşte savaşı kazanır ve Sigetvar düşer; zira tüm Macarlar Tanrı'nın yoluna dönmemişlerdir. Bu nedenle de Tanrı'nın gazabı hala üzerlerindedir. Sigetvarlıların yurt sevgisi, askeri ve manevi değerleri o kadar üstün gelir ki, Osmanlı ordusu bozulur ve kendi içinde parçalanır. Ordunun komutanı Kanuni Sultan Süleyman ölür ve böylece Tanrı'nın kırbağı rolünü tamamlamış olur. Sigetvar'ın düşmesiyle Osmanlılar sadece görünüşte bir zafer kazanmış, esas itibarıyla yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi, Osmanlı'nın Macaristan'daki nihai sonunun başlangıcı olmuştur. Çünkü Sigetvar savunucuları bir bakıma Macarlara esaretten kurtulmanın yolunu göstermişlerdir."²⁷⁵

Görüldüğü üzere, Szigetvár Savunması'nın sonu yenilgiyle bitse de, şair Zrínyi, büyükbabasının destanını kaleme aldığı dönemde, diğer bir deyişle kendisi de asker olarak Osmanlı işgaline karşı direniyorken, bu direnişi büyütme ve toplumun geneline yaymak için savaşın asıl yenileninin Osmanlı ordusu olduğunu söyler gözükmektedir. Naciye Güngörmüş'e göre geçmiş olayları anımsayıp onu güncel olaylarla bağını kuracak şekilde aktarmak Macar yazar ve şairlerinde ortak olan bir özelliktir. Güngörmüş'e göre:

²⁷³ age, III-VIII.

²⁷⁴ age, VIII.

²⁷⁵ age, 213.

“Zor sıkıntılı günlerde, geçiş dönemlerinde ulusal birliğe ve ulusal dayanışmaya ihtiyaç duyulduğunda Macar yazar ve şairleri bir şekilde bunu adeta içgüdüsel olarak yapmaktadırlar. Tarihten bir olayı alıp güncel bir olayla bağlantı kurarak halka birlik ve beraberlik ruhunu, sabrı aşılamaaya çalışmaktadırlar.”²⁷⁶

Ancak Macar Krallığı’nın toprakları üzerinde Osmanlı hakimiyeti, Zrínyi’nin umduğunun aksine kısa sürede sona ermemiş, Zrínyi, Osmanlı’nın krallık topraklarından atıldığını göremediği gibi yazdıklarını o dönemin koşullarında büyük kitlelere ulaştıramamış ve yukarıda belirtildiği üzere bu destan, 19.yüzyılda ününe kavuştuğundan, Osmanlıları/Türkleri söz konusu topraklardan çıkarma hususunda değil de ancak Macar ulusal bilincinin ve kimliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynayabilmiştir. Özellikle, ileride Macar ulusal kimliğini şekillendireceği düşünülen dörtlüklerden bazıları şöyle sıralanabilir: (Aşağıdaki dörtlüklerde Tanrı, Sigetvar kale komutanı Zrínyi’ye seslenir)

“Paganlar tarafından şehit edileceksin
Çünkü benim adım için yiğitçe öleceksin
Zrínyi, şimdi sana söyleyeceklerimi dinle,
Seni gelecekte ne bekliyor onları söyleyeceğim
Süleyman ordusuyla Macaristan’a geliyor
Ve en önce senin kalene gelecek,
Senin ölümün için bir aç kurt gibi saldırarak.
Kudretini, gücünü Sigetvar’da kaybedecek.
Ama o senin yıkılışını göremeyecek,
Çünkü senin yiğit ellerinden ölümü tadacak
Binlerce Türk’ü orada öldürecek.
Daha sonra senin ruhun benim yanıma çıkacak.”²⁷⁷

Burada fark edildiği üzere, Kanuni’nin Sigetvar’da, yaşamını yitirmesi hadisesi, şair Miklós Zrínyi tarafından çok önemsenir, zira Zrínyi’ye göre bu hadise Osmanlı İmparatorluğu için sonun başlangıcını temsil eder. Osmanlılara/Türlere karşı bir hayli saldırgan ifadeler kullanan şair, bu tutumuna okuyucuya kaledaki subayları takdim ederken de devam eder. Takdimin bir kısmı şöyledir:

“Yiğit komutan doğrulur doğrulmaz
150 kılıçla Ivan Novakovics gelir
Sırtında yırtıcı kaplan postu var
Kalkanında ise acımasız kartalın tüyleri takılı
Debelja Novak’ların soyundan geliyor
Yaptıklarıyla da kesinlikle onlara benziyor

²⁷⁶ Naciye Güngörmüş, “Lipták Seçkinde Yer Alan Öyküler Hakkında”, **Macar Efsane ve Öykülerinde Türkler**, Gábor Lipták, çev. Naciye Güngörmüş, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları), 25-26.

²⁷⁷ Altaylı, **age**, 221.

Ayakları altında çok Türk bayrağı kırıldı
Onun ayakları altında çok Türk, çok ölü atı ezildi.

Sen de geliyorsun acımasız Andrián Radován,
Çünkü komutanın seni alay beyi ile takas etti.
İnanın aslan bunun kadar belalı değil,
Türk ordusuna daldığı zaman.
600 Türk'ü cehenneme gönderdi.
Ama daha 1000 tane daha gönderme niyetinde
Vücudunda savaşlarda aldığı 100 yara var.
Çoğunu da esir düştüğünde almıştı.”²⁷⁸

Şair Miklós Zrínyi, Osmanlılarla mücadelede Habsburglara karşı güvensizlik duyduğunu da şiirinde dile getirir. Aşağıdaki dizelerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun elçisi olan Halil Paşa'nın kale komutanı Miklós Zrínyi'ye seslendiği bölümden alınmıştır:

“Sen akıllı Hırvat banı Almanlara güveniyor musun?
Sana hemen yardıma geleceklerini mi sanıyorsun?
Senin ölmeni isteyen Alman yardıma gelse bile
Sana zarar vermek için gelecek
Almanların şüpheli dostluğunu
Özellikle Macarlara karşı kötü düşüncelerini kim bilmiyor ki?
Almanların Macar askerlerinden nefret ettiğine dair
Sana istersen bin tane örnek verebilirim
Hadi Almanlar geliyor olsun
Yengeç sırtında geliyormuş gibi yavaş gelirler
Siz o sırada hepiniz hayatınızı kaybetmiş olursunuz
Ve onlar da Sziget'i Türklerin eline geçmiş olarak bulurlar.”²⁷⁹

Şair, Almanlar olarak nitelediği Habsburglara da güvenmez. Ancak bu güvensizliği ifade ettiği dizeler ve Türkleri anlattığı dizeler kıyaslanınca, tıpkı Eğri Yıldızları adlı eserde olduğu gibi, “baş düşman”ın Osmanlı/Türkler olduğu açıkça ortaya çıkar. Habsburglar, bu dizelerde, en kötü haliyle Macar Krallığı'nı Osmanlı'dan kurtarmaktansa kendi güvenliklerini sağlamayı yeğleyen bir vaziyettedirler.

3.3.3. Macar Halk Öyküleri

Gábor Liptak, Macaristan'ın batı bölgelerindeki (Tunaötesi ve Balaton civarı) ortaçağa ve modern öncesi döneme ait efsane ve halk öykülerini derleyen bir

²⁷⁸ age, 237.

²⁷⁹ age, 191.

yazardır.²⁸⁰ Derlediği öykü ve efsaneler Naciye Güngörmüş tarafından çevrilmiş olup özellikle 15. veya 16.yüzyıllara ait olanlarda Osmanlı/Türk tehdidine ve dolayısıyla Osmanlı/Türk imgesine çokça rastlanmaktadır. Burada yalnızca iki öyküsüne yer verilecek ve öyküler kısaca özetlendikten sonra, öykülerdeki Osmanlılarla/Türklerle ilgili bölümler aktarılacaktır.

Burada yer verilecek ilk hikaye, Gábor Lipták tarafından “Servet Avcısı Psikopos” adı verilen hikayedir. Bu hikaye, 16.yüzyılda geçer ve 1241’deki “Tatar istilası” diye anılan Moğol istilasının ardından Vesprém Psikoposluğu’na bağlanan Sümeg Kalesi ve civarında geçer.²⁸¹ Sümeg Kalesi, krallık topraklarında daha Osmanlıların ulaşamadığı bir bölgededir. Ancak her an Osmanlı/Türk saldırı tehdidiyle karşı karşıya olan kalede soyluların ve din adamlarının oluşturduğu üst tabakanın hesapları başkadır. Tehdide karşı beraberce savaşmaktansa birbirleriyle savaşan soylular, zenginlik ve mal mülk peşinde koştururlar. Kurnaz bir soylunun, diğer soyluyu kışkırtmasıyla Sümeg Kalesi yakınlarında daha küçük bir kale olan Tátika Kalesi’ne saldıran Sümeg Kalesi’nin sahibi, Tátika’daki hazineye el koyar ve hikaye burada biter. Hikayeden bazı diyaloglar şu şekildedir:

- Kalede bu kadar çok insan varsa senin de buna o kadar çok sevinmen gerek oğlum. Sen de gayet iyi biliyorsun ki Türkler ensemizdeler. Her an kaleyi kuşatabilirler.

- Yeniçeriler karşı kendimizi ve kalemizi savunmak üzere toplanımız, uzun namlulu tüfeklerimiz, ok ustalarımız ve gördüğünü vuran mızraklarımız var. Bu süslü püslü giysili papazlar ordusu ile gösteriş meraklısı soylulara ne gerek var ki?²⁸²

Biraz sonra metnin ana fikrini ortaya koyacak cümle de gelir:

- On iki yıldır bu ülkede huzur diye bir şey kalmadı. Tunaötesi’ne ya Türkler saldırıyor ya da birbirlerine karşı savaşan Macar beylerinin askerleri oraları yağmalıyor.²⁸³

İkinci öykü ise “Siklós’taki Bereket Boynuzu” adlı öyküdür. Öykü Siklós Kalesi’nde geçer ve tarihte yaşamış gerçek kişilerin de içinde bulunduğu bir olay örgüsü vardır. Hikayede asıl anlatılmak istenenin günümüzde de hala ayakta duran Siklós Kalesi’nin tarihçesi olduğunu belirten Naciye Güngörmüş’e göre Gábor Lipták bu öyküsünde, “diğer öykülerinden farklı olarak tarihsel yönü ağır” bir

²⁸⁰ Naciye Güngörmüş, “Gábor Lipták’ın Hayatı ve Eserleri”, 6.

²⁸¹ *age*, 19-20.

²⁸² Gábor Lipták, **Macar Efsane ve Öykülerinde Türkler**, çev. Naciye Güngörmüş, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları), 99.

²⁸³ *age*, 99.

konuyu işlemiştir.²⁸⁴ Osmanlı ordusunun, Macar Krallığı'nın topraklarına tehdit oluşturduğu kral Lajos döneminde geçen hikâye, Siklós Kalesi'nin sahibi olan kral naibinin ikinci eşi üzerine kurulmuştur. Ancak asıl tartışma, kalenin sahibi kral naibinin, kaleyi, Türklerin krallık topraklarına akın ettiği bir zamanda güçlendirmek yerine süsletip süsletmediğidir. Hikâyenin anlatıcısı, kral naibinin bu zor zamanlarda kalenin onarımının birincil amacının onun daha dayanıklı hale getirilmesi olduğunu söyler.²⁸⁵ Kalenin sahibinin eşi, çok iyi yürekli ve yardımsever bir kadındır ve kral naibinin aksine kaledeki herkes tarafından çok sevilir. Kral naibi ölünce kalenin onarılmasını işlerini devralır. Bu sırada Mohaç felaketi yaşanır ve dul kadın emrindeki askerlerle birlikte Mohaç Ovası'nda hayatlarını kaybeden krallık askerlerini gömmeye koyulurlar. Ayrıca hikayede çok keskin bir şekilde, György Dózsa'nın öncülüğünü yaptığı köylü/serf ayaklanmasının acımasızca bastırılmasının Mohaç'taki yenilginin sebebi olduğu inancı vardır. Ayrıca krallığın göz göre göre bu feci sona sürüklenmesinden Osmanlılara karşı birleşeceğine, birbirinin servetine konmaya çalışan soylular sorumlu tutulur (aşağıdaki diyalog kral naibinin eşi ile ona büyük bir sevgiyle bağlı kale kahyası arasında geçer):

“- Ve bu arada Buda'dan kaçan söylediklerine göre peşlerinde Türkler olduğu halde Güney Tunaötesi'nden Esztergom'a kadar ülkenin neredeyse bütün sancak beyleri, kale komutanları ve önde gelenleri burnumuzun dibine kadar gelmiş olan Türklere karşı topraklarımızı savunacakları yerde birbirlerini soyup duruyorlarmış

- Mátyás'ın imparatorluğu çapulcuların çiftliği oldu- derken başını sallıyordu çok şey görmüş geçirmiş olan hanımefendi.

- Bu zor haftaları nasıl yaşadınız, neler yaptınız?- diye sorusunu yineledi Ambrus

- Ne mi yaptım? İşimi yaptım.- diye cevap verdi titreyen acı dolu bir sesle dul kadın ve: Ölülerimi gömdüm dedi büyük bir keder içinde.

- Ölülerinizi mi?- diye sordu ani bir heyecana kapılan Ambrus. – Her iki Perényi oğlu da mı yani?- diye sordu durumu anlayamadığından.

- Mohaç'ta bir tek Ferenc Perényi hayatını kaybetmedi. Orada binlerce kişi vardı gömülecek... Bütün cesur yürekli Macar silahşörleri, kendi veya beylerinin akılsızlığı yüzünden Türklerin karşısına çıkanlar orada, savaş meydanında kaldılar. Ve ne olursa olsun onları gömmek gerekiyordu.

²⁸⁴ Naciye Güngörmüş, “Lipták Seçkinde Yer alan Öyküler Hakkında”, **Macar Efsane ve Öykülerinde Türkler**, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları), 23.

²⁸⁵ Lipták, **age**, 145.

- Hanımefendi siz olağanüstü güçlü bir kadınsınız ve son derece özverili bir yüreğe sahipsiniz. Yaptıklarınızla belki mutsuz Ferenc Perényi'nin de en büyük günahlarını başışlatacaksınız.

- Haçlıların yenilgisini mi kastediyorsun?

- Dozsa'nın halkının yok edilmesini düşünmüştüm bunu derken. Eğer bundan on yıl öncesinde soylu beyler bu halkı kendi ülkelerinde evsiz barksız bırakmasalardı belki şimdi kendileri de yersiz yurtsuz kalmamış olurlardı...²⁸⁶

Yukarıda tarihyazım, milli marş ve edebi eserlere bakılarak Macar kolektif hafızasında Osmanlı/Türk algısı ortaya koyulmaya çalışıldı. Ancak Macarlar için Osmanlı/Türk algısı Osmanlı İmparatorluğu ile Macar Krallığı arasındaki savaşları ve mücadeleyi kapsayan bu dönemle sınırlı değildir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu 14.yüzyıldan, Macar Krallığı topraklarından atıldığı 17.yüzyıl sonuna kadar Macar yüksek sınıfları tarafından “baş düşman” olarak addedilse de, sonrasında yaşanan bir takım gelişmeler aracılığıyla Habsburg egemenliği altında yaşayan krallık tebaası ve ileri gelenleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir yakınlaşma söz konusu olmuştur. Pál Fodor' a göre iki siyasal gelişme bu yakınlaşmada ciddi paya sahiptir. Birincisi, Habsburg hanedanına karşı ayaklanan Ferenc Rákóczi liderliğindeki ordunun Habsburglar tarafından yenilgiye uğratılması sonucu, ayaklanmanın liderinin talebinin kabul görmesi sonucu Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmasıdır. İkinci ve Macarlar üzerinde olumlu anlamda daha çok etki yarattığı söylenebilecek gelişme ise Macarların Habsburglara karşı giriştiği ve başarısızlıkla sonuçlanan 1848-49 ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın sonrasında savaşın önderlerinden Lajos Kossuth'un ve ayaklanmaya katılan diğer bazı Macarların Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmasının kabul edilmesi ve Habsburglara teslim edilmesinin reddedilmesidir.²⁸⁷ Söz konusu yakınlaşma Gábor Ágoston tarafından ise şu şekilde ifade edilir:

“Macar mültecilerin 1848-1849 devrimi sonrası Osmanlı hükümeti tarafından sıcak bir şekilde karşılanması, Macaristan'da Osmanlılar lehine bir hava yarattı. 1526'da Ortaçağ Macar Krallığı'nı yıkan ve on altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu krallığın merkezi bölgelerini imparatorluklarının sınırlarına dâhil eden *hostis naturalis* (tabii hasım) Osmanlı Türkleri, böylece Macarların cömert destekçileri haline geliyorlardı.”²⁸⁸

Bu siyasal gelişmelere paralel olarak Macarlar arasında özellikle döneme hâkim olan milliyetçilik akımının da etkisiyle ‘ulusun kökeni’ tartışması başlamış, Macarların

²⁸⁶ Liptak, *age*, 155-157.

²⁸⁷ Dávid, Fodor, “Hungarian Studies in Ottoman History”, 307.

²⁸⁸ Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, 268.

dili ve tarihi ile ilgili pek çok Türk yanlısı araştırmalar ortaya konulmuştur. Bu araştırmalarda özellikle, Macarların Türk kökenli bir halk olduğunu iddia eden Ármin Vámbéry'nin çalışmaları dikkat çekmiştir.²⁸⁹ Vámbéry'ye göre Macarca, Türk dilleri ailesine dâhildi.²⁹⁰ Bu gelişmeler ışığında Macar tarihyazımında gelişen *Turcophile* (Türkofil) akımı Osmanlıları Macar ulusal davasının destekçisi olarak görürken, Habsburgları ise Macar ulusal bilincini baskılayan otorite olarak betimlemiştir²⁹¹ (hatta Fodor ve Dávid'e göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun vakti zamanında Macar Krallığı'nı fethederken Kral Matthias'ın kütüphanesinde bulunan ve İstanbul'a kaçırılan eserlerin, II. Abdülhamid tarafından geri gönderilmesi yakınlaşmanın doruk noktasını oluşturur).²⁹² Ancak bu dönemde yaşanan gelişmeler bütün resmi çizmeye yetmez. Öncelikle Vámbéry'nin dil üzerinden yürüttüğü Türklerle akrabalık tezleri Macarcanın Fin-Ugor dil ailesine ait olduğunu iddia eden dil bilimciler tarafından bilimsel olarak marjinalize edilerek önemsizleştirilmiştir. Literatüre *Ugor-Török Háború* (Ugor-Türk Savaşı) olarak geçen tartışma Macarcanın Fin-Ugor dil ailesine yakın olduğunu savunanların zaferiyle sonuçlanır.²⁹³ O zamandan şimdiye dek arada sırada bu tartışma yeniden gündeme gelse de genel olarak Fin-Ugorcuların tezleri doğru kabul edilmeye devam eder.²⁹⁴ Tarihyazım alanında ise Türkofilere karşı "Habsburg yanlısı dindar bir Katolik olan"²⁹⁵ Gyula Szekfű şahsında cisimleşen anti-Türk hareketi etkili olmuş ve Szekfű, Bálint Homán ile kaleme aldığı ve 1930'dan 1980'lere kadar standart tarih kitabı olarak kullanılan *Magyar Történet* ("Macar Tarihi") adlı eseriyle o dönemde Macar tarihyazımının en etkili ve belirleyici figürü olmuştur.²⁹⁶ Gábor Ágoston, Szekfű'nün adı geçen eserinin ilk bölümlerindeki argümanlarını şu şekilde özetler:

"Szekfű, *Magyar Történet*'in ilk bölümlerinde ülkenin tarihi dönüşümünün engellenmesi, ekonomik ve sosyal yönden geri kalması yarı çorak *puszta* (bozkır) iklimi, Büyük Macar Ovası'nın ağaçsız bırakılması, kuraklaşması ve bitki örtüsünün bozulması gibi olayların müsebbibi olarak 'Türkler'i gösterdi. Dahası 'Türk Dönemi'nde Macar nüfusun azaldığını ve bu durumun Macar topraklarının üçte ikisi ve Macarca konuşan nüfusun üçte

²⁸⁹ age, 269.

²⁹⁰ Klára Sandor, "Ármin Vámbéry ve Türkçeden Macarcaya Dil Değiştirme", **Ölümünün 100. Yılında Ármin Vámbéry Anma Toplantısı Bildirileri**, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 103.

²⁹¹ Dávid, Fodor, "Hungarian Studies in Ottoman History", 315.

²⁹² agm, 307.

²⁹³ Nizam Önen, **İki Turan: Macaristan'da ve Türkiye'de Turancılık**, 1. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 51.

²⁹⁴ Tarık Demirkan, **Macar Turancıları**, 1. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 11.

²⁹⁵ Ágoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, 271.

²⁹⁶ age, 270-271.

birinin kaybına yol açan trajik Trianon Barış Antlaşması'nın (4 Haziran 1920) imzalanmasına yol açtığını iddia etti.”²⁹⁷

Bu gelişmeler dolayısıyla, 19.yüzyılın son çeyreğinde doruğa çıkan Macar-Osmanlı/Türk yakınlaşmasının etkisi kısa süreli olmuş ve gerek bilimsel araştırmalar gerekse de anti-Türk tarihçiliğin etkisiyle Macar tarihyazımında Osmanlı/Türk imgesi olumsuz seyretmeye devam etmiştir. Söz konusu Osmanlı/Türk imgesi olduğunda birbirine karşıt iki ucu oluşturan Vámbéry ve Szekfü'nün abartılı ve taraflı yorumlarına karşın, yaptıkları yeni araştırmaların sonucunda ortaya koydukları bulguları tarafsız olmasa bile daha önyargısız olarak değerlendiren Géza David ve Pál Fodor'un perspektifleri, bu çalışmanın bütünü açısından daha açıklayıcı ve faydalı bulunmuştur. Géza Dávid ve Pál Fodor'un “son dönemlerde ortaya çıkan daha önyargısız tarih çalışmaları”ndan çıkardıkları sonuç ise Osmanlı hâkimiyetinin (özellikle işgal döneminin) ülke açısından vahim sonuçlar doğurduğunu belirtmelerinin iki sebebinin olduğudur: Birinci sebep, işgalci Osmanlı'nın yabancı, Avrupalı olmayan kültürü ve yönetim anlayışı iken ikinci ve daha önemli sebep, Osmanlı işgaliyle ülkenin 300 yıl boyunca savaş alanına dönüp verimsizleşmesidir.²⁹⁸

Bütün bu anlatılanların ışığında Macar kolektif hafızasındaki Osmanlı/Türk imgesinin, sabit kalmamakla ve dönemden döneme değişmekle birlikte, gerek anti-Türk tarihyazıcılığının Macar tarihyazımındaki etkisi, gerek Macar edebiyatına damgasını vurmuş olan eserlerdeki içerik göz önüne alınınca nihai olarak olumsuz bir tınısının olduğunu teslim etmek gerekecektir. Bu olumsuz imgeyi oluşturan yüzyılların anılarının yaşamasında ve bu anıların nesilden nesle aktarılmasında önemli bir yere sahip bir başka fenomen ise hafıza mekânlarının varlığıdır. Bu çalışmanın bir sonraki bölümünde ele alınacak olan mekânlar, varlıkları ve dizaynları ile geçmişin unutulmamasını sağlama ve “tarihsel öteki”nin anılarının varlığını daimi kılma açısından önemli fenomenlerdir.

²⁹⁷ age, 271.

²⁹⁸ Dávid, Fodor, “Hungarian Studies in Ottoman History”, 321-322.

4. MACARİSTAN'DAKİ OSMANLI/TÜRK KARŞITI HAFIZA MEKÂNLARI

“Toplumlar öz imgelerini hayali olarak oluştururlar ve yarattıkları hatırlama kültürü ile bu imgeyi kuşaktan kuşağa iletirler. Ancak bunu, ki burada bizi asıl ilgilendiren de bu noktadır, çok farklı biçimlerde yaparlar.”²⁹⁹

Jan Assmann'ın yukarıda alıntılanan cümlesindeki toplumların öz imgelerini kuşaktan kuşağa aktarma biçimlerinden biri, Pierre Nora'nın yukarıda bir bölüm halinde bahsedilen kavramsallaştırması göz önüne alındığında, hafıza mekânları kurmak olarak düşünülebilir. Hafıza mekânları, yalnızca toplumların öz imgelerini kuşaktan kuşağa aktarmakla kalmaz, aynı zamanda tarihsel öteki/ötekilerin imgelerini de birbiri ardına gelen jenerasyonların zihinlerinde taze tutar. Bu bölümde, Macaristan'daki Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânları ele alınırken bu iki imgeye de bakılmaya çalışılacak ve özellikle mekândaki mimari ve sanatsal görseller/imağlar yoluyla mekânın sembolik bir çözümlemesine girişilecektir. Her ne kadar imgebilim literatüründe imge ile imağ eş anlamlı olarak birbirlerinin yerine kullanılsa da, imge ve imağ ayırımına dikkat çekmek gerekmektedir. Bu çalışmada, birbirleriyle yakından ilişkili olduğu aşikâr olan bu iki kavramın birebir aynı olguyu karşılamadığı varsayılacaktır. İmge kavramı, bir olguya ya da olaya dair çeşitli görsel, işitsel, tensel ya da hissi duyumları kapsasa da, imağ bu duyumlardan bir tanesi olup imge oluşumunda öncelikli bir sırada yer almasına rağmen onunla aynı şey değildir. İmağ, imge oluşumu sürecinin yalnızca görsel bir bölümünü oluşturur, ancak elbette imge oluşumunu destekleyen diğer öğelerle birlikte bir anlama sahip olur. Bu önermeyi somuta bürümek gerekirse, hafıza mekânlarında bir görsel/imağ olarak yer alan ve sembolik öneme sahip olan bir heykel ya da anıt, ancak ona sembolik değerini veren anlam dünyası (tarihsel anlatı vs.) bilinirse tam manasıyla kavranabilir ve bakanların zihninde bir imgeye dönüşebilir. Burada da, özellikle sembolik mekân okuması esnasında, mimari ve sanatsal imağlardan (görsellerden) yararlanılırken bunun imge oluşumundaki tarihsel anlatı, kolektif hafıza gibi diğer

²⁹⁹ Jan Assmann, **Kültürel Bellek**, çev. Ayşe Tekin, (İstanbul: Ayrıntı, 2015), 25.

önemli öğelerle bağı kurularak anlatılmaya çalışılacaktır. Çünkü özellikle psikoloji alanındaki bellek araştırmalarında yalnızca bir imajın imge oluşumunda yetersiz kalacağı vurgulanmıştır. Her ne kadar “belleği besleyen en önemli duyumuz hiç şüphesiz ki görme duyumuz” olsa da “çalışmalar görsel imgelemenin yalnızca görme duyusundan değil, dokunma duyusunun yanı sıra mekânsal ve sözel bilgilerden beslendiğini göstermektedir.”³⁰⁰

Macaristan’daki Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânları incelenirken mekânda bulunan kaleler, anıtlar, heykeller, meydan ve sokak isimleri gibi mekâna yapılan sembolik yatırımlar mercek altına alınacaktır. Özellikle Osmanlı/Türk savaşlarında kanlı çarpışmaların vücut bulduğu savaş alanlarının şimdiki düzeni ve bu savaşlarda öne çıkmış (kahraman ya da kurban) figürlerin heykelleri incelenecektir. Dünyada birçok kent, eskinin savaş alanları üzerine kuruludur ve salt bu özellikleri onları birer hafıza mekânı haline getirir mi? Bu soru şu şekilde de sorulabilir: Dünyada birçok kent, üzerinde yükselen ulusal ya da o kente özgü tarihsel figürlerin heykelleri ile doludur ve bu özellik o kentleri hafıza mekânı haline getirir mi? Örneğin Türk ulus inşa sürecinde ve Türklerin kolektif hafızasında önemli bir yere sahip olan Mustafa Kemal Atatürk’ün bir şehir merkezindeki herhangi bir heykeli, o mekânı bir hafıza mekânı kılar mı? Pierre Nora, her ne kadar hafıza mekânları kavramının çerçevesini (ulusun ortak sembollerinin etrafına yerleştirilmesi koşulu ile olsun, yalnızca yapılı, fiziksel bir çevre anlamında bir kent mekânıyla sınırlamayışıyla olsun) çizmiş olsa da ona dair net tanımlar getirmekten uzak durmuştur. Burada Nora’nın kavramsal çerçevesine sadık kalmak koşulu ile *Mohács* (Mohaç), *Eger* (Eğri), *Szigetvár* (Sigetvar) ve Gelibolu Yarımadası örnekleri göz önüne alınarak hangi kentlerin ya da hangi mekânların kısacası hangi yapılı, fiziksel kent mekânlarının hafıza mekânları olarak kabul edilebileceğine dair kıstaslar konulabilir. Bu kıstaslar yoluyla hangi mekânların hafıza mekânı, hangilerinin ise yalnızca tarihsel bir mekân ya da bir kimlik mekânı olduğu ayırt edilebilir örneğin. Bu kıstaslar şu şekilde sıralanabilir:

1- Söz konusu mekânı içeren bir olayla ilgili ulusal kahramanlık destanları/tarihsel romanlar/epik şiirler yazılması. Diğer bir deyişle, o kent mekânı ile ilgili ulusal edebiyata damgasını vurmuş olan eserlerin varlığı.

³⁰⁰ Ezgi Mamus, Dilay Z. Karadöller, “Anıları Zihinde Canlandırma”, **Hayatı Hatırlamak**, der. Sami Gülgöz, Berivan Ece, Sezin Öner, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018), 185.

2- Mekânın, ulusun kolektif hafızasında kapladığı alanın diğer mekânlarla kıyaslayınca fark edilir bir şekilde daha fazla olması. Burada özellikle yapılı çevre/peyzaj ayırımına gidilmelidir. “Bir yerin doğal görüntüsü”³⁰¹ anlamında peyzaj, her ulus için ulusal sembolik bir değere sahip olsa da (örneğin Türkiye’nin iki boğaza sahip olması, Türk ulusal kimliği için ayırt edici olması örneğindeki gibi) burada ele alınan yapılı, fiziksel çevre olarak bir kent mekânıdır.

3- Mekânın bir ulusal hac yeri olması. Diğer bir deyişle aynı ülkenin farklı bölgelerinden insanların bu mekânı ulusal sembolik bir öneme sahip olduğu için, mensubu oldukları ulusu kutsamak amacıyla ziyaret etmesi.

4- Mekânın üzerine sonradan, o mekânın ulusal sembolik anlamını çağrıştıran anıtlar/heykeller dikerek ya da önceden yapılmış tarihi, mimari eserleri ulusal anlatıya dâhil etmek üzere koruyarak oluşturulan sembolik yatırımların varlığı.

Bu dört kıstas, Macaristan’daki Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânları ve Gelibolu Yarımadası göz önüne alındığında hepsini ortak kesen özellikler olarak belirir. Diğer bir deyişle bu dört kıstasın dördü de burada adları geçen mekânlar söz konusu olduğunda geçerlidir.

Yukarıda maddelenen kıstaslara benzer kıstaslardan hareketle midir bilinmez ancak, 2013 Mayıs’ında kurulan *Nemzeti Öröskég Intézete (Macaristan Milli Miras Enstitüsü - Hungary’s National Heritage Institute)* adlı resmi kurum Macaristan’ın ulusal ve tarihsel anıtlarını/mekânlarını (birbirlerinden ayrı olarak) 2016 yılında derlemiş ve *Written in Spaces* adlı bir kitap halinde basmıştır. Enstitünün Başkanı Dr. Katalin Fogarasi, kaleme aldığı kısa giriş yazısında kitabın, Macaristan’ın ulusal ve kültürel miraslarının okuyucuda merak uyandırması ve bu anıtsal mekânların ziyaret edilmesine yönelik teşvik niyetiyle yayınlandığını belirtir. Fogarasi’ye göre “bir ulus, ancak üyeleri aynı ulusa aitlik deneyimleri yaşarsa, hayali bir topluluktan gerçek bir topluluk haline dönüşebilir” ve bu aynı ulusa ait ortak deneyimler edinebilmek için, topluluğun geçmişindeki önemli olayların gerçekleştiği sembolik anlamlar yüklenen mekânlara ihtiyaç duyulur. Bu mekânlar öyle yerlerdir ki, içlerinde onur, kahramanlık veya ulusal trajediler barındırırlar. İşte asıl görev de ulusun kenetlenilmesi adına bu mekânların gelecek nesillere aktarılması ve onlar

³⁰¹ “Peyzaj”, Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c600858ee7179.98263100 [10.02.2019].

tarafından ziyaret edilir hale getirilmesi gerekir. Zira Fogarasi'ye göre böylesi mekânlar, ulusal kimliğin şekillenmesinde, anımsama mekânları olarak vazgeçilmez role sahiptirler.³⁰² Yine giriş yazısında Enstitü'nün önceliklerinden bir tanesinin bu kitapta listelenen Macaristan'daki 17 ulusal anıt ile 48 tarihsel anıtın teşvik edilmesi ve gerek ulusal çapta gerekse uluslararası mecrada bilinirliğini artırmak olduğu belirtilir. Bu kitap ise bu önceliğe hizmet etmektedir. Enstitü, bu albüm-kitapta ulusal ve tarihsel anıtları, içinde bulundukları mekânla ilgili tarihsel bilgiler ışığında fotoğraflarla tanıtır ve bu mekânların “neden ve nasıl ulusal ve tarihsel anıtlar haline geldiklerini göstermeyi” amaçlar.³⁰³ Kitap, ulusal anıtlar ve tarihsel anıtlar arasında temel olarak bir ayrıma gider. Ulusun devamlılığında çok önemli bir role sahip olduğu düşünülen olayların cereyan ettiği mekânlarda bulunan anıtlar ulusal anıtlar olarak değerlendirilirken, diğer anıtsal mekânlar ise bir hikâyesi olsa da ulusal anlatıda tali kalan, daha çok kültürel etkileriyle öne çıkan tarihsel anıtlar olarak değerlendirilir. 17 ulusal anıtta öne çıkan temalar ulusun tarihsel anlatısı göz önüne alındığında 4 başlıkta toplanabilir. İlki, Macarların şimdiki yurtlarına gelişlerini temsil eden veya Macar Krallığı'ndan kalma ya da o dönemi simgeleyen anıtlar, kaleler; ikincisi, bu tezin de konusunu oluşturan, Osmanlı/Türkler ile savaşlarda sembolleşen kaleler ve anıtsal mekânlar, yani Mohaç, Eğri ve Sigetvar; üçüncüsü 1848-1849'da Habsburglara karşı ulusal bağımsızlık mücadelesi esnasında sembolleşen mekânlar, anıtlar; dördüncüsü ise komünist dönemden kalma, 1956 ayaklanmasını simgeleyen anıtsal mekânlardır. Kitapta yer verilen 17 ulusal anıtın 3'ü doğrudan Osmanlı/Türklerle ilgilidir.³⁰⁴ Ancak söz konusu ulusal anıtlarda Osmanlı/Türk etkisi bununla sınırlı değildir. Örneğin, Buda Kalesi'nden Esztergom'a, Pannonhalma'dan Székesfehérvár'deki kilise harabelerine kadar 5 farklı ulusal anıtta daha Osmanlı/Türklerin izlerine rastlanır. Zira adı geçen anıtsal mekânlar, Osmanlı/Türk işgali esnasında ya zarar görmüşler ya da Osmanlılar tarafından içlerine/yerlerine inşa edilen camilerle değişime uğramışlardır.³⁰⁵

Eserin, bu çalışmanın konusu bakımından en temel tespiti ise, Macarların erken modern dönemdeki Osmanlı/Türklerle olan savaşları akıllarına getirdiklerinde, hafızalarında Mohaç, Eğri ve Sigetvar olmak üzere üç mekânın canlandığını

³⁰² Ákos András Kovács, ve diğ., **Written In Spaces: National and Historic Memorials In Hungary**, ed. Gábor Papp, çev. Nicholas Bodóczy, (Budapest: National Heritage Institute, 2016), 7.

³⁰³ *age*, 7.

³⁰⁴ *age*, 24-31, 48-55, 80-87.

³⁰⁵ *age*, 8, 11, 35, 120, 125, 136.

belirtmesidir.³⁰⁶ Bunun nedeninin, yazınsal (edebi) gelenek, unutturulmamak üzere ebedileştirilen mekân kültü ve çeşitli güzel sanatlar eserleri (ressamların tabloları vb.) olduğunu ekleyen bu resmi esere göre Mohaç trajik bir yenilgiyle, Sigetvar kendini kahramanca feda etmeyle, Eğri ise “yabancı işgalcilere” karşı başarılı direnişle eş anlama gelen anıtsal mekânlar haline gelmişlerdir.³⁰⁷

4.1. Mohács (Mohaç)

Mohaç kenti Macaristan’ın güney sınırının bitişiğinde, Tuna nehrinin üzerinde yer alan bir kenttir. Géza Dávid’e göre şehrin adı tarihi kaynaklarda ilk defa 1093 yılında geçer ve Mohaç 1408’e kadar köy statüsündedir. Bu tarihten sonra şehir statüsü elde eden Mohaç, 1526’da Osmanlı ordusu tarafından fethedilmiş ve 1686 yılına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu tarafından Macaristan’ın meşru kralı olarak tanınan János Szapolyai’nin padişahın elini öpmeye bu kente davet edildiği rivayet edilir.³⁰⁸ Kentin bugünkü nüfusu 19-20 bin civarındadır.³⁰⁹ Bu hayli küçük kent, Macar kolektif hafızasında küçüklüğüyle ters orantılı şekilde önemli bir yere sahip olup, üzerinde 160 yıllık Osmanlı hâkimiyeti döneminden ayakta kalan hiçbir eser barındırmamasına karşılık, sonradan inşa edilen anıtlarla yaratılan bir anıtsal mekân olarak Osmanlı/Türk karşıtı bir hafıza mekânını temsil eder. Ancak kentin merkezinden ziyade hafıza mekânı olarak değerlendirilecek yer, 1526’daki savaş alanı üzerinde sonradan inşa edilen *Mohácsi Nemzeti Emlékhely* (Mohaç Milli Anma Yeri)’dir (bkz. Resim 1). Anıt/park kent merkezinin yaklaşık 4-5 kilometre güneyinde bulunan Sátorhely beldesinin yakınındadır.³¹⁰ Yine de anıt/parkın varlığı dışında kent merkezinde de çeşitli heykel ve anıtlar ile Mohaç Meydan Muharebesi’nin anısı taze tutulmaya çalışılır.

4.1.1. Mohaç Milli Anma Yeri (Mohaç Milli Hatıra Parkı)

Written in Spaces adlı esere göre, Osmanlı/Türklerle savaşlar göz önüne alındığında, 18.yüzyılın sonlarına kadar Türklere kaybedilen savaşlardan herhangi

³⁰⁶ age, 24.

³⁰⁷ age, 24.

³⁰⁸ Géza Dávid, “Mohaç” *İslam Ansiklopedisi*, c. 30 (İstanbul: Diyanet Yayınları, 2005): 231-232, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mohac> [11.02.2019].

³⁰⁹ Kálmán Nagy, Erika Hancz, Tamás Schnell, *Mohaç Hatıra Kitabı*, (İstanbul: Beykoz Belediyesi, 2018), 10.

³¹⁰ Erika Hancz, Kálmán Nagy, *Osmanlı Döneminde Mohaç*, çev. Erika Hancz, (Macaristan: Szülöföld Könyvkiadó, 2016), 23.

biri olarak anılan Mohaç Meydan Muharebesi, 18. ve 19.yüzyıllarda ulus inşa sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak anılıp ulusal bilinçte git gide güçlenen bir konuma yükselmiş ve Károly Kisfaludy'nin 1825 tarihli *Mohács (Bizim büyük ulusal varlığımızın mezarı, Mohaç!)* şiirinden sonra hafızalarda ulusun gerilemesinin başlangıcı olarak yer etmiştir. Diğer bir deyişle Mohaç motifi, 18. ve 19.yüzyıllarda Macar ulus inşa sürecinde keşfedilmiş ve tarihsel anlatının önemli bir uğrak noktası olarak öne çıkarılmıştır.³¹¹

Resim 1: Mohaç Milli Anma Yeri (*Mohácsi Nemzeti Emlékhely*)

Ákos András Kovács, ve diğ., **Written In Spaces: National and Historic Memorials In Hungary**, ed. Gábor Papp, çev. Nicholas Bodóczy, (Budapest: National Heritage Institute, 2016), 81.

Hatta edebiyat tarihçisi Attila Debreczeni'ye göre Mohaç, ulus için tarihsel anlatının başladığı yeri ve zamanı niteler.³¹² 1950'ler ile 1960'larda ise Mohaç civarında 20-40 yaşları arasında 800-1000 güçlü erkek bedeni barındıran toplu mezarlar keşfedilir³¹³ ve bu gelişmeden sonra Mohaç'a yönelik tarihsel ve akademik ilgi 20.yüzyılda da artarak devam eder. Toplu mezarların keşfedildiği yerin aynı zamanda Mohaç Meydan Muharebesi'nde Macar Krallığı ordusunun ordugâh kurduğu yer olduğu

³¹¹ Kovács ve diğ., **age**, 86.

³¹² **age**, 86.

³¹³ Nagy ve diğ., **age**, 47.

tespit edilmiştir.³¹⁴ Keşfedilen toplu mezarları ve ordugâhı kapsayan alana 29 Ağustos 1976 tarihinde, yani Mohaç Savaşı'nın 450. yıldönümünde, Mohaç Milli Anma Yeri inşa edilmiştir.³¹⁵ Anıtsal alan, çok sayıda sanatçının işbirliğiyle Mohaç Meydan Muharebesi'nin çok farklı boyutlarını en sade şekilde özetleyen, savaşın “taşla, bronzla, camla, betonla, canlı ve cansız ağaçlarla canlandırılmış bir hatırası”³¹⁶ olan bir anıtsal grup ortaya çıkarmıştır (bkz. Resim 2).

Resim 2: Mohaç Milli Anma Yeri'ndeki tahtadan anıtlar

Ákos András Kovács, ve diğ., **Written In Spaces: National and Historic Memorials In Hungary**, ed. Gábor Papp, çev. Nicholas Bodóczy, (Budapest: National Heritage Institute, 2016), 84.

Örneğin, Gyula Illyés'in eseri üçe bölünmüş gül şeklinde heykelden fiskeye (bkz. Resim 3), Mohaç Savaşı'yla üçe bölünen ülkeyi sembolize ederken, çeşitli sanatçıların tahtadan, canlı ve cansız ağaçtan oydukları yetişkin insan boyunda toprağa dikili anıtlar, savaşta hayatlarını kaybeden Macar Krallığı ordusundaki askerlerin mezar taşları görünümünde olup bir toplu mezarlığı imlerler.³¹⁷ Anma yerinin girişinde, József Pölöskei tarafından demir ve taştan yapılan ve Hades'in Kapısı (*Gate of Hades*) adıyla anılan heybetli bir kapı anıtsal mekânı ziyaret edenleri karşılar (bkz. Resim 4). Bu eser, insanda birazdan ölümler diyarına ya da bir mezarlığa (ulusun mezarlığına) girecekmiş hissi yaratmak üzere tasarlanmıştır. Zira Hades,

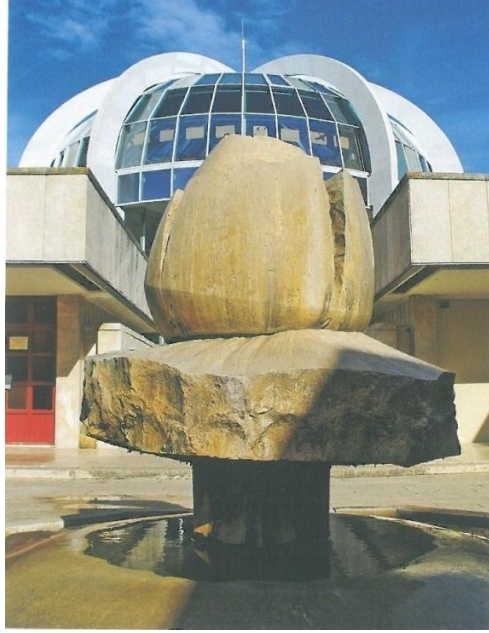
³¹⁴ Hancz, Nagy, **age**, 23

³¹⁵ Kovács ve diğ., **age**, 86-87.

³¹⁶ Hancz, Nagy, **age**, 23

³¹⁷ Nagy vd. **age**, 48.

Yunan mitolojisinde yeraltı, yani ölülerin tanrısıdır. Böylece bu kapıdan girenler sanki ölüleri ziyaret ediyormuş hissine kapılırlar. Aslında bu anıt ile verilmek istenen mesaj da “ulusun mezarına” girildiği hissidir.³¹⁸

Resim 3: Mohaç Milli Anma Yeri’nde bulunan üçe bölünmüş gül heykeli

Erika Hancz, Kálmán Nagy, **Osmanlı Döneminde Mohaç**, çev. Erika Hancz, (Macaristan: Szülöföld Könyvkiadó, 2016), 30.

Hades’in Kapısı adlı anıtın hemen arkasında bulunan, György Vadász tarafından tasarlanan ve 2011 yılında anıtsal alana ilave edilen bina (bkz. Resim 4) ise bir kutsal taş biçiminde olup³¹⁹ milli anma mekânının içerdiği anlamı Hristiyanlık vurgusu ile genişleterek, zenginleştirmiştir. Anıtsal mekâna yapılan bu ek, *Written In Spaces* adlı resmi yayına göre Mohaç’ın bir anma mekânı (hafıza mekânı) olarak 21.yüzyılda da büyük ilgi görmesine yorulur. *Mohaç Hatıra Kitabı* adlı eserin yazarlarına göre ise bu binanın “Macar halkı için gerçek önemi ise Macar halkının yaşam mücadelesi ve hayatta kalma gücünü sembolize etmesidir.”³²⁰

Mohaç Milli Anma Yeri’nin barındırdığı (tarihçi Türkolog Géza Dávid’in “biraz melankolik” bulduğu)³²¹ bu anıtlar, görsellikleri ile mekânı deneyimleyenlerin algılarını belli bir yere kanalize etmeye çalışır. Anma ve yas tutma mesajları yayan anıtlar eşliğinde mekânı deneyimleyenler, bir ulusun tarihsel anlatısının belirli bir

³¹⁸ age, 87.

³¹⁹ age, 87.

³²⁰ Nagy vd. age, 48.

³²¹ Dávid, “Mohaç”, 231-232.

yorumuna maruz kalırlar ve bu yorumun da genelde en tarafsız şekilde verildiğine ikna olmaları beklenir. Hafıza mekânlarının gücü de buradan gelir. Tarihsel olayların tarafsız bir yorumunu veriyormuş ve salt bilimsel gerçekleri içeriyormuş gibi görünmeleri, onlara ideolojiler üstü bir konum kazandırır. Oysa yukarıda bahsedildiği gibi her bir söylem üretimi, bir hakikat rejimi kurmaktır. Kendi doğru ve yanlışlarını üreten hakikat rejimleri ise toplumları belirli bir şekilde hatırlamaya teşvik ederlerken bunun dışındaki tarih okumalarını görünmez hale getirerek kendi anlatılarını toplumların gerçekleri olarak sunarlar. Fakat aslında sundukları anlatı, tarihin en başından beri var oldukları varsayılan ulusların birbirleriyle mücadeleleriyle şekillenen bir fenomen olduğu iddiasından başka bir şey değildir. Bu kabul de örneğin, ‘Osmanlılara karşı savaşmak yerine kendi asilzadelerine karşı savaş açan’ György Dózsa önderliğindeki yoksul köylülerin mücadelelerine karşı kördür. Buna benzer bir yorum, her ne kadar resmi bir kurum olsa da Hungary’s National Heritage Institute tarafından basılan eserde de dile getirilir. Esere göre, Mohaç Meydan Muharebesi’nin sonucunun o zamanlar toplumda üst sınıfları oluşturan soylular ve ruhbanların dışında kalan avam için bir trajedi olup olmadığı tartışmalı bir meseledir.³²²

Resim 4: Mohaç Milli Anma Yeri’nin giriş kapısı ve taç şeklindeki bina

Ákos András Kovács, ve diğ., **Written In Spaces: National and Historic Memorials In Hungary**, ed. Gábor Papp, çev. Nicholas Bodóczy, (Budapest: National Heritage Institute, 2016), 87.

³²² Kovács ve diğ., **age**, 87.

4.1.2. Mohaç Kent Merkezi'ndeki Anıtlar

Mohaç Milli Hatıra Parkı'nın yanı sıra Mohaç kent merkezinde de savaşı hatırlatan pek çok heykele ve anıta rastlamak mümkün. Bunlardan biri Mohaç Meydan Muharebesi'nde hayatını kaybeden Macar Kralı II. Lajos'un heykelidir (bkz. Resim 5). Bu heykel *Osmanlı Döneminde Mohaç* adlı eserde şu şekilde geçer:

“Mohaç'ta bir sürü anı mahalli, anı heykeli ve sembolik binalar muharebenin hatırasını simgelemekle beraber, bizi anmaya teşvik etmektedir. İkinci Lajos kralımızın Csele Irmağı yanında duran anıtı sık sık ziyaret edilen mahaldir. Bu anıt, 1848 yılındaki özgürlük savaşımıza katılan subay Soma Turcsányi tarafından dikildi ve sonra milletin bağışlarıyla kamu yararına 1897 yılında yenilendi. Bugünkü yenilenmiş aslanlı obelisk, Károly Siratko'nun eseridir. Yola bakan tarafta ise György Kiss'in bronz kabartması bulunmaktadır. Konusu, savaş mahalinden muhafaza edilen Kral Lajos'un attan Csele deresine düşmesidir.”³²³

Anıtın üzerinde ise şöyle bir metin vardır:

“Buradaki anıt sadece yas değildir,
Taş aslan Lajos'u koruyuverir.
Burada boğulmuş ‘Çocuk kralımız’ı’,
Ordusu tozun içinde düştü gitti
Anlaşmazlık bitti ve Türk kuvveti üstün geldi.
Mohaç meydanı bir yas mezarlığına dönüştü.
Devlet esir oldu, öldür kralı
Csele Irmağı'nın seli şans bırakmadı.
Bu olay bir işarettir ve hiç unutmayın!
Anlaşmazlık var ise başarı da olamaz.”³²⁴

Resim 5: Macar Kralı II. Lajos'un Mohaç'taki heykeli (1)

Erika Hancz, Kálmán Nagy, *Osmanlı Döneminde Mohaç*, çev. Erika Hancz, (Macaristan: Szülöföld Könyvkiadó, 2016), 37.

³²³ Hancz, Nagy, *age*, 39.

³²⁴ Nagy ve diğ. *age*, 38.

Mohaç'ta, Csele Irmağı'nın yanındaki anıtın dışında II. Lajos'u gösteren bir başka heykel ise, şehir merkezindeki adak kilisesinin sol tarafında bulunan, heykeltıraş Imre Varga tarafından kralın 500. doğum günü için 2006 yılında yapılmıştır (bkz. Resim 6). Heybetli bir haç heykelinin yanında yer alan kral, *Mohaç Hatıra Kitabı* adlı eserde şu şekilde tasvir edilir:

“Kasılmış ve öldüğü zamanki yüz ifadesine sahip olan zırhlı kral, tek başına durmakta, anarşi durumundaki ülkenin sorumluluğunu ve sorunlarını tek başına taşımaktadır. Kral bu haliyle özgürlüğünü kaybeden Macar devletini simgelemektedir.”³²⁵

Resim 6: Macar Kralı II. Lajos'un Mohaç'taki heykeli (2)

Erika Hancz, Kálmán Nagy, *Osmanlı Döneminde Mohaç*, çev. Erika Hancz, (Macaristan: Szülöföld Könyvkiadó, 2016), 45.

Mohaç Meydan Muharebesi'nde hayatını kaybeden dini önderlerin sembolik mezarlarını da içeren bu alan anı mahalli olarak planlanmıştır.³²⁶ Heykelin yanında ise şu dizelere rastlanır:

“Kilise dibindeki metal şövalye,
Güzel atını nerede bıraktın?
Gururlu ordun nereye gitti, nereye?
Haber doğru mu –hepsi düştü mü gitti mi cennete?

³²⁵ age, 44.

³²⁶ Hancz, Nagy, age, 39.

Daha soracaktım ama cevap bulamıyorum
Tek başına yalnız duruyorsun

İsa'nın yüzü gibi acılı heykelin.
Üzerinde çok yenilgi ve ağrı var.
Gözün kapalı, yüzün solgun,
Uykusuz ve yorgunsun.

Kafasında taç –dikenden değil,
Fakat Mesih gibi,
Kendisi de KURBAN idi.
Acı çeken insan! –Kral iyi olsa da,
Yaşamıştı kendisi gibi iyi olmayan bir çağda

Zayıflayan devlet, az teselli,
Bol dost, arkadaş, ama az samimi.
Kibir beyler arasında zayıf eli var,
Baktığı her yerde sadece acılar.

Harap olmuş kaleler ve yitirilen bütçe
Partilerin yaptığı daimi iç savaş.
Sınırdaki Türk büyük tehlike,
Yardım gelmez, şans yok böylece.

Ama bunlara rağmen: önde gider
Önder olarak savaşa katılır.
Fakat düşman gücüne yenili,
Mohaç sahrası olur onun mezarı.

Küçük ordusu telef oldu meydanda,
Kendisi hayatını kaybetti suda.
Csele suyu tarafından gömüldü.
Ruhu şimdiye kadar görüldü.”³²⁷

Mohaç Meydan Muharebesi'nde kralın başına gelenleri anlatan şiir aslında savaştan önceki durumu tasvir ederek yenilginin nedenlerini aktarmak ister gibidir. Mohaç kent merkezindeki anıtlarda göze çarpan anlatı, genelde, Mohaç Meydan Muharebesi öncesinde Krallık soylularının iç çekişmesiyle bölünen siyasi birliğin savaş meydanına da yansıdığı ve diğer Avrupalı Hristiyan güçlerin Osmanlı/Türkler karşısında Macar Krallığı'na yardım kuvvetleri yollamadıkları yönündedir.

³²⁷ age, 44-45.

4.2. Eger (Eğri)

Eğri, Macaristan'ın kuzeyinde yer alan ve ülkenin kuzey bölgesinin en büyük şehirlerinden olup nüfusu 56 bin civarındadır.³²⁸ Yaklaşık 1000 yılından itibaren psikoposluk merkezi haline gelişinden ötürü yerleşime ve genişlemeye başlayan kent, 1241-1242 yıllarında Moğol istilasından etkilenerek yıkıma uğramıştır.³²⁹ Şehir, Macar Krallığı topraklarının üçe bölünmesinden sonra, taht üzerinde hak iddia eden I. Ferdinand ve János Szapolyai kuvvetleri arasında birçok kez el değiştirmiş, en son Ferdinand taraftarı kuvvetlerin elindeyken 1552'de Osmanlı ordularına karşı başarılı bir savunma sergilese de 1596'da Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir.³³⁰ Şehir bu tarihten 1687'ye kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmış ve Mohaç'ın aksine, Osmanlı Macaristan'ında önemli bir kent merkezi olarak muamele görmüştür. Çünkü şehir, coğrafi konumu nedeniyle, hem potansiyel yeni fetih hedefi haline gelen Macar Krallığı'ndan arta kalan kuzey topraklarına açılan bir kapı, hem de bu topraklarla Erdel Prenslığı'nin birleşmesini önleyen bir Osmanlı kalesi olarak işlev görmüştür.³³¹ Kent, Habsburglar tarafından 1687'de ele geçirildiğinde, kentte “sadece cami olarak biri harap on mabed” tespit edilmiştir.³³² Osmanlı döneminden günümüze kadar gelebilen tek eser ise Kethüda Camii'nin minaresidir. Buradaki inceleme alanını, Osmanlı/Türklerle ilgili özellikle imaj destekli imgelerin damgasını vurduğu Eğri'nin kent merkezinde yer alan meydanlar, heykeller, tarihi ve mimari eserler ile Eğri Kalesi'nin kendisi oluşturacaktır.

4.2.1. Eğri Kalesi

11.yüzyılın sonunda şimdiki kalenin olduğu yerde kurulan psikoposluk katedrali, Moğol istilasından sonra korunma amaçlı taştan duvarlar ile çevrilmiştir.³³³ 15.yüzyıla kadar ciddi bir tehditle karşılaşmayan katedral ve şehir, 1442'de yeniden tahrip edilir.³³⁴ Ancak bu tarihteki karışıklıklar esnasında katedrale zarar gelmesin diye çevresine kale inşa edilir ve bugünkü Eğri Kalesi'nin ana hatları işte o tarihten

³²⁸ “Magyarország Helységnevtára 2012”, <http://www.ksh.hu/apps/!cp.hnt2.telep?nn=20491> [17.02.2019].

³²⁹ Dávid, “Eğri”, 489-491.

³³⁰ agm, [17.02.2019].

³³¹ Kovács ve diğ., age, 26-27.

³³² Dávid, “Eğri”, 489-491.

³³³ Kovács ve diğ., age, 24-26.

³³⁴ Dávid, “Eğri”, 489-491.

itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır.³³⁵ 16.yüzyılda Osmanlı/Türk tehdidi yükselmeye başladığında ana hatları daha önceden ortaya çıkan kale, modernizasyon çalışmalarıyla tahkim edilerek kale duvarlarına yenileri eklenmiş ve katedral ile şehir iç kale ve dış kale olmak üzere iki kaleli bir savunma sistemiyle korunmaya başlanmıştır.³³⁶ Kale 1596'da Osmanlı kuvvetlerince ele geçirilirken büyük çapta hasar görmüş ve yerine Osmanlılar tarafından daha büyük ve daha güçlü yeni bir kale inşa edilmiştir.³³⁷ Ancak bu yeni kalenin önemli bir bölümü, 1687'deki Habsburg kuşatmasında yıkılmış olup, kale günümüze kadar ulaşan görünümüne bu tarihten sonra kavuşmuştur.³³⁸

Eğri Kalesi (bkz. Resim 7), yalnızca varlığıyla bir hafıza mekânı iken onun ulusal tarihteki anlamını pekiştirecek sembolik yatırımlar da söz konusudur.

Resim 7: Eğri Kalesi (*Egri vár*)

Ákos András Kovács, ve diğ., **Written In Spaces: National and Historic Memorials In Hungary**, ed. Gábor Papp, çev. Nicholas Bodóczy, (Budapest: National Heritage Institute, 2016), 30.

Kaledeki bir burca 1552'deki Eğri Kuşatması'nda Macar kolektif hafızasında yer edinen kale kumandanı István Dobó'nun adı verilirken, onun 500. doğum yılında burca bir de onun anısına yazılı bir levha konmuştur. Kalenin sembolik anlamı

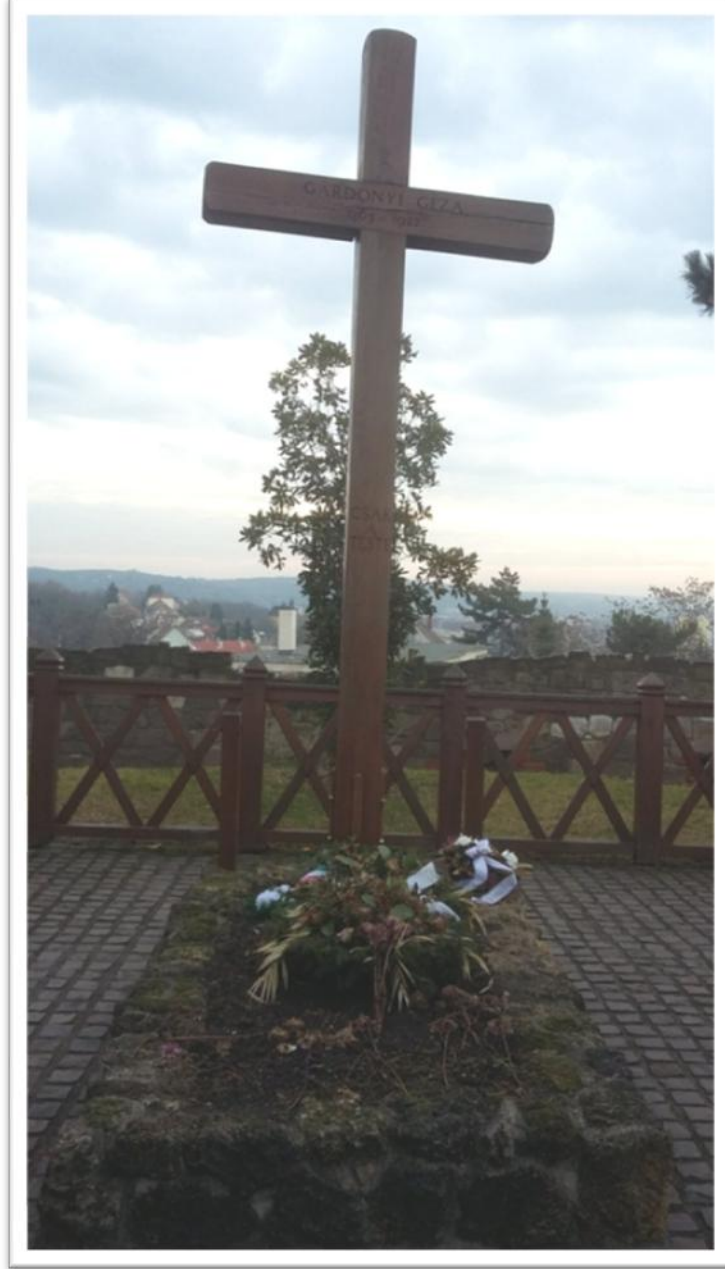
³³⁵ Kovács ve diğ. **age**, 26.

³³⁶ **age**, 26.

³³⁷ "Visit Eger", <https://visiteger.com/en/useful/history/history-of-the-castle-of-eger> [17.02.2019].

³³⁸ Kovács ve diğ., **age**, 31.

bununla da bitmez. Kalenin diğeri bir burcuna da, Eğri Kuşatması'nın kuşaklarca bilinmesini ve efsaneleştirilmesini sağlayan *Eğri'nin Yıldızları* adlı romanın yazarı Géza Gárdonyi'nin cansız bedeni gömülmüş ve adına, üzerinde “csak a teste (yalnızca bedeni)” yazan mütevazı bir anıt mezar inşa edilmiştir.³³⁹ Anıt, ahşaptan haç şeklinde olup üzerinde Gárdonyi'nin doğum ve ölüm yılları bulunur (bkz. Resim 8). Bu iki anıt da ziyaretçilerin bir hayli ilgisini çekmektedir.

Resim 8: Géza Gárdonyi'nin Eğri Kalesi'ndeki mütevazı mezarı

Yazarın arşivi

³³⁹ Fodor, Császtvay, age, 17.

4.2.2. István Dobó Meydanı (*Dobó István Tér*)

Eğri kentindeki en büyük ve en merkezi meydana adını veren István Dobó, kent merkezine damgasını vurmuştur. Meydanda 18.yüzyılda barok tarzında inşa edilmiş heybetli görüntüsüyle Minorite Kilisesi yer alsa da meydana ruhunu veren István Dobó kültüdür denilebilir. István Dobó, kentte yalnızca kaledeki burçla temsil edilmez. Zira kendi adını taşıyan meydanın ortasında üzerinde “Dobó István” yazılı yaklaşık 7-8 metre yüksekliğinde bir anıt/heykeli de bulunur (bkz. Resim 9). Alajos Stróbl tarafından yapılan anıt, 1907 yılında meydana dikilmiştir.³⁴⁰ Anıtın, Eğri Yıldızları adlı roman yayınlandıktan 6 sene sonra meydana dikildiği dikkatlerden kaçmamalıdır.

Resim 9: Eğri kent merkezinde yer alan István Dobó anıtı

Yazarın arşivi

Anıt heykel biraz daha yakından incelenecek olursa, üç insan figürü göze çarpar. Merkezdeki figür, düşmana karşı kılıcını çekmiş olan Eğri Kalesi komutanı István Dobó’dan başkası değildir. Dobó’nun sağ arkasındaki erkek figür Osmanlı/Türklerle karşı mücadele eden bir savaşçıyı, sol arkasındaki, iki eliyle başının üstüne kaldırdığı kocaman bir taşı aşağılarda bir yere fırlatacakmış gibi duran

³⁴⁰ “Eger History”, <http://www.eger.hu/en/tourism/sights-257/c/dobo-square> [17.02.2019].

kadın figürü ise 1552’de kaleye tırmanmaya çalışan Osmanlı askerlerini engellemeye uğraşan Eğrili kadınları temsil eder. Savaşan bir kadın figürü barındırması yönünden, kendisiyle aynı kategoride değerlendirilebilecek savaş anıtlarından ve/veya savaş kahramanlarına adanan heykellerden farklı bir özellik sergileyen³⁴¹ István Dobó heykeli ulusal ve edebi anlatıya uygun olarak kadınların da bu karşı koyuşta rollerinin olduğunu vurgular niteliktedir.

Eğri’de, savaşın anıtsallaştırıldığı bir meydan daha göze çarpar. Bu meydanın adı *Végyári Vitézek Tere*, yani “Sınır Kalesi Savaşçıları Meydanı”, István Dobó meydanının hemen yanında yer alır ve bir de adıyla özdeşleşen bir heykele ev sahipliği yapar (bkz. Resim 10).

Resim 10: Sınır Kalesi Savaşçıları Anıtı

Yazarın arşivi

Heykelde üç atlı insan figürü göze çarpar. Heykel, 1552’deki savaştan bir kareyi ölümsüzleştirmek istemiştir. Bu karede bir atlı asker, taktığı kasketiyle ve atının gücüyle (ki bu atın şahlanmasından anlaşılmaktadır), kavuk takmış ve atları korkulu, acılı bir ifadeye bürünmüş diğer iki atlıdan ayırt edilir. Atlılardan ilki Osmanlı/Türk askerlerinin üzerine yürüyen Macar kale savaşçısını simgeler iken, diğerleri kendilerinden sayıca çok daha az olan Macar Krallığı askerleri karşısında “aciz duruma düşen” Osmanlı/Türk askerlerini niteler. Zsigmond Kisfaludy Stróbl

³⁴¹ Ulus inşa süreçlerindeki heykel ve anıtların, büyük bir çoğunlukla erkeklerin figürlerini barındırması, ulusun genelde kurucu “babalarına” yapılan vurgu ve ulus inşa süreçlerinin ne kadar erkek merkezli olduğuna dair tartışma için bkz. Nuala Johnson, “Cast in Stone: Monuments, Geography and Nationalism”, *Environment and Planning D: Society and Space* 1995, s. 13, (1995): 51-65.

tarafından yapılan bu heykel, 1968 yılında István Dobó Meydanı'na konulduktan sonra 2015'teki meydan yenileme çalışmaları esnasında komşu meydana (şimdiki yerine) konulur ve bu meydana ismini verir.³⁴²

Anıtsallaştırma ya da bir figürün heykelini dikme edimi Antik Roma ve Antik Yunan'dan beri uygulana gelen bir edimdir. Önemli bir kişiyi ya da önemli bir olayı ölümsüzlüğe kavuşturmak, unutturmamak amacıyla başvurulmuş heykelleştirme/anıtsallaştırma eylemi, 19.yüzyılda ilk zamanlardan farklı bir amaç için kullanılsa da, sembolik anlamı değişmeyen bir edim olagelmıştır. Antik Roma ve Antik Yunan'da bir zaferi kutlamak ya da bir imparatorun tebaasına korku salması amacıyla dikilen heykeller/anıtlar, özellikle 19.yüzyıldan itibaren kitlelerin ulusal bilinç ile tanışması ve milli bilincin uyandırılması adına dikilir olmuşlardır.³⁴³ Bu anlamda özellikle 19. ve 20.yüzyıllarda siyasi elitler tarafından sokaklar, parklar ve özellikle meydanlara dikilen anıtların ve heykellerin, Hobsbawm ve Renger'in çerçevesini çizdikleri "icat edilmiş gelenekler" kavramı düşünüldüğünde ulusun sürekliliğine paralel bir şekilde, geçmiş zamanla şimdiki zamanın bir sürekliliğinin tahayyül edilmesinde işlevsel oldukları belirtilebilir. Heykelleştirilen figür, yani geçmişten seçilen bir idolün kamusal alanda sergilenmesi aracılığıyla siyasi elitler, halk kitlelerine yalnızca iyi bir vatandaş olmayı ya da erdemli bir davranış olduğu varsayılan vatan sevgisini öğütlemeyi, aynı zamanda ulusal bir anlatı –ki "her bir birey için hayatı anlaşılabilir kılan, ait olduğu grubun anlatısıdır"³⁴⁴– kurarlar. Kurulan ulusal anlatının ete kemiğe büründüğü yer ise sembolik yatırımlarla şekillenen ve kimliğini kazanan kent meydanları veya eskinin savaş alanlarıdır. Çoğunlukla önemli olayların veya kişilerin görsel imajları ile vücut bulan bu mekânlar Billig'in sallanmayan bayrak örneği hatırlanırsa millet'liğin sürekli hatırlatıcıları olarak görev üstlenirler, ulusu ve arkasında barındırdığı anlam dünyasını somuta dökerler.

4.2.3. Géza Gardonyi Heykeli ve Müzesi

Géza Gárdonyi, her ne kadar doğum yeri olmasa da Eğri Yıldızları adlı romanından sonra Eğri kenti ile özdeşleşmiş ve burada hayatına devam edip hayata

³⁴² "Eger Tourism Sights", <http://www.eger.hu/en/tourism/sights-257/c/dobo-square> [18.02.2019].

³⁴³ Lars Berggren, "Monuments in Making of Italy", **Myth and Memory in the Construction of Community**, ed Bo Strath, (Brussels: PIE, 2000), 171-174.

³⁴⁴ Karen E. Till, "Places of Memory", **A Companion to Political Geography**, ed, John Angnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal, (United Kingdom: Blackwell Publishing, 2003), 290-291.

bu kentte veda etmiştir. Eğri'nin, Macar ulusal tarih anlatısında kutsal mekânlardan biri olmasında kuşkusuz en büyük paya sahip olan yazar, öldükten sonra mekânın hafızasına, yaşadığı evin müzeye dönüştürülmesi ve Eğri sokaklarına heykelinin dikilmesiyle kazanmıştır. 2014 yılında Kutas László tarafından yapılan ve Géza Gárdonyi'yi iskemlesinde oturup pipo içerken gösteren heykel, István Dobó Meydanı ile Sınır Kalesi Savaşçıları Meydanı arasında bulunan küçük meydanda yer alır (bkz. Resim 11).

Resim 11: Eğri kent merkezinde yer alan Géza Gárdonyi heykeli

Yazarın arşivi

Meydan, heykelin buraya konulmasından sonra Géza Gárdonyi Meydanı (*Gárdonyi Géza Tér*) ismini almıştır. Bir diğer Géza Gárdonyi heykeli, Géza Gárdonyi

Müzesi'nin bahçesinde yer alırken kentte toplam 6 adet Géza Gárdonyi heykeli bulunur.³⁴⁵

4.2.4. Kethüda Camii Minaresi

Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun en kuzeydeki camii olan Kethüda Camii'nin minaresi Eğri kentindeki Osmanlı döneminden ayakta kalan tek mimari eserdir (bkz. Resim 12).

Resim 12: Eğri kent merkezinde yer alan Kethüda Camii Minaresi

Yazarın arşivi

Bu eser, Osmanlı/Türkler tarafından yeniden inşa edilen Eğri Kalesi'nin Habsburglar tarafından yıkıldığı düşünüldüğünde, kentte Osmanlı/Türk hakimiyetini hatırlatan tek eser olma özelliği taşır.³⁴⁶ Minare, özellikle İslam dinini simgeleyen bir eser olmasıyla da “Hıristiyan topraklarda” tam bir ötekinin temsilidir. Tabii ki bu ötekinin

³⁴⁵ “Visit Eger”, <https://visiteger.com/en/sights/squares/geza-gardonyi-square> [19.02.2019].

³⁴⁶ Ernő Foerk, **Macaristan'daki Tarihi Türk Eserleri**, çev. Kráus Zsófia, (Budapeşte: TİKA, 2016), 43.

temsili olan obje, Hristiyan medeniyeti tarafından hâkimiyet altına alınmış ve minarenin en tepesine işlenmiş bir haç işareti ile yüreklere su serpilmiştir. Kethüda Camii, 1841 yılında yıktırılır.³⁴⁷ *Macaristan'da Osmanlı Türk Mimarisi* adlı eserin yazarları Tamás K. Pintér ve Balázs Sudár'a göre Macaristan topraklarında bulunan Osmanlı eserlerine yönelik “geri alım savaşlarını (1683-1699) planlı yıkım süreci” takip etmemiştir; zira yazarlar iddialarını şöyle sürdürür: “Osmanlı’dan kalan yapılar için yeni işlevler arandı. Bunlar arasında kullanıma uygun olmayan yalnızca minarelerdi, çünkü çanları taşıyamıyorlardı, iklim koşulları ise yirmi otuz yıllık bir zaman diliminde –bakımsızlıktan dolayı- harap olmalarına yol açtı. Çökme tehlikesi baş gösterince de şehir sakinleri tarafından yıkıldılar.”³⁴⁸ İki yazar, bu iddialarına kanıt olarak da Macaristan’da ayakta kalan diğer camii ve minareleri örnek olarak gösterir. Gerçi Eğri kenti 1687’de “nihayet” Osmanlı/Türklerden arındırıldığında yerel halkın 400 öküzle bu minareyi yıkmak istediği şeklinde bir söylenti vardır ancak bu kanıtlanabilmiş bir olay değildir.³⁴⁹ Fakat József Molnár’ın bu konuda çizdiği tablo Pintér ve Sudár’ın iddialarının zıttı yönündedir.³⁵⁰ Yazarların kendi alanlarından, minareler için mimari açıdan öne sürdüğü işlevsizlik iddiasına karşılık Eğri’deki minarenin aslında bir dönemi hatırlatması bakımından imgebilimsel açıdan düşünüldüğünde gayet işlevli olduğu söylenebilir. Özellikle kent merkezinin adanmış olduğu sembolik anlam ve kent mekânına yapılan sembolik yatırımlarla beraber düşünüldüğünde minarenin işlevi, “ulusun ve Hristiyanlığın geçirdiği o zor günleri” hatırlatması bakımından eşsiz bir öneme sahiptir. Çünkü her şeyden önce, bu minare, yaşanan önemli olayları anmak ve ona belirli anlamlar yüklemek adına sonradan yapılmış bir eser değil, kentin geçirdiği değişim ve dönüşümün bir parçası olarak doğasında orada yer alan bir yapıdır. Minare en alt noktasından en üst noktasına kadar 40 metrelik bir uzunluğa sahiptir.³⁵¹ Macaristan’da, Osmanlı döneminden ayakta kalabilmiş dört farklı minareden (bazı kaynaklara göre üç) “en şatafatlılarından” ve “en büyüklerinden” olan Kethüda Camii minaresi, “17.yüzyılın 1. üçte birinde” inşa edilmiştir.³⁵² Kent merkezinden minareye giden sokağın ismi *Mecset utca* yani “Camii Sokağı” olup sokağın üzerinde turistik ve otantik bir hava

³⁴⁷ József Molnár, *Macaristan’daki Türk Anıtları*, 2. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 13.

³⁴⁸ Tamás K. Pintér, Balázs Sudár, *Macaristan’da Osmanlı Türk Mimarisi*, çev. Tarık Demirkan (Budapeşte, Türkinfo Yayınları, 2014), 13.

³⁴⁹ “Visit Eger”, <https://visiteger.com/en/sights/turkish-memories/minaret-1> [20.02.2019].

³⁵⁰ Molnár, *age*, 3-6.

³⁵¹ Foerk, *age*, 43-44.

³⁵² Molnár, *age*, 13.

yaratmak adına bir zamanlar kentteki Osmanlı varlığını simgeleyen kumaştan yapılmış büyükçe bir çadır bulunur.

4.2.5. Eğri Kentindeki Diğer Anıtlar

Eğri, kent merkezinin barındırdığı Osmanlı/Türk savaşları temalı anıtlar, heykeller ve mimari miraslardan başka, ulusal tarih anlatısının diğer önemli olaylarına dikkat çeken anıtlara da sahiptir. Görece kent merkezinin daha dış bölgelerinde yer alan bu anıtlardan biri 1956'da komünist rejime karşı ayaklananlara adanmıştır. Bir yazılı levha biçiminde olan anıt, bir binanın duvarında yer almaktadır (bkz. Resim 13).

Resim 13: 1956 Ayaklanması'nda hayatını yitirenlere adanan anıt levha

Yazarın arşivi

Levha, Macaristan parlamentosunda alınan bir kararla ilki 2000 yılında olmak üzere her yılın 25 Şubat gününü Komünizmin Kurbanlarını Anma Günü³⁵³ sıfatıyla idrak etmesinden yalnızca bir ay sonra Mart 2000 tarihinde yerini almıştır.

³⁵³ "About Hungary", <http://abouthungary.hu/the-spokesmans-blog-zoltan-kovacs/the-victims-of-communism-shall-not-be-forgotten/> [22.02.2019].

Eğri’de kendine yer bulan anıtlardan bir diğeri ise Trianon Anıtı’dır (bkz. Resim 14). Trianon ile ilgili anıtlar, yukarıda bahsedildiği gibi Macar kolektif hafızasında önemli bir yere sahip olan 1920 Trianon Antlaşması’ndan sonra, Macar Krallığı’nın en geniş topraklarının kaybedilen bölümü ve anlaşma sonrası Macaristan’ının dışında kalan Macarlar ile ilgili yapılan anıtlardır.

Resim 14: Eğri kentindeki Trianon Anıtı

Yazarın arşivi

Farklı malzemelerden (taş, mermer, bronz vb.), farklı ebatlarda, farklı görünümelerde yapılmalarına rağmen Macaristan’daki Trianon anıtlarının tek bir içeriği vardır. Her anıt istisnasız, Ortaçağ Macar Krallığı’nın harita üzerinde bir insan beyninin şekline benzeyen, tarihte ulaştığı en geniş toprak sınırlarının içinde günümüz Macaristan’ının toprak sınırlarını gösteren imajı barındırır. Eğri’deki Trianon Anıtı, kent merkezinin biraz dışında yer alsa da, etrafı açık alandan oluşan bir park içinde bulunduğundan, kent merkezine gidenlerin gözünden kaçmayacak bir konumdadır. Anıt 2014 yılında yapılmıştır ve 5 parça dikili taştan oluşur. En büyüğü ve en ortada

yer alan dikili taşın üzerinde üç renkli Macaristan ulusal bayrağı, bir kartal heykeli, Macaristan'ın ulusal amblemi ve hemen yukarıda bahsedilen Macar Krallığı'nın eski sınırları içerisinde şimdiki Macaristan'ı gösteren mermerden bir harita bulunur. Ortadaki bu dikili taşı çevreleyen şekilsel olarak her biri bir örnek olan dört dikilitaş ise üzerlerinde, Romanya'ya bırakılan Erdel bölgesini simgeleyen *Kelet* (Doğu), günümüzdeki haliyle Slovakya'ya bırakılan *Felvidék* ile Ukrayna'ya bırakılan *Karpatalja* bölgesini simgeleyen *Észak* (Kuzey), Avusturya'ya bırakılan *Örvidék* bölgesini simgeleyen *Nyugat* (Batı) ve günümüzdeki haliyle Hırvatistan ve Sırbistan'a bırakılan *Délvidék* bölgesini simgeleyen *Dél* (Güney) yazılı levhalar barındırırlar.³⁵⁴

Karen E. Till, hafıza mekânlarını anlattığı çokça atıfta bulunan makalesinde (*Places of Memory*) hafıza mekânlarının işlevinin, ulus için önemli olan bir kişiyi ya da olayı anımsatmaktan ibaret olmadığını belirtir ve hafıza mekânlarının farklı ideolojilerin çakıştığı ya da çatıştığı bir alan olarak var olduğunu mekândaki farklı sembollere işlenmiş güç mücadelelerinin mevcudluğu üzerinden anlatır.³⁵⁵ Aslında bu yorum, Nora'nın ortaya attığı hafıza mekânları kavramını tam olarak karşılamasa da (zira, Nora hafıza mekânlarını ulusun ortak sembolleri etrafına yerleştirmişti) söz konusu mekânda ulusun içeriğinin farklı biçimlerde doldurulması anlamında mekânda yer verilen farklı sembollerin (örneğin seküler ve dini semboller) varlığı meselesinde doğru olabilir. Ancak bu yorum, Eğri örneğinde görüldüğü gibi, bir hafıza mekânında ulusun tarihsel anlatısının bütün önemli uğrak noktalarına yer verme çabasına doğru genişletilebilir. Eğri, aslında Macaristan'daki Osmanlı/Türk karşıtı bir hafıza mekânını temsil ederken, “komünist rejimin kurbanlarına adanan” bir anıtı barındırması ve 2014'ten beri bir Trianon Anıtı'na ev sahipliği yapmasıyla bir anda Macar ulusal tarih anlatısında öne çıkan/çıkarılmaya çalışılan olayların bir kolajı haline gelmektedir. Bu özelliğiyle de Eğri kentinin, Macar milliyetçiliğinin çeşitli yüzlerini barındırdığı belirtilebilir. Yurdun savunulmasını ululayan Eğri Kale

³⁵⁴ Macar milliyetçiliği için özel bir anlam ifade eden Trianon Antlaşması'nın ve ona adanan anıtların, günümüzde soğukkanlı bir şekilde değerlendirildiklerinde irredantist bir milliyetçilik yorumu barındırdıkları söylenmelidir. Yayılmacı milliyetçilik olarak adlandırılabilir irredantizm, politik yelpazede genellikle aşırı sağ ve faşist hareketlerle anılır. Macaristan'daki Trianon tartışması da irredantist öğeler içerir. Çünkü bu tarihsel ihtilafta mesele Macar milliyetçileri açısından yurtdışı Macarların akibetinin tartışılmasının yanında/ötesinde Macar Krallığı'nın eski topraklarına atıfta bulunularak anlamlandırıldığı için, açıkça ve ezici çoğunlukta Hırvatların, Sırpların ya da Slovakların yaşadıkları yerleri de Macarların hak iddia ettikleri topraklar olarak göstermesi sebebiyle daha baştan irredantist olarak adlandırılmaya mahkûmdur.

³⁵⁵ Till, *age*, 291-292.

Savunması'nda defansif bir milliyetçilikten, irredantist, yayılmacı bir Trianon Anıtı'na uzanan, bağlamdan kopuk anti-komünist anıtlarla taçlanan geniş bir milliyetçilik skalası söz konusudur.

4.3. Szigetvár (Sigetvar-Zigetvar)

Sigetvar, “Macaristan’ın güneybatısında, Hırvatistan sınırına yakın bir mevkide” bulunur ve “ada kale” anlamına gelir.³⁵⁶ Zira kentin bu ismi alması, ilk zamanlarda, etrafı su dolu hendeklerle çevrili bir kale ve “eski ve yeni kentten oluşan” birbirlerine köprülerle bağlı iki palankadan, yani birbirine bağlı üç parçadan oluşmasındandır.³⁵⁷ Géza Dávid’e göre, ilk defa 1391 yılında bir belgede adı geçen bu küçük yerleşim yeri,³⁵⁸ günümüzde bir diğer önemli Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânını temsil eder iken, 10 bin civarındaki nüfusuyla günümüzde de küçük bir yerleşim bölgesidir.³⁵⁹ Sigetvar, 2011 yılında Macaristan parlamentosu tarafından *civitas invicta* (“yenilmez kent” ya da “hiç yenilmemiş kent”) ilan edilmiştir. Bu kararlar Miklós Zrínyi kültü ve Sigetvar Kalesi’ni Osmanlı/Türklere karşı savunan kale askerlerinin cesaretleri onurlandırılmak istenmiştir.³⁶⁰ Bu ilandan 3 yıl sonra Sigetvar Kalesi’nin duvarlarının hemen dışına “yenilmez şehir” anıtı yapılmıştır.³⁶¹ Anıtta, (fildişi ya da belki bir pençe tarafından) kuşatılmış cılız ve çıplak bir erkek figürü elindeki haçı göğze doğru tutarken görülür (bkz. Resim 15).

Resim 15: “Yenilmez Şehir” Anıtı

“Szigetvar Civitas Invicta”,
https://www.szigetvar.hu/hu/latnivalok?field_hely_kategoria_value_i18n=1 sitesinden alınmıştır.

³⁵⁶ Dávid, “Sigetvar”, 157-159.

³⁵⁷ *age*, 157-159.

³⁵⁸ *age*, 157-159.

³⁵⁹ <http://www.ksh.hu/apps/lcp.hnt2.telep?nn=26578> [22.02.2019].

³⁶⁰ Kovács ve diğ., *age*, 48.

³⁶¹ “Szigetvár”, <https://www.szigetvar.hu/hu/hely/civitas-invicta-emlekmu> [24.02.2019].

Tam burada, Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratılıp fethedilen bir kentin nasıl olur da yenilmez bir kent olarak ilan edildiği sorusunu ortaya atan Doç. Dr. Dénes Sokcsevit's'e göre yanıt Hristiyanlık inancının kahramanlık anlayışında yatmaktadır:

“Bu sorunun yanıtı eski çağ Hristiyanlık dönemlerinden Barok dönemine kadar (yani neredeyse kısmen günümüze kadar) hala geçerli olan hristiyanlık kahramanlık/şehitlik kültüründe aranmalıdır. Kahraman şehit, yani başkalarını ve/veya inancını korumak uğruna, bu dünyada daha güçlü gibi görünen ve de iktidarı elinde tutan güce karşı dik duran ve sonunda bu kavgayı kaybeden kişi, aslında ahlaki anlamda kazanan kişidir. Yani bu inanca göre bu kişi aslında İsa'nın çarmıha gerilirkenki şahadetini tekrarlamış olmaktadır. Hristiyan dini inançlarına göre İsa mağlup olurken de galip gelen kişidir (devictus vincit). Her ne kadar çarmıha gerilirken hayatını kaybetmiş olsa da, sonra tekrar dirilecek ve de ölümü alt edecektir. O dönemin Hırvat ve Macar tanıkları Miklós Zrínyi'nin kaleyi kahramanca savunmasının gerisinde ve kavramamanca ölümü olgusunda işte İsa'nın gösterdiği anlamda bir kurban görürler. Bu nedenle o mağlup değil, 'Vickor' yani galiptir. Böylece işte Sigetvar'da 'yenilmez' unvanına sahip olacaktır.”³⁶²

Kentte 123 yıllık Osmanlı hâkimiyeti döneminden günümüze kalan eserlerin varlığının yanı sıra mekâna sonradan yapılan ve Sigetvar Kale Kuşatması'nı imleyen anıtlar bulunur. Sigetvar'daki bütün tarihsel (eskiden kalma) anıtların “Türk kökenli” olduğunu söyleyen József Molnár'a göre bu eserlerden bugüne kadar ayakta kalabilmiş olanları şunlardır: Sigetvar Kalesi, Kanuni Sultan Süleyman Camii ve Ali Paşa Camii.³⁶³ Ayrıca Osmanlı döneminde mektep (okul) olarak kullanılan ve sonradan müzeye dönüştürülen Türk Evi isimli yapı da bu eserler arasında sayılabilir.³⁶⁴ Burada, Sigetvar'ı hafıza mekânı haline getiren bu tarihi anıtların yanında, mekâna sonradan eklenen heykeller ve anıtlar da inceleme altına alınacaktır.

4.3.1. Sigetvar Kalesi

Sigetvar'daki kalenin temelleri 15.yüzyılda atılmıştır. Sigetvar Kalesi, Macar Krallığı toprakları üzerindeki Osmanlı/Türk fetihleriyle beraber Eğri Kalesi gibi bir sınır kalesi konumuna gelmiş olup önem teşkil etmiştir. 1566 Sigetvar Kuşatması esnasında yıkıma uğrayan kale Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra “Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa tarafından yeniden yapılarak” günümüzdeki

³⁶² Dénes Sokcsevit's, “Hırvatlar Arasında Yeni Dönemlerde Zrínyi Kültü”, **Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar'daki Hatırası**, ed. Pap Norbert, (Pécs: Molnár Nyomda, 2014), 112-113.

³⁶³ Molnár, *age*, 7.

³⁶⁴ Mehmet Emin Yılmaz, **Sigetvar'da Türk Mimarisi**, 1. bs. (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2015), 76.

görünümünü elde etmiştir (bkz. Resim 16).³⁶⁵ 1689 yılında Osmanlıları püskürten Habsburglar tarafından ele geçirilen kale, yeni bir yıkımla karşılaşmadan günümüze kadar gelebilmiştir. 1703-1711 yılları arasında Rákóczi önderliğindeki soyluların Habsburglara verdiği savaşta kuşatılsa da, kale Habsburglardan geri alınamamıştır.³⁶⁶

Resim 16: Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze kadar gelen Sigetvar Kalesi (*Szigetvári vár*)

Ákos András Kovács, ve diğ., **Written In Spaces: National and Historic Memorials In Hungary**, ed. Gábor Papp, çev. Nicholas Bodóczy, (Budapest: National Heritage Institute, 2016), 49.

Sigetvar’ı oluşturan ikisi palankadan oluşan üç kalenin tamiratı çok zahmetli olduğundan zamanla dış şehri ve orta hisarı çevreleyen palankalar (“Araları çitle örülmüş ahşap direklerin ortasına moloz taşı ve harç doldurulmak suretiyle yapılmış, hendekle çevrili küçük hisar”³⁶⁷) yenilenmemiş ve hatta yıktırılmıştır.³⁶⁸ József Molnár, Sigetvar Kalesi ile ilgili 1958’de şunları yazar:

“Bugünkü kale kuzey-güney doğrultusunda ‘bir bataklık deryası’ndadır. Sert görünüşlü kalenin yamuk şeklindeki planının 4 köşesi, bundan 4 yüzyıl önceden kalma olup, her biri içeri doğru eğik bir çokgen kule ile korunmaktadır. Duvarlar ve kulelerin çevrelediği

³⁶⁵ age, 1-2, 5.

³⁶⁶ Kovács ve diğ., age, 53.

³⁶⁷ Yılmaz, age, 1.

³⁶⁸ age, 7, 74.

alan 3 buçuk hektardır. Kule, kentin başka tarihsel yapıları gibi, pişmiş yassı Türk kiremidindendir.”³⁶⁹

En son 1963 senesinde restorasyon gören Sigetvar Kalesi,³⁷⁰ Kanuni Sultan Süleyman adına yapılan bir camiye de ev sahipliği yapar.

Buraya kadar, hafıza mekânının önemli bir parçası olarak eskinin doğal tarihsel anıtlarına yaslanıyor gibi gözüken kale, mekâna sonradan yapılan sembolik yatırımlarla anlam pekişmesine uğramıştır. Söz konusu sembolik yatırımlar ulusal kahramanlık destanlarında önemli bir yeri olan Miklós Zrínyi kültü üzerinden gerçekleştirilmiştir. Burada öncelikle eski zamanlardan (Osmanlı hâkimiyeti dönemi) günümüze kadar gelebilen tarihi anıtlar mercek altına alınacak, sonrasında ise mekânın sembolik anlamını pekiştirecek eklemelere değinilecektir.

4.3.2. Kanuni Sultan Süleyman Camii ve Ali Paşa Camii

Kanuni Sultan Süleyman Camii, 1566 yılında Osmanlı ordusunun başında çıktığı seferde Sigetvar Kuşatması esnasında, Sigetvar Kalesi fethedilmeden hemen önce hayatını kaybeden Kanuni Sultan Süleyman’ın anısını yaşatmak için, kalenin içine muzaffer Osmanlı İmparatorluğu tarafından inşa edilen camiidir (bkz. Resim 17).³⁷¹

Resim 17: Sigetvar Kalesi İçine Yaptırılan Kanuni Sultan Süleyman Camii

Mehmet Emin Yılmaz, *Sigetvar’da Türk Mimarisi*, 1. bs. (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2015), 26.

³⁶⁹ Molnár, *age*, 21.

³⁷⁰ *age*, 21.

³⁷¹ Yılmaz, *age*, 17.

Camiinin, fethi izleyen 6 haftalık süre içinde yapıldığı tahmin edilmektedir.³⁷² Sultan Süleyman'ın adını taşımasından dolayı dost-düşman açısından sembolik bir değere sahip olan camii 123 yıllık Osmanlı hâkimiyeti döneminde aktif olarak ibadet için kullanılmıştır.³⁷³ Habsburglar tarafından sağlam ele geçirildikten sonra camii olarak kullanılmasına izin verilmemiş ve Sigetvar Kalesi'ni ele geçiren generalin evi olarak kullanılmıştır. Bu tarihten sonra minaresinin gövdesi yıktırılmış ve yalnızca kaidesi bırakılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Camii, 1702'den sonra ise sırasıyla askeri hastane, tahıl deposu, kilise ve ahır olarak kullanıldıktan sonra, onarıldığı 1963 yılına kadar depo olarak işlev görmüştür. Günümüzde ise "Türk-İslam eserlerinin sergilendiği bir müze olarak kullanılmaktadır."³⁷⁴ Kesilmiş minaresiyle bina, artık bir camiye pek çağrıştırmasa da, bilhassa müzeye dönüştürüldükten sonra gidip görenlere Kanuni Sultan Süleyman'ı ve dolayısıyla Osmanlı/Türk hâkimiyeti dönemini hatırlattığı için hafıza mekânını oluşturan anıtlara dâhil edilebilir.

Sigetvar'da Osmanlı/Türklerden kalma bir diğer tarihi yapı ise Ali Paşa Camii ya da Ali Paşa Külliyesi'dir. Caminin inşasına 1571'de başlanmıştır ama bitiriliş tarihi tam olarak saptanamamıştır (bkz. Resim 18).

Resim 18: Sigetvar kent merkezindeki Miklós Zrinyi Meydanı'nda yer alan sonradan kiliseye dönüştürülen Ali Paşa Camii

Mehmet Emin Yılmaz, *Sigetvar'da Türk Mimarisi*, 1. bs. (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2015), 61.

³⁷² Molnár, *age*, 12.

³⁷³ Kovács ve diğ., *age*, 54.

³⁷⁴ Yılmaz, *age*, 18.

İnebahtı Deniz savaşında kaptan-ı deryalık görevini ifa ederken ölen Ali Paşa'nın, adına inşa edilen caminin bitişi göremediği düşünülür.³⁷⁵ József Molnár, caminin minaresinin 1715'te yıldırım düşmesi ile yıkıldığını söyler.³⁷⁶ Ali Paşa Camisini, Sigetvar kenti için önemli hale getiren, caminin kentin en merkezi meydanı olan Zrínyi Meydanı'ndaki konumu ve kent Habsburglar tarafından ele geçirildikten sonra caminin Katolik kilisesine çevrilmesi hadisesidir. Kilisenin tarihini bilenler, bu yapının orijinalinin Osmanlı/Türk mimari eseri olduğunu da bilirler. Camii, Habsburgların şehri ele geçirmesi sırasında zarar görmemiştir ve 1789 yılında barok bir üslupla yenilenmiş olup yana bir çan kulesi eklenmiştir.³⁷⁷ Kiliseye dönüştürülen Osmanlı/Türk mimarisinin örneği bugün gerek merkezi konumundan ötürü, gerekse barok tarzında yenilenen haliyle Sigetvar kentinin sembollerinden biri olarak görüldüğünden, varlığıyla Osmanlı/Türkleri hatırlattığı için Sigetvar'ın bir hafıza mekânı olmasında rol oynar.

4.3.3. Miklós Zrínyi Anıtları

Sigetvar Kalesi, 1566 Sigetvar Kuşatması'ndan 5 yıl önce, Osmanlı/Türklerle savaşlarda büyük başarı gösteren ve Habsburg kralı Ferdinand'a bağlılığını bildiren soylu Miklós Zrínyi (Nikola Subic Zrinski)'nin emrine verilir. Sultan Süleyman'ın ordusuna karşı 1566'da verdiği kale direnişi, Zrínyi'yi yalnızca Macar ulus inşa sürecinde değil, 18. ve 19.yüzyıllarda Avrupa'daki ulusal uyanışlar çağında Hırvat ulus inşa sürecinde de üne kavuşturur. Nitekim Zrínyi'nin Osmanlılara karşı mücadelesini ilk kez operaya uyarlayan Ivan Zajc isimli bir Hırvat besteci olacaktır.³⁷⁸ Macarların ulus inşa sürecinde Zrínyi'yi keşfetmeleri biraz daha geç olsa da, bu durum Zrínyi'nin bugün en gözde ulusal kahramanlardan olmasını engellememiştir. Zrínyi kültü Sigetvar şehrine, tıpkı István Dobó'nun Eğri kentine vurduğu damga gibi iz bırakmayı başarmıştır. Nitekim şehrin en merkezi yerindeki meydanın ismi *Zrínyi Tér* (Zrínyi Meydanı) olup 1878 yılında yapılan ve günümüzde meydanda bulunan aslan heykeli de Miklós Zrínyi'ye ithaf edilmiştir. Meydanın biraz daha ilerisinde yer alan ve Sigetvar'ın kültür merkezi işlevini gören binanın önündeki heykel de Miklós Zrínyi'yi resmeden bir heykeldir. Bir elinde kılıç, diğer

³⁷⁵ age, 42-43.

³⁷⁶ Molnár, age, 12.

³⁷⁷ Yılmaz, age, 43.

³⁷⁸ Kovács ve diğ., age, 53-54.

eliyle bir yeri işaret ederken görünen Zrínyi, bu eserde bir hükümdar edasıyla temsil edilir (bkz. Resim 19).

Resim 19: Sigetvar kentinin en merkezi yerlerinden biri olan kültür merkezinin önündeki Miklós Zrínyi Anıtı

“Sigetvar Civitas Invicta”,
https://www.szigetvar.hu/hu/latnivalok?field_hely_kategoria_value_i18n=1 sitesinden alınmıştır.

Kentte Zrínyi’ye ait izler bunlarla sınırlı değildir. Sigetvar Kalesi içinde Zrínyi’yi gösteren iki farklı heykel daha bulunur. İlki 1968 yılında yapılan ve Zrínyi’yi atının üzerinde kılıcını tutarken gösteren heykeldir (bkz. Resim 20).³⁷⁹

Resim 20: Sigetvar Kalesi içindeki Miklós Zrínyi Anıtı (1)

Ákos András Kovács, ve diğ., **Written In Spaces: National and Historic Memorials In Hungary**, ed. Gábor Papp, çev. Nicholas Bodóczy, (Budapest: National Heritage Institute, 2016), 55.

³⁷⁹ “Sigetvár”, <https://www.szigetvar.hu/hu/hely/zrinyi-miklos-hadvezer-lovas-szobra> [24.02.2019].

Zrínyi'nin cesareti atının saldırgan imajından belli gibidir. Atlı heykelin altında bulunan taş Zrínyi'nin ağzından Macarca şu sözler işlenmiştir: “Nasıl ki, Hektor Truva'nın koruyucusuysa, ben de öyle Sigetvar'ın güçlü koruyucusuyum.”³⁸⁰ Kalenin içine yapılan bir diğer Miklós Zrínyi heykeli ise kuşatmanın 450. yılı anısına, 2016 yılında Macaristan cumhurbaşkanı János Ader'in de katılımıyla şimdiki yerine kavuşmuştur (bkz. Resim 21).³⁸¹ Heykelde Miklós Zrínyi önderliğinde bir yere doğru vakur adımlarla yürür gibi gösterilen erkek asker figürleriyle, efsaneleşen ünlü sahne (yıkılmaya yüz tutan kaleden kendilerin sayıca üstün olan Osmanlı askerleri üzerine yapılan hücum) canlandırılmak istenir gibidir.

Resim 21: Sigetvar Kalesi içindeki Miklós Zrínyi Anıtı (2)

“Hungary Today”, <https://hungarytoday.hu/inauguration-zrinyi-statue-remember-16th-century-hungarian-heroes-szigetvar-27822/> sitesinden alınmıştır.

Sigetvar kentini bir hafıza mekânı haline getiren yalnızca kentin muhtelif yerlerinde bulunan Osmanlı/Türklerden kalma anıtsal yapılar ya da mekâna sonradan eklenmiş anıtlar, heykeller değildir. Ayrıca kentin merkezinde yer alan levhalar da üzerlerindeki yazılarla şehirde bir hafıza yaratma amacı güderler. Macarca olan bu levhalardan ikisinde şunlar yazar: “Yakınlarda 1566'da Radován ve Dandó komutanlar kahramanca şehit düşmüşlerdir.” ve “Bu yerde Sigetvar eski şehrinin

³⁸⁰ Çeviri, Lilla Varga'ya aittir.

³⁸¹ Robert Welkey, “Hungary Today”, <https://hungarytoday.hu/inauguration-zrinyi-statue-remember-16th-century-hungarian-heroes-szigetvar-27822/> [24.02.2019].

doğu kapısı olan Peç Kapısı vardı. Türkler 1556 ve 1566'da en şiddetli burada saldırdılar”³⁸²

4.3.4. Macar-Türk Dostluk Parkı

“Macar-Türk Dostluk Parkı, Sigetvar'da vefat eden Kanuni Sultan Süleyman'ın doğumunun 500. yılı hatırasına 1994'te Türkiye Cumhuriyeti tarafından yaptırılmıştır. Park, şehrin 3 km kuzeydoğusunda Türbek Kilisesi'ne yakın bir mevkide yer almaktadır.”³⁸³

Parka önce Kanuni Sultan Süleyman'ın portresini içeren devasa heykel, bundan birkaç yıl sonra da hemen yanına 1566'da Sigetvar Kalesi komutanı olarak Kanuni'nin düşmanı olarak onunla hemen hemen aynı zamanda hayatını kaybeden Miklós Zrínyi'nin portresini içeren aynı ebatlarda devasa bir heykel yerleştirilir (bkz. Resim 22).

Resim 22: Macar-Türk Dostluk Parkı'nda yer alan Miklós Zrínyi ve Sultan Süleyman'ın yan yana dikilen heykelden portreleri

Mehmet Emin Yılmaz, *Sigetvar'da Türk Mimarisi*, 1. bs. (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2015), 85.

Parkin kurulduğu alan, Kanuni Sultan Süleyman'ın öldüğü tahmin edilen yer düşüncesine dayanmasına rağmen sonradan yapılan araştırmalar, Kanuni'nin vefat

³⁸² Yılmaz, *age*, 41.

³⁸³ *age*, 83.

ettiği mıntıkanın bir başka yer olduğunu ortaya koyar³⁸⁴ ve anıt parkta İslami usullere ile mimariye göre yapılan Kanuni Sultan Süleyman adına temsili bir türbe ve bir mezarlık bulunur. Parkta yer alan diğer bir eser Türk Çeşmesi'dir. Osmanlı/Türk hâkimiyeti dönemini hatırlatan imajlarla dolu olması, Macar-Türk Dostluk Parkı'nı, bir Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânı haline getirmeye yeterken, parka bir de Zrínyi'nin anıtının eklenmesi, parkın sembolik anlamını Macar kolektif hafızası açısından daha bir pekiştirmiştir.

Peki, uğruna dostluk parkı kurulan, eski anlaşmazlıkların üstesinden gelmek adına birbirlerinin düşmanları olan iki tarihsel figürün heykellerinin beraber sergilendiği bir mekân, ya da eskinin düşmanı tarafından yapılmış ve onu anımsatan dini/sivil mimari eserlerin korunduğu bir mekân nasıl olur da bir siyasal varlığın (Osmanlı/Türklerin) “karşıtı” bir hafıza mekânı olarak adlandırılabilir? Nasıl olur da bu gibi mekânlar “karşıt” kelimesiyle aynı cümlede yer alabilir? Aslında çalışmanın başından beri kullanılan “Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânı” kelime grubu ile anlatılmak isteneni burada biraz açmak gerekmektedir. Mohaç, Eğri ve Sigetvar'ın Osmanlı/Türk karşıtı bir hafıza mekânı olduğunu söylemek, bu mekânların, Türklere düşmanlık yapmak ya da Türk karşıtı olumsuz bir söylem üretmek işlevini yüklendikleri anlamına gelmiyor elbette. Ulusların kendi varlıklarını ezel-ebet varlıklarmış gibi göstermeleri için bir tarihsel anlatıya ihtiyaç duydukları ve bu tarihsel anlatının, ulusun sürekliliği iddiasına dayandırıldığı yukarıda anlatılmıştı. Ulusun sürekliliği iddiası ise bir ulusal anlatının oluşturulmasına muhtaçtır. Bu anlatıda, ulus aslında yalnızca kendini tanımlamaz, hatta genellikle bir öteki tanımlayarak kendi tanımına ulaşır, kendini tanıır hale gelir.³⁸⁵ Diğer bir deyişle, ulusun yalnızca kendisinin tahayyül edilmesi yeterli olmaz, ötekinin de tahayyül edilmesi gerekir. Olumlu özellikler ulusun kendisine atfedilirken, ötekinin payına düşen olumsuz özellikler olur.³⁸⁶ Böylece düşman ötekiyi hatırlatan imajların ve imgelerin hangi bağlamda olursa olsun bir mekânda muhafaza ediliyor olması, otomatikman o mekânın, ötekinin karşısında ve karşıtı olarak kurulduğunu imler. Osmanlı/Türklerden kalma bir caminin muhafaza ediliyor olması, ötekinin kimliğinin bir parçasının ulusun egemen olduğu topraklarda sonsuz temsili anlamına

³⁸⁴ Tarık Demirkan, “Macaristan’da Kanuni Sultan Süleyman’ın Mezarı Bulundu”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151209_kanuni_macaristan_mezar [24.02.2019].

³⁸⁵ Billig, *age*, 94-98.

³⁸⁶ *age*, 95.

geleceğinden ve bu mekân eskinin husumet dolu zamanlarını hatırlatacağından, bir karşıtlık üzerinden kendini kurmak, tahayyül etmek söz konusu hale gelmiştir demektir. Yıkarak yerine muhafaza etmek, çok bilinçli ve politik bir tercihtir. Zira ulusun değerlerinden (Hristiyanlığın Macarlar için ne kadar önemli olup olmadığına bakılmaksızın) bambaşka değerlere sahip olarak betimlenen öteki, ancak bu yolla kolektif hafızada kalıcı olarak yer tutar. Ötekiyi anımsatan mekân, böylece ulusun kimliğini, yönelimini, ortak olduğu iddia edilen değerlerini de belirgin hale getirir.

Bu öteki, (tarihsel öteki olarak adlandırılacak olursa şayet) birçok ulusun, süreklilik iddiasını dayandığı ulusal anlatısında kendisine yer bulur. Tarihsel öteki, ulusun şuan içinde bulunduğu zamanda düşmanlık yaşadığı bir ulus olmak zorunda değildir ve hatta şimdinin müttefiki bile olabilir. Eskinin husumetlisi olan tarihsel öteki aslında bir boş gösteren olarak düşünülmelidir. Yani zamanın ihtiyaçlarına göre şekilden şekle girebilen ve içeriği, tarihsel ötekinin niteliklerine uygun şekilde her yeni öteki adayını içerebilecek biçimde dönüştürülebilen bir imgeler toplamı. İşte bu imgelerin varlığı, tarihsel ötekiye atıfla işaretlenmiş hafıza mekânlarında, ulusun yeni ötekilere karşı seferber edilebilmesine temel oluşturabilir. Billig'in jargonuyla ifade edilirse, tarihsel ötekiye karşı imgelerin hazır ve nazırlığı, kriz zamanlarında ihtiyaç duyulacak seferberliğin temellerini teşkil edebilir. Benzetme ya da imleme yoluyla, kolektif hafızadaki tarihsel öteki imgesine dayanıp pek tabii yeni ötekiler yaratılabilir. Tarih, bu benzerliğin kurulması için bulunmaz bir nimettir. Ulusun tarihindeki önemli momentlere, modern iktidar tarafından yalnızca ulusal süreklilik yaratmak ya da ulus bilincini geliştirmek için referans verilmez. Tarihsel olaylar aynı zamanda günümüzdeki güncel gelişmelere uyarlanarak, yeni seferberlik çağrıları için kullanılır. Şuanda da ulusun üzerinde, tıpkı tarihte yaşanmış zor günlerdeki gibi, kara bulutlar dolaşıyor olabilir ve bu durum isimleri değişse de düşmanların varlığındandır. Bu düşmanlar, ulusun tarihsel ötekisine benzetilebildiği oranda somutluk kazanır ve yeni ötekiye karşı seferberlik daha kolay gerçekleşir. Diğer bir deyişle tarihsel ötekiye atfedilen imgeler, yeni ötekiye karşı seferberlik için yardıma koşulur. Buna dayanarak çalışmanın giriş bölümündeki tartışmaya dönülecek olursa, Macarların özellikle Suriye'den, Irak'tan ve Afganistan'dan ülkelerine akın eden mültecilere/göçmenlere karşı Fidesz'in politikalarına destek vermelerindeki çabukluğa ve kolaylığa, kolektif hafızadaki Osmanlı/Türk imgesinin temel oluşturduğu iddia edilebilir. 2016 yılında katıldığı bir radyo programında

mülteci/göçmen meselesi ile ilgili soruları yanıtlayan Macaristan Başbakanı Viktor Orbán, “Merkezin (AB’nin) isteğine boyun eğip göçmenleri kabul eden bir Macaristan hayal edebiliyor musunuz?” sorusuna “Böyle bir şeyi hayal dahi etmek istemiyorum. Böyle bir şeyi aklıma getirmek isteseydim, *Eğri Yıldızları*’nı okurdum.”³⁸⁷ diye cevap vererek iktidar cephesinde mülteci/göçmen meselesinde Osmanlı/Türk zamanlarına gönderme yapan tek kişinin Mária Schmidt olmadığını göstermiştir. Yine mülteci/göçmen meselesinin konuşulduğu 2015 yılındaki bir başka radyo programında Orbán, János Hunyadi zamanlarını hatırlatarak, nasıl ki Hunyadi bütün Avrupa’yı İslamcı yayılmacılıktan koruduysa şimdiki Macaristan’ın da Schengen bölgesini (Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin diğer ülkelerle oluşturdukları varsayılan sınırları niteler) aynı şekilde koruduğunu ima eder.³⁸⁸ 2018’deki seçimlerde büyük bir zafer elde eden Orbán’ı ve partisini gazete köşesine taşıyan Yıldıray Oğur da Orbán’ı János Hunyadi ile özdeşleştirir. Oğur, seçimlerden üç gün sonraki yazısının başlığını “Sandıktan çıkan Hünyadi Yanoş” olarak atmıştır. Yıldıray Oğur, 2018 Macaristan Genel Seçimleri’nde Fidesz’in başarısını ve aynı zamanda Jobbik’in oylarını az da olsa arttırmasına rağmen istediği başarıyı yakalayamamasını anlattığı yazısının bir bölümünde şu ifadelerle yer verir:

“Osmanlı, Habsburg yönetimleri altında geçen yüzyıllar, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarındaki yenilgiler, işgaller, direnişlerin hatıralarda hala canlı, rövanş isteğinin hala canlı olduğu ülkede tarih siyaset için münbit bir tarla. Victor Orban, taraftarlarına göre yeni Hünyadi Yanoş. Nasıl Yanoş, 1456’da Belgrad’da Osmanlı ordusunu durdurup, Avrupa’yı Müslümanların işgalinden koruduysa, bugün de Orban, Müslüman göçmenlere karşı Avrupa sınırlarını ve Hristiyan kültürü koruyan bir Haçlı komutanı.”³⁸⁹

Viktor Orbán’ın mülteci/göçmen meselesinde Osmanlı/Türk hâkimiyeti karşıtı mücadele zamanlarını ima ettiğini belirten yalnızca Türkiye’de çıkan gazete yazıları değildir. İngilizce yayın yapan ve yazarları arasında çeşitli unvanlara sahip akademisyenlerin bulunduğu *Hungarian Spectrum, Reflections on politics, economics and culture (Macar Yelpazesi, siyaset, ekonomi ve kültür üzerine fikirler)* adlı liberal görüşlü internet sitesinde yayınlanan yazıların pek çoğunda da Orbán’ın,

³⁸⁷ Website of the Hungarian Government, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/provided-there-are-christians-there-will-be-a-spiritual-upturn> [27.02.2019].

³⁸⁸ Website of the Hungarian Government, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-on-kossuth-radio-s-180-minutes> [28.02.2019].

³⁸⁹ Yıldıray Oğur, “Sandıktan çıkan Hünyadi Yanoş”, <https://www.karar.com/yazarlar/yildiray-ogur/sandiktan-cikan-hunyadi-yanos-6691> [02.03.2019].

tarihe, politikalarını meşrulaştırmak için sık sık başvurduğu ve mülteci/göçmen meselesinde Osmanlı/Türk zamanlarını hatırlattığı dile getirilir.³⁹⁰ Örneğin, sitedeki *Viktor Orbán's Claims of Historical Antecedents* ("Viktor Orbán'ın Tarihsel Öncüleri") adlı yazının ilk cümlesi şöyledir:

"Mülteci krizi konusunda Macarca yayın yapan basını ve Macar hükümetinin buna verdiği cevapları takip edenleriniz, bunların, Viktor Orbán'ın, Macaristan'ın 15. ve 17. yüzyıllarda yüzleştiği Osmanlı tehlikesi konusundaki tarihsel imalarına çok benzediğini görebilir."³⁹¹

Görülüyor ki, Macar kolektif hafızasındaki Osmanlı/Türk imgesi, yeni ötekiler yaratma hususunda günümüzde de önemli işlevler yüklenebiliyor. Hem de iki ülke arasında her geçen gün ilişkiler daha da pekişirken. Bu durumun kendisi aslında Osmanlı/Türk imgesinin oluşumunda mütevazı bir parçayı (özellikle görsel parçayı), "Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânlarını" ve bu mekânlara yapılan sembolik yatırımları güncel ve önemli bir hale getiriyor. Billig'in ileri sürdüğü gibi, "kriz zamanlarında" yaratılabilen seferberliğin kökleri, "normal zamanlardaki" ideolojik anlam dünyasında aranmalıdır. Normal zamanların ideolojik anlam dünyasında yapılacak araştırmalar ise ulusun birbirlerine rakip ya da birbirlerini destekleyen tarih anlatılarını, ulusun edebi eserlerini, ulusal mitleri ve efsaneleri içerirken, onlarla paralel ya da çatışmalı bir biçimde kurulan hafıza mekânlarını da kapsamalıdır. Çünkü hafıza mekânları ulusal anlatıya, efsanelere ve mitlere görsel bir zemin sunarak, tarihin/tarihyazımın soğuk ve ezber anlatımını daha canlı ve coşkulu bir imgeye bürürler. Zira bireyin hafızasındaki imgelerin hatırlanmasında aslan payını imgenin görsel (imaj) boyutu oluşturur.³⁹²

³⁹⁰ Bu yazılardan biri için bkz. "Viktor Orbán's Claims of Historical Antecedents", <http://hungarianspectrum.org/2015/09/27/viktor-orbans-claims-of-historical-antecedents/> ; Benzer bir yazı için bkz. James Traub, "Hungary's 500-Year-Old Victim Complex", <https://foreignpolicy.com/2015/10/28/hungarys-500-year-old-victim-complex-nazis-habsburgs/> [02.03.2019].

³⁹¹ "Viktor Orbán's Claims of Historical Antecedents", <http://hungarianspectrum.org/2015/09/27/viktor-orbans-claims-of-historical-antecedents/> [02.03.2019].

³⁹² Mamus, Karadöller, *age*, 185-196.

5. SONUÇ

Milliyetçilik, oluşturduğu ulus-devlet sistemi ve kolektif bir aidiyet aracılığıyla vaat ettiği kimlikle çağımızda hala incelenmesi gereken bir fenomendir. Özellikle birçok milliyetçilik uzmanı yazarın ortaya koyduğu ulusların modern zamanların icadı olduğu yönündeki görüşe rağmen, ulusların kendilerini hala nasıl ezel-ebetlermişçesine sundukları araştırılmayı günümüzde de hak eden meselelerden biridir. Buna bağlı olarak, içlerinde bunca ezen-ezilen ilişkisi, bunca sömürüye, tahakküme karşı mücadele barındıran uluslar, nasıl hala kendilerini “derin ve yatay bir yoldaşlıkmış” gibi dünyadaki değişmez varlıklar olarak yansıtabilmektedirler? Bunun cevabı, hâkim anlayışların iddia ettikleri üzere ulusu oluşturan bireylerin sahip olduğu dil birliğinde gizli değildir yalnızca. Öyle olsaydı dünyada İspanyolca konuşan birçok farklı ulusun kendilerini İspanyol olarak ya da en azından aynı ulustan görmeleri gerekirdi. Ancak onlar İspanyol değil, Perulu, Meksikalı, Kolombiyalıdır.

“İnsanların kendilerinin ulusal veya kültürel kimlik de dâhil olmak üzere belirli bir kimliği paylaştıklarını tahayyül etme süreçlerindeki en önemli unsurlardan biri, geçmişe dair ortak bir hafızanın yeniden üretimidir.”³⁹³

(Tahayyül edilmesi gereken bir topluluk olarak) ulusun fertlerini bir arada tutmak yalnızca aynı dili konuşmak ile mümkün olmaz. Bunun için duygu birliği, ortak geçmiş, kolektif hafıza gibi ulusal kimliği oluşturan öznel sayılabilecek alanlara da ihtiyaç duyulur. Bizzat kendisi, “icat edilmiş gelenek” olarak düşünülebilecek ulusal tarih, günümüzde bu öznel alanları domine etmekteki rakipsizliği ile ön plana çıkar. Onun yardımıyla ulusu oluşturan bireylerin ulusal bir imge veya imaj karşısında benzer duyguları hissetmeleri ya da hissetmeseler dahi en azından o imgenin/imajın onlara benzer şeyleri çağrıştırması mümkün olur ve bu hal, bir ulusun tahayyül edilebilmesinde önem arz eder. Fakat tarihin öne çıkması ancak

³⁹³ Amy Mills, **Hafızanın Sokakları: İstanbul’da Peyzaj, Hoşgörü ve Ulusal Kimlik**, çev. Cem Soydemir, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), 46.

ortak bir geçmişe dair kolektif hafızanın varlığıyla anlamını kazanır. Çünkü yerleşik ulus-devletlerde milli kimlik ancak, semboller, ritüeller veya mitler, efsaneler üzerinden kendisini yeniden üretebilir. Birey ancak semboller aracılığıyla yaşadığı topluluğun duygusal dünyasına katılır.³⁹⁴ Milli kimliğin ve millet olmanın yeniden üretilmesi esnasında bireyin ulusla en fazla özdeşleştiği edim ise kolektif hafıza edimidir. Çünkü birey, deneyimlemesinin mümkün olmadığı geçmişin önemli olaylarını, mensubu bulunduğu ulusun (toplumsal grubun) bakış açısına yerleşerek algımlarken aslında kendisini ulusal olana teslim etmiştir. Zira ulusun tarihindeki herhangi bir efsaneye şahit olmaksızın efsaneyi kendisine aktarıldığı gibi yaşanmış kabul etmesinde bu teslim olmanın etkisi görülür. Kolektif hafıza, geçmişin temsilinde tarihe rakip konumda olsa da, tarih ile manipüle edilebilme hususunda ortaklaşırlar ve aslında geçmişin temsili meselesinde de birbirlerini beslerler. Tarihin geçmişin ezbere dayalı soğuk ve nesnel temsilinin aksine kolektif hafıza daha öznel olduğundan, canlı ve ulusla özdeşleşmeye daha müsaittir. Kolektif hafıza, tarihin ezbere dayalı dışsallığını bir nebze olsun bireyin için daha erişilebilir kılar ve bireyin zihninde ulusun devamlılığını daha olanaklı hale getirir.

Bu çalışmada, ulusun kendisini yeniden üretmesini sağlayan etmenlerden biri olarak kolektif hafıza, ulusun geçmişinin anlatısı olan tarihin yardımıyla meydana getirilen hafıza mekânları aracılığıyla ele alınmıştır. Çalışmanın temel tezlerinden birisi, hafıza mekânlarının kolektif hafıza oluşumu üzerinde önemli sayılabilecek bir etkilerinin olduğudur. Öteki'ye dair imge yalnızca tarih kitaplarının metinlerinde ya da edebi eserlerde oluşmaz, aynı zamanda hafızanın kendisini adadığı mekânlarda da ortaya çıkar. Zira bu mekânlar aracılığıyla kurulan 'hakikat rejimleri' toplumların genel geçer doğrularını oluştururlar. Her şeyden önce bilgi ve söylem üreten bir odak olarak modern iktidar, hafıza mekânları aracılığıyla hakikat rejimleri inşa eder. İnşa edilen hakikatler yoluyla şekillenen toplumsal/ulusal algı, kriz anlarında seferberlik yaratmak üzere, iktidarların ellerinin altında dururlar. Hakikat rejimi inşasında yer alan mekânlar, sembolik çözümlemeye tabi tutulduklarında, ulusal kimliğin çeşitli yönelimleri açığa çıkar. Mohaç, Eğri ve Sigetvar kentleri, içerdikleri anlamsal ve sembolik çağrışımlar ile Macar ulusal kimliğinin parçalarından birini, Macar milli kimliğinin ve milliyetçiliğinin bir motifini oluştururlar. Bu motif, kökünü tarihsel

³⁹⁴ Smith, **Milli Kimlik**, 127.

anlamda Osmanlı/Türk zamanları anlatısından almış ve onunla şekillenen bir içeriğe sahip olmuştur.

Macar kolektif hafızasında pek de olumlu bir şekilde temsil edilmeyen Osmanlı hâkimiyeti dönemi, özellikle tarihyazım ve edebi eserler aracılığıyla defalarca işlenen bir mesele haline gelerek zihinlere kazınmıştır. Eğri ve Sigetvar örneklerinde görüldüğü gibi, ulusal efsaneleri ve mitleri, ulusal bilinçle donatılmak istenen halkın gözünde algılanabilir imgelere dönüştüren yazarlar ve şairler de ulusal kimlik oluşumunda önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bunu Anthony Smith şu şekilde ifade eder:

“Millet ve milliyetçiliğe ilişkin kavram ve dil geliştirip öneren, düşünceleri ve araştırmaları ile, uygun imge, mit ve sembollerle, naklettikleri daha geniş emellere ifade kazandıranlar entelektüellerdir –şairler, müzisyenler, oyun yazarları, filologlar, antropologlar ve halkbilimcileri.”³⁹⁵

Macar ulus inşa sürecinde (19.yüzyıl boyunca) de etkili bir rol oynayan yazarların, şairlerin ya da sanatçıların işaret ettikleri değerler doğrultusunda kurulan ulusal kimlik, Osmanlı/Türk örneğinde Macar ulusal kimliğinin bir parçasının, İslam’a ve doğudan gelen işgalci güce karşı mücadeleler ile şekillenmesini sağlamıştır.

Bu çalışmanın temel tezlerinden bir diğeri ise Macar ulusal kimliğindeki bu motifi, (“Giriş” bölümünde “kriz anı” olarak tanımlanan) Macaristan’a yönelen mülteci/göçmen akınının yaşandığı bir anda, akının karşısında duran politik güçlerin Macar vatandaşlarının çoğundan destek bulmalarıyla bir bağının olduğudur. İktidar partisinin mülteci/göçmen karşıtı retoriğinde sürekli olarak kendine yer bulan işgal ve işgalcilere karşı “Macarlığı koruma” vurgusu bu tezi doğrular niteliktedir. Aynı zamanda bu retorikte doğrudan Osmanlı hâkimiyeti dönemine atıfta bulunulan örneklere de rastlanmıştır. Osmanlı/Türk imgesi, gerek tarihsel temsilleriyle gerekse de hafıza mekânlarındaki görsel temsilleriyle, Macar toplumunu mülteci/göçmen karşıtı siyaset için seferber etme hususunda en hazır imgeyi oluşturur. Michel Foucault’nun önermesiyle, yasaklamak yerine değer üretme yoluyla bireye ve topluma öznellik kazandırırken, onu kendine bağlayan modern iktidar, seferberlik yaratmak uğruna geçmişin hazır imgelerini ve ulusun tarihsel ideolojik referanslarını bu yolda kullanır. Nilgün Gürkan Pazarcı bu durumu şu şekilde ifade eder: “Tarih boyunca insanları yönetenler, imgeleri telkin aracı, tartışma silahı, kült nesneler

³⁹⁵ Smith, **Milli Kimlik**, 150.

olarak halka vermek istedikleri duyguları yoğunlaştırmak için kullandılar.”³⁹⁶ Macaristan örneğinde, (Billig’in anlattıkları göz önünde bulundurularak) mülteci/göçmen akını, yalnızca ulusun efsanelerine, geçmişine göndermeler yaparak ulusun yeniden üretilmesine katkıda bulunmaz, aynı zamanda iktidardaki partilerin rıza devşirdikleri bir politik ortam yaratır.

Hafıza mekânları o şehrin sakinleri tarafından ayrı, ülkenin çeşitli yerlerinden gelen ulusdaşlar için ayrı, uluslararası ziyaretçiler için ayrı algılanabilirler.³⁹⁷ Şehir sakini artık o mekâna duyarsızlaşmışken, ulusun diğer üyeleri için yer çok büyümlü olabilir ama uluslararası ziyaretçi bu mekânda var olan anlatıyı çok yapmacık ve abartılı bulabilir. Yine de, hafıza mekânları, kamusal alanı belli imge/imağlarla düzenlerken, bunun etkisine kapılmayan bireylerde dahi algıyı bir yere yönlendirir, yani paradigmayı belirler. Bu mekânlardan ideolojik olarak etkilenmeyen ya da buradaki ideolojiye eleştirel yaklaşan bireyler dahi geçmişi, öncelikle hafıza mekânlarının sunduğu sınırlar içinde değerlendirmek zorunda kalırlar. Bu bilgi bize mekânın bütün bilgisini sağlamasa da, o ulusun milliyetçilik motiflerine, ulusal motivasyonlarına dair bilgiyi verebilir. Tıpkı, Gelibolu Yarımadası’nın Türk milliyetçiliğine dair ipuçları verebilmesi gibi. Adı geçen mekânların eskinin savaş alanları olması dikkat çekicidir. “Zira savaşlar toplumun büyük bölümünü çoğu zaman en olağanüstü koşullar altında seferber etmekle kalmaz, aynı zamanda savaş mitlerini meydana getirip, gelecek nesillerin özeneceği kahramanlık ve kolektif fedakârlık örneklerini de sağlar.”³⁹⁸

Mohaç, Eğri ve Sigetvar, yıllar içerisinde Osmanlı/Türk karşıtı hafıza mekânları olarak kolektif hafızada yerlerini almışlar ve anıtsallaştırma (heykel dikmek, milli anma yeri oluşturmak) gibi sembolik görsel yatırımlar sayesinde devam eden bir süreç olarak Macar ulusunun yeniden oluşumunda (tarihyazım ve edebi ürünlerin yanı sıra) rol oynar hale gelmişlerdir. Çünkü “hafıza arşivseldir, izlerin somutluğu ve görünür imaja dayanır.”³⁹⁹ Hafıza mekânları, tarih eğitiminin kâğıt üzerinde kalmasını önlerler ve ziyaretçilerine ulusun anlatısına dair çoğunlukla (görsel) imajlardan oluşan imgeler sunarak onların ulusa aitlik duygularını

³⁹⁶ Nilgün Gürkan Pazarcı, “Acıyı Sunmak: Tarih, Belek ve Gezginler”, *Kültürel Belleğe Yolculuk*, der. Nilgün Gürkan Pazarcı, (Ankara: Epos Yayınları, 2018), 293.

³⁹⁷ Till, *agm*, 297.

³⁹⁸ Smith, *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*, 69.

³⁹⁹ Till, *agm*, 291.

perçinlerken, hafıza süreçlerine dair görsel ve mekânsal bir katkı sunarlar. Bu katkı önemli bir katkıdır, zira Halbwachs'ın önerdiği gibi, hatırlama edimi sosyal bir süreç olmasının yanı sıra mekâna bağlı gerçekleşir. Tarih, geçmişin bir değerlendirmesi olarak sabit bir şekilde geçmişte kalırken, toplumsal hafıza şimdide yaşayan gruba içkin değişimler gösterir ve daha canlı, daha değişime açık bir halde bireylerin zihninde yer edinir. Zira anlatının görselleşmiş biçimleri günümüzde önemli bir yere sahiptir.⁴⁰⁰

Son olarak, bu çalışma ikili ilişkiler söz konusu olduğunda Türkiye ile günden güne artan diplomatik ve ekonomik ilişkileri olan Macaristan'da özel bir Osmanlı/Türk karşıtlığına işaret etmez; ancak mülteci göçü ile hortlayan milliyetçi reaksiyonlara arka plan oluşturacak yegâne imgenin Osmanlı/Türk imgesi olduğunu iddia eder. Macar milliyetçiliğinin motiflerinden biri olan Osmanlı/Türk karşıtlığı, mültecilerin doğulu ve çoğunlukla Müslüman kimliği göz önünde bulundurulduğunda, siyasal iktidarın kitleleri seferber edebilmesi için elinin altında bulunan hazır imgeleri ve klişeleri barındırır.

⁴⁰⁰ M. Nedim Çağlar, "Belleğin Politik Söylem Uzamı Olarak İnşası: 1453 'Fetih' Kamyonunun 'Ruh' Gösterisi", **Kültürel Belleğe Yolculuk**, der. Nilgün Gürkan Pazarcı, (Ankara: Epos Yayınları, 2018).